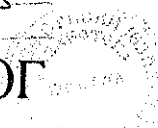

26 СРБОНИ ЈОЗЕФ ОРИУ

Л. бр. 15274

И. бр. П-135

Датум

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

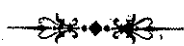
ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ И ФР. РАМОВШ

КЊИГА XV

БИБЛИОТЕКА

СЕМНАРА ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
И ОПШТУ ЛИНГВИСТИКУ

Инв. бр. 12308

Сигн. 6174 VIII

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПARIЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД 1936

САДРЖАЈ XV КЊИГЕ

Расправе и чланци

СТРАНА

1. Р. Бошковић: Развитак суфикса у јужно-словенској језичкој заједници	1—155
2. М. Вудимир: Redukcija čestih glasova i obimnih glasovnih skupova	155—165
3. А. Белић: О реченичном акценту у каставском говору	165—170

Прилови

1. Миливој Павловић: Неке особине горњореканскога говора — Поводом једног чланка о Горњореканцима	170—181
2. А. Клаић: О подравском акценту и квантитету	181—184

Хроника

1. А. Б.: Антоан Меје (некролог)	184—187
2. А. Белић: IV-ти Интернационални лингвистички конгрес	187—192

Критика

1. А. Белић: Галички дијалекат и питања у вези са њим	192—215
2. М. Решетар: Ново издање свих Његошевих дјела	215—232
3. А. Белић: <i>Радосав Бошковић</i> , Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници. Библиотека Јужн. фил. 6	232—246
4. А. Б.: <i>Васо Томановић</i> , Акцент у говору села Лепетана (Бока Которска). — Библиотека Јужн. филолога 7. — Прештампано из ЈФ XIV, 1937 г.	246—251

5. А. Белић: *M. Hraste, Čakavski dijalekat ostrva Nvara*. — Библиотека Јужнословенског филолога 8. Прештампано из ЈФ XIV, 1935, 1—55. Са једном картом. Београд 1937 . . . . . 251—260

Библиографија

Скраћенице	260
I Филозофија и језик	261
II О прасловенском језику и словенским језицима	261
III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи	261
IV Несловенски језици	267
V Старословенски језик	269
VI Српскохрватски језик	
а) Фонетика (експериментална, физиолошка, фонолошка)	269
б) Граматика и граматичка питања	270
в) Савремени књижевни језик	273
г) Дијалекти	278
д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.	279
ђ) Историја српскохрватског језика	282
VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)	282
VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа	283
IX Библиографија	283
X О становништву, насељима, њихову пореклу	284
XI Различно	285
XII Словеначки језик	286

Регистар

I Предметни регистар	298
II Регистар речи	301
III Регистар писаца	304

Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници

А

Општи део

I. Упоредна наука о словенским језицима за дуго није могла да утврди шта управо значи данашња практична и стварна блискост јужнословенских језика: да ли данашњи јужнословенски језици према језицима источне и западне словенске групе и у генетичком погледу значе једну целину, да ли се, према томе, може говорити о заједничкој епоси њихова развитка, о *јужнословенском прајезику*, или је њихова међусобна блискост само израз доцнијег географског, територијалног распореда словенских језика. Не мислим овде улазити у историјат целог овог питања: не мислим износити како се питање јужнословенске језичке заједнице кретало од првих почетака славистике до радова Јагићевих у овом правцу. О томе читалац може наћи у расправи проф. Белића „Језичко јединство Срба, Хрвата и Словенаца код Ђ. Даничића“ (Даничићев зборник 28—72), и у чланку ван Вејка „O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-słowiańskimi“ (Pr. fil. XI 94—113), — да друге радове ове врсте и не спомињем. За нас је важно једно: да је питање јужнословенског прајезика већ после расправа Јагићевих „Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen“ (A. sl. Phil. XVII 47—87) и „Einige Streitfragen“ (ib. XX 35—36) као *иштање*, углавном, скинуто с дневнога реда: јужнословенски су језици, пре него што су се формирали у данашњем свом облику, преживели јужнословенску језичку заједницу. Али то ни најмање не значи да су и карактеристичне црте у целокупној граматичкој структури данашњих јужнословенских језика, оне које их према језицима источне и западне словенске групе карактеришу као једну генетичку целину;

још и данас систематски проучене. Штавише, може се рећи да се у овом правцу изван фонетике и морфологије није ни ишло. Широка област јужнословенске синтаксе, речника и наставака за грађење речи, која ће несумњиво дати највише за разумевање и доцнијег међусобног односа јужнословенских језика и историског односа свих њих као целине према осталим словенским језицима — није готово ни такнута. И нема никакве сумње да је и сав скептицизам према јужнословенском прајезику долазио од природе самих критерија којих су се у питању јужнословенске језичке целине научници држали: од тога што је узимана у обзир само *фонетика* и *морфологија*. И може се рећи да је он донекле био и оправдан; јер, заиста, главна фонетска црта која се сматра као јужнословенска, развитак прасловенских група *er, el, or, ol + cons.*, пре личи, сама за себе узета, на прасловенску дијалекатску изоглосу која је обухватала и оне дијалекте прасловенског језика који су у даљем језичком развоју дали данашњу чешкословачку групу, него на продукат специјално јужнословенске епохе језичког развоја. Ово вреди и за све остале гласовне црте које се наводе као црте јужнословенске: све се оне, у извесној мери, срастају и изван јужнословенских језика. А онда друга главна црта, можда исто толико фонетска колико и морфолошка, развитак „*назалног*“ *ѣ*, ма колико и фактички само јужнословенска, остаје усамљена и као таква нема много вредности као знак јужнословенског прајезика. Не треба, онда, нарочито ни истицати да само систематско проучавање заједничких црта свих јужнословенских језика у погледу синтаксе, речника и развоја наставака за грађење речи може дати праву слику заједничког развоја јужнословенских језика од прасловенског језика до њихова издвајања у засебне словенске језике.

2. Рекао сам већ да се о јужнословенском прајезику досад говорило само на основу фонетских и морфолошких црта. Као одлика његове синтаксе — истицао је само велики развитак свезе *да* (Јагић, А. sl. Phil. XX 36). Моја расправа била би први покушај да се заједнички развитак јужнословенских језика покаже и преко развоја наставака за грађење речи у њима, тј. да се и са ове стране даде ближа карактеристика јужнословенске епохе језичког развоја. И одмах ћу рећи да нам развитак наставака за грађење речи у јужнословенским језицима у неким случајевима заиста даје сигурне доказе о њихову некадашњем заједничком животу. Али морам и додати да је само питање, да ли наставци за гра-

ђење речи дају нешто за одређивање јужнословенске језичке заједнице или не, као питање већ одавно позитивно решено. Дао је на њега позитиван одговор први проф. Белић у својој расправи о развоју деминутивних и амплификативних наставака у словенским језицима, истакавши разлику између јужнословенских језика са једне и источних и западних словенских језика са друге стране у погледу развоја деминутивних наставака с елементима *k* и *s* (А. sl. Phil. XXIII 136). Како проф. Белић, у зависности од природе своје расправе, у овом правцу није даље ишао од горње констатације, остало је да се покаже и који све наставци имају примене у одређивању заједничке епохе језичког развоја свих јужнословенских језика и какав је њихов значај у овом погледу. То сам и узео за предмет ове своје расправе.

3. Обиле наставака за грађење речи, и именичких и придевских, битна је карактеристика прасловенског језика. Уместо 98 наставака индоевропског прајезика, прасловенски их има преко 150 (исп. код Лоса, Gramatyka polska II 8—9). То значи да је у њему створен и велики број нових наставака, без обзира на који начин. Сви се, према томе, наставци прасловенског језика могу поделити на две групе: на старе, наслеђене, индоевропске и нове, словенске наставке. За нас је ова подела од значаја само у једном правцу: да констатујемо да наставци који су карактеристични за јужнословенску епоху језичког развоја допиру најдаље до прасловенског језика. Сви су они, дакле, из групе нових, прасловенских наставака. Томе није потребно нарочитог коментара. Само су ови наставци или по својој семантичкој „неизражености“ — по својој широкој потреби, — или по морфолошком простирању употребе своје или по својој општој гласовној структури пружали могућности да у њихову доцнијем историско-функционалном развоју дође до изражаја извесна неједнакост која има примене у одређивању сродничких односа међу словенским језицима. Наравно не сви, већ само неки од њих. И цело питање развоја наставака за грађење речи у засебном животу словенских језика своди се, у ствари, на питање функционалног развоја ових нових наставака у њима и на однос појединих словенских језика у овом правцу према прасловенском стању.

4. Сад ћу, без икаква даљег увода, прећи на саме наставке за које мислим да је њихов развитак карактеристика јужнословенског прајезика у погледу развоја наставака за грађење речи уопште. И поделићу их на две групе:

1. Наставци који су само функционално, по великом развоју неких значења својих — јужнословенски, а по своме пореклу, продукт су прасловенске епохе језичког развоја; они су готово сви познати и осталим словенским језицима.

2. Наставци који су и структурно, по свом општем гласовном склопу, и функционално, по свом семантичком развоју — јужнословенски наставци; за које, дакле, други словенски језици — не знају.

У прву групу иду:

а) деминутивни наставци — сем наставка *ice* — с елементом *s*: *icъ* ($\leq ikъ$) у старословенском, српскохрватском и словеначком језику, *ica* ($\leq i-ka$), *ьсѣ* ($\leq њкѣ$), *ьсе* ($\leq њко$) — у свима јужнословенским језицима,

б) наставак *ica* у моционој служби у категорији изведених речи, углавном оних на *аѣ* и *аѣ* — у свима јужнословенским језицима,

с) његов дериват *ъп-ica* као наставак за *nomina loci* — исто тако у свима јужнословенским језицима и

д) наставак *itъ* — деминутивни наставак у старословенском (*иштѣ*), српскохрватском (*ic*) и словеначком језику (*ič*).

У другу групу спадају:

а) наставци *lъja* (с дериватима *alъja*, *ilъja*) у бугарском (*ла*), српскохрватском (*lja*, *ilja*, *alja*) и словеначком (*lja*, *ilja*, *alja*) језику и *aljka* (*iljka* итд.) у сва три ова језика; први као наставак за *nomina agentis*, а други као наставак за *nomina instrumenti* у српскохрватском и словеначком језику, а за обе категорије: и за *nomina agentis* и за *nomina instrumenti* — у бугарском језику,

б) деминутивни наставак *ice* ($\leq њѣсе \geq ice$) у бугарском, српскохрватском и словеначком језику,

γ) наставци *аѣ*, *ара* ($\leq аѣ + а$, *аѣ + а*) у српскохрватском и словеначком језику; оба, као и *lъja*, за *nomina agentis feminini* и

δ) наставак *о'а* као наставак за грађење апстрактних именица од именичких и придевских општих делова, опет у српскохрватском и словеначком језику.

5. Овај распоред наставака, који сам по себи значи само систематику њихову и ништа више, показује две ствари: прво, да нема ниједног међу њима који би раздвајао српскохрватски и словеначки језик; ова два језика иду, дакле, заједно у свима случајевима. И сви су им наставци, и из прве и из друге групе, подједнако познати. Друго: да од пет наставака који су и материјално, по

своме склопу, јужнословенски наставци три од њих су српскохрв.-словеначка иновација, а два су позната и бугарском језику. Само у старословенском језику не налазимо ниједан од наставака друге групе.

С друге стране, међу наведеним наставцима нема ниједнога који би био само црта бугарског и старословенског језика, тј. који би ова два језика одвајао као целину од српскохрватског и словеначког језика. Напротив, они се разликују и по односу према српскохрватском и словеначком језику у случајевима где наведени наставци нису познати свима јужнословенским језицима. Старословенски језик везују за ова два језика наставци *itъ* и *icъ*; као што се види, два стара, прасловенска наставка, бугарском језику непозната. Бугарски језик, опет, нови, јужнословенски наставци: *lъja* и *ice*, које старословенски језик не познаје; тј. не познаје први као „фемининални“ наставак. То је прво што нам даје горњи преглед наставака. Друго, из њега се види да су само наставци прве групе, и то само они под а), б) и с), познати свима јужнословенским језицима, и старословенском, и бугарском, и српскохрватском и словеначком језику. То би значило да јужнословенски прајезик карактерише у погледу развоја наставака за грађење речи само велики развој деминутивних наставака с елементом *s* — као целине, и велики развој наставака *ica* — посебно. Ово и јесте општа карактеристика јужнословенске епохе језичког развоја према прасловенском стању; али, да опет истакнем, карактеристика њезина само према прасловенском стању. Овде је, дакле, по среди велики развој једне групе прасловенских наставака у јужној групи словенских језика, који уједно претставља и једину разлику између јужнословенских језика са једне и источних и западних словенских језика са друге стране у погледу развоја старих, прасловенских наставака уопште. Развој прасловенских наставака, према томе, само у овом случају има примене за одређивање језичких разлика између појединих група словенских језика.

Значи, онда, да само развој старих, прасловенских наставака спаја са једне стране све јужнословенске језике у једну целину, а са друге стране их одваја од језика источне и западне словенске групе. И то само развој једне групе ових наставака: деминутивних наставака с елементом *s* уопште и наставак *ica* — посебно. Питање је сада шта овај факат значи: значи ли он да наставци наше друге групе немају никаква значаја за јужнословенску епоху

језичког развитака, пошто нису познати свима јужнословенским језицима, или да су опште прилике код старих, прасловенских наставака само у групи деминутивних наставака с елементом *c* и код наставака *ica* пружале могућности да у њихову развиту дође до изражаја данашње двојство словенских језика у овом погледу. Несумњиво ово друго. Само су наставци с елементима *k* и *c*, они који су и функционално и по морфолошком домену употребе били потпуно идентични; претстављали „идеалан“ случај наставачких дублета у прасловенском језику.

Они су, дакле, по својој гласовној, материјалној структури давали могућности да у даљем историском развиту појединих група словенских језика код њих дођу до изражаја резултати извесне репартиције: уопштавање или наставака с елементом *k* или наставака с елементом *c* у појединим групама. И према тим резултатима данашњи однос јужнословенских језика према језицима источне и западне словенске групе изражен је овим односима: *c* || *k* код деминутивних наставака, *ica* || *ka* у категорији именичке моције, *ьnica* || *ьна* ($\leq$ *ьца*) у категорији *nominum loci*.

Као што се види, прва су два односа и формално израз једнога момента: они значе везивање извесних функција у језичком осећању за елемент *c* у језицима јужнословенске групе и везивање тих истих функција за елемент *k* у језицима источне и западне словенске групе. Трећи се однос од њих разликује у томе што није продукат секундарне репартиције двеју фонетских варијаната једнога истога наставака, већ двају функционално идентичних, а материјално и генетички различитих наставака. Али што се тиче јужнословенских језика, он се ни по чему не разликује од прва два односа. И код њега је за јужнословенске језике карактеристика наставака сугласник *c*. Према томе, ужа карактеристика јужнословенског прајезика у погледу развитака наставака за грађење речи била би везивање деминутивне и моционе функције за елемент *c* код прасловенских дублета *k* || *c* и развитака месног значења код наставака *ica*, који је опет израз велике продуктивности наставака с елементом *c* у јужнословенским језицима уопште.

6. Да видимо сада како су сва три горња односа данас и фактички изражена у словенским језицима.

Узећу најпре деминутивне наставке. Код њих однос *c* : *k* заиста претставља данашњи однос јужнословенских језика према језицима источне и западне словенске групе у погледу развитака

деминутивних наставака с елементима *k* и *c* у појединим групама словенских језика.

То значи да прасловенски наставачки дублети *icь*, *ьcь* || *ikъ*, *ьkъ*, *ъkъ* код именица мушкога рода, *ica* || *ьka*, *ъka* код именица женског рода и *ьce* || *ьko*, *ъko* код именица средњег рода претстављају уједно и слику доцнијег односа јужнословенских језика према источним и западним словенским језицима у погледу ових наставака. Или: целокупна словенска језичка област цепа се у овом погледу на два дела: источни и западни словенски језици по великом развиту наставака с елементом *k* иду заједно, а јужнословенски језици по уопштавању употребе наставака с елементом *c* иду својим путем, — засебно. Овај факат, тј. што сви јужнословенски језици у овом погледу иду заједно, и што се одвајају од језика источне и западне словенске групе, још више потенцира значење развитака деминутивних наставака с елементима *k* и *c* као карактеристике јужнословенске епохе језичког развитака.

Ја сам оставио да о развиту појединих наставака ове врсте, и оних са *c* и оних са *k*, у јужнословенским језицима говорим засебно, када будем говорио о њиховој данашњој употреби у свима овим језицима понаособ. Овде ћу дати још само неке напомене које се тичу њих као целине.

Прво, нису у свима јужнословенским језицима очувани сви деминутивни наставци с елементом *c*: бугарски језик не познаје наставак *icь*, нити се може констатовати да га је у њему уопште било; с друге стране, он није продуктиван ни у оним језицима јужнословенским који су га очували. Ја сам покушао да овај факат протумачим претпоставком да је већ пре деловања закона треће словенске палатализације у оним дијалектима прасловенског језика који су у даљем развиту дали доцније јужнословенске језике морала бити извршена репартиција међу наставцима *ikъ* и *ьkъ*, *ъkъ* у деминутивној служби, тако да је у њима носилац деминуције, тј. основни деминутивни наставак, код именица мушкога рода био постао већ пре треће палатализације наставак *ьkъ*, *ъkъ*. И кад је трећом палатализацијом створен однос *icь* || *ikъ* у њима, он је морао бити сасвим спорадичног карактера, онако исто као што је употреба наставака *ikъ* још пре тога била у њима спорадичног карактера. Овакву претпоставку ја изводим из факта што је наставак *ikъ* готово нестало као деминутивног наставак у свима јужнословенским језицима, док су рефлекси наставака *ьkъ*, *ъkъ* и у деминутивној служби остали у њима прилично продуктивни.

Друга напомена тичала би се општег развитка деминутивних наставака с елементима *k* и *s* у словенским језицима. Кад се каже да су за јужнословенске језике карактеристични деминутивни наставци с елементом *s*, а за источне и западне језике наставци с елементом *k*, онда се даје однос ових језика само на основу *продуктивних* деминутивних наставака у њима. А не мисли се нити да је наставака с елементом *s* у источним и западним словенским језицима nestало, нити да јужнословенски језици уопште не познају и деминутивне наставке с елементом *k*. Напротив, не само што јужнословенски језици чувају и употребу деминутивних наставака с елементом *k*, или се бар може констатовати да су сви они и њима били познати, него су неки од ових наставака у извесним размерама очували и првобитну продуктивност своју. Такав је случај, на пример, с наставком *ka* ($\leq$ *ьka*, *ьka*) у бугарском и словеначком језику; за њ се само може рећи да је *уже* употребљив од наставака *ica* у овим језицима, али не никако и да је непродуктиван наставак у њима. Тако исто и сви западни и источни језици, сем пољског, чувају употребу и готово свих деминутивних наставака с елементом *s*. Ја овај моменат у развитку наставака с елементима *k* и *s* у словенским језицима истичем због тога што сматрам да је он, бар у извесној мери, израз хронологије уопштавања употребе наставака с елементом *s* у јужнословенским језицима и наставака с елементом *k* у језицима источне и западне групе. Нема, наимае, никакве сумње да је репартиција ових наставака на основу карактеристичног сугласника *k* или *s* у оном облику какав данас има у словенским језицима могла наступити тек после треће палатализације. А ова је палатализација свакако производ једне од каснијих епоха развитка прасловенског језика. То се види и по неједнаким резултатима њезиним у словенским језицима. И ја сматрам да се само фактом што је горње уопштавање могло отпочети релативно касно има тумачити чување и једних и других наставака, и оних са *k* и оних са *s*, у свима групама словенских језика.

7. О наставцима *ica* и *ka* у моционој служби и о формантском карактеру прасловенске моције уопште опширно се говори у одељку о формирању појединих моционих односа у прасловенском језику. Стога ћу овде рећи само шта нам даје развитак моционих наставака *ica* и *ka* за карактеристику јужнословенске епохе језичког развитка. У суштини својој, даје оно исто што и деминутивни наставци с елементима *k* и *s*: и овде имамо везивање мо-

ционог значења за елемент *s*; дакле, уопштавање употребе наставака *ica*. И заиста, *основни* је моциони наставак у категорији усамљених речи у јужнословенским језицима *ica*, тако да употреба наставака *ka* у њима у овом случају значи, у ствари, само остатке ранијих језичких односа. У источним и западним словенским језицима је обрнут случај: употреба наставака *ica* у овој категорији именица у њима значи чување прасловенских прилика у овом правцу, а основни је моциони наставак *ka*. Код изведених речи само је још више овакав развитак наставака *ica* и *ka* изражен. Истина, ја сам у даљем излагању имао у виду само две категорије изведених именица, оне које су саграђене наставцима *ač* и *ač*. И то из пристога разлога: оба ова наставка познају сви словенски језици и оба су, отприлике, исте продуктивности у свима њима — сем руског језика у којему су непродуктивни. Према томе, у овим се двома категоријама најлепше види и фактичка разлика међу појединим групама словенских језика у погледу употребе моционих наставака *ica* и *ka* код изведених речи уопште.

Сви западни и источни словенски језици праве *femininum* од именица саграђених наставцима *ač* и *ač* помоћу наставака *ka*; за употребу наставака *ica* у овом случају — они не знају. Јужнословенски се језици, сви подједнако, разликују од њих у овом погледу употребом и једнога и другог наставака: код њих је носилац *femininum*-а у категорији ових именица и наставак *ica* и наставак *ka*. Али и међу њима има разлике у погледу употребе ових наставака. Најближе стоји ономе стању које показују источни и западни словенски језици — бугарски језик. И у њему је основни моциони наставак *ka*; наставак *ica* је спорадичне употребе и јавља се поред наставака *ka* само код именица изведених наставком *ar*. Од јужнословенских језика, најближе стоји бугарском језику у овом погледу словеначки језик. У њему је, истина, основни наставак код обе групе ових именица — *ica*, али он тако исто зна и за употребу наставака *ka*, и код именица на *ač* и код именица на *ar*. Српскохрватски је језик у погледу употребе наставака *ica* најдаље отишао. У њему се наставак *ka* јавља поред наставака *ica* само код именица изведених наставком *ar*, док именице саграђене наставком *ač* праве *femininum* само помоћу наставака *ica*.

Ја претпостављам да је оно што данас карактерише бугарски језик у погледу употребе наставака *ica* и *ka* у двома горњим категоријама именица почетни стадијум у еволуцији напредне употребе ових наставака у јужнословенским језицима код име-

ница ове врсте уопште, а да је крајњи резултат те еволуције данашњи однос ових наставака у српскохрватском језику. Према томе, однос бугарски — словеначки — српскохрватски језик у овом погледу — уједно је и слика историског развитка употребе моционих наставака *ica* и *ka* код именица изведених наставцима *ačь* и *aћь* у језицима јужне словенске групе.

8. Трећи нам однос, *ьnica* || *ьна* ($\leq$ *ьна*) у категорији *nominum loci*, који тако исто значи однос јужнословенских језика према језицима источне и западне словенске групе у погледу начина грађења ове категорије именица, даје, по моме мишљењу, највише за карактеристику јужнословенског прајезика у погледу развитка наставка за грађење речи. Пре свега, *nica* је данас подједнако основни наставак за грађење именица које значе *nomina loci* у свима јужнословенским језицима. Затим, за њ *остали словенски језици* — у облику *ač-nica*, *ar-nica*, *al-nica* — изузевши донекле полапски и руски језик, не знају. Јужнословенском *nica* одговара у њима у овој категорији именица наставак *na* ($\leq$ *ьна*). То је смисао фактичке стране овог односа. Али он за јужнословенски прајезик много више даје у другом правцу: за њ је везан и цео функционални развитак наставка *ca* у словенским језицима. Ја мислим, наиме, да је везивање наставка *ca* за категорију *nomina loci* у оним дијалектима прасловенског језика који су у даљем развитку дали језике источне и западне групе и употреба наставка *ica* место њега у истој категорији именица у дијалектима из којих су постали јужнословенски језици значила већ у прасловенском и функционалну диференцијацију код наставка *ca* уопште. У језицима прве групе, он је као већ семантички изражен наставак остао, углавном, везан за поменуту категорију именица и у даљем развитку њихову — тако да је његова употреба у другим случајевима, у смислу употребе продуктивног наставка, била већ тим самим ослабљена; у јужнословенским језицима напротив, бар у епоси њихова заједничког развитка, он је сачувао основни карактер своје прасловенске употребе: он је у њима остао слободно граматичко средство за грађење именица од придевских општих делова и на тај начин постао један од носилаца категорије *Adjektivabstrakta*. И ја мислим да је резултат чувања његове основне прасловенске употребе још у јужнословенском прајезику широка продуктивност наставка *na* ($\leq$ *ьна*) у категорији *nominum actionis* у јужнословенским језицима са једне и грађење наставка *ot'a* у српскохрватском и словеначком језику са друге стране.

Према томе, ја и ова два наставка, *na* и *ot'a*, први само функционално, а други и функционално и структурно, сматрам, бар по разлозима који су довели до употребе односно грађења њихова у јужнословенским језицима, за производат јужнословенске епохе језичког развитка. Наставак *na* је и онако у поменутој употреби својој црта свих јужнословенских језика, само га ја због везе његове са употребом наставка *ica* у категорији *nominum loci* у овим језицима — ни у посебном делу овога рада нисам засебно издвајао.

Што се тиче наставка *ot'a*, факат што је он познат само српскохрватском и словеначком језику не смањује, по моме мишљењу, ни најмање његову јужнословенску вредност. Пре свега, ни други наставци, за које нема сумње да су црта јужнословенске језичке групе као целине, нису познати свима јужнословенским језицима. Мислим ту на наставке *ice* и *icь*. И као год што је до грађења наставка *ice* у јужнословенским језицима довела широка продуктивност деминутивног *ice* у њима, али не у свима, већ само у српскохрватском, словеначком и бугарском језику; као год што је материјална веза с наставком *ica* очувала прасловенско *icь* у њима, али, опет, не у свима, већ само у ст.-слов., српскохрватском и словеначком језику, — тако је исто и до грађења наставка *ot'a* у категорији апстрактних именица могло доћи само у јужнословенским језицима, и то у свима њима подједнако; јер је грађење овога наставка производат широке употребе наставка *'a(ia)* у категорији апстрактних именица у јужнословенској епоси језичког развитка, а таква је употреба његова у даљем развитку појединих јужнословенских језика нашла израза у контаминацији овога наставка и наставак *ota* као двају напоредних и функционално идентичних наставка. Одавде се види да је, по разлозима који су до његова грађења довели, наставак *ot'a* јужнословенски исто онолико колико би то био да се јавља у свима језицима јужнословенским.

9. Сад је само питање, колико су и остали наставци наше друге групе, *ača*, *aћа* и *lьja*, црта јужнословенских језика као целине; да ли је и њихово грађење производат какве општије јужнословенске тенденције. Ја мислим да јесте.

Пре свега, сви су они постали на исти начин: додавањем наставка *a* као наставка за *nomina agentis masculini* већ готовим наставцима мушкога рода *ačь*, *aћь* и *lьji*. Али сâм појав додавања наставка *a* већ готовим наставцима у језику није специјално јужнословенска црта: јужнословенска је у овом погледу само веза овога наставка с наставцима *ačь*, *aћь* и *lьji*. То је једно. Друго, и

много важније од овога: јужнословенска је моциона трансформација нових наставака *аџа*, *аџа* и *љја*, њихов улазак у категорију наставака женскога рода, развитак значења *раднице* код њих и *диференцирање* на тај начин првих двају наставака од напоредних наставака *аџь*, и *аџь* за masculinum. На овај начин је у јужнословенским језицима створена нарочита категорија „фемининалних“ наставака: добивени су наставци који су носиоци женског рода у категорији живих бића и само у односу према основним речима. Ја и овај факат сматрам за једну од карактеристичних црта јужнословенске епохе језичког развитка.

10. Свесно сам и са циљем распореду јужнословенских наставака дао горњи облик. Хтео сам да се из њега у исто време види и колико се цео развитак њихов у суштини својој своди на *шири ойшишија моменша*; у крајњој анализи, наиме, јужнословенски карактер свима наставцима који се могу сматрати било само функционално било и функционално и материјално за продукат јужнословенске епохе језичког развитка дала су ова три момента:

а) прасловенски однос $k||c$ у категорији старих наставака с елементом *k*, углавном деминутивних, који је дао могућности да се у јужнословенском прајезику у језичком осећању за наставке с елементом *c* веже *деминутивно*, *моционо* и *месно* значење, што је са своје стране очувало прасловенски наставак *ись* у јужнословенским језицима и довело до грађења новог наставка *исе* у њима,

б) чување општије употребе прасловенског наставка $\{a \geq 'a$ у јужнословенском прајезику — у вези са употребом наставка *иса* у категорији *nominum loci* у њему — чега је у даљем језичком развоју израз широка продуктивност наставка *па* (*ъп-ја*) као наставка за грађење именица које значе *nomina actionis* у јужнословенским језицима и грађење наставака *оџа* поред наставка *ота* у српскохрватском и словеначком језику,

в) додавање наставка *a* наставцима мушкога рода у категорији *nominum agentis* и стварање на тај начин нових наставака *аџа*, *аџа* и *љја* у српскохрватском, словеначком и бугарском језику.

Ово би, да их тако назовем, биле *шири основне шенденције јужнословенске* у погледу развитка наставака за грађење речи у јужнословенској језичкој групи. Кад се од њих пође, онда је јасан и развитак свих поменутих наставака понаособ и њихова вредност за одређивање јужнословенске епохе језичког развитка.

11. Овако изгледа распоред горњих наставака у светлости њихова општег јужнословенског развитка.

У посебном делу овог рада даћу слику данашње употребе свих ових наставака у јужнословенским језицима редом и покушаћу да преко данашње употребе њихове у овим језицима и односа јужнословенских језика као целине према језицима западне и источне словенске групе у овом погледу — дам и слику *историско-функционалног развишка* сваког наставка засебно.

Б

Посебни део

I Наставци с елементима К и С

1. Моциони наставци *иса* ($\leq i$ -ка) и *ка* ($\leq \check{z}$ ка, *џ*ка)

12. По *генетичкој страни* својој наставак *иса* је јасан: објаснио га је професор Розвадовски — *Quaestiones grammaticae I*, 27-31, *Rozprawy Akademji Umiejętności XXV* — и то као „везу“ завршетка *i* именица женскога рода типа санскритско *vrkñh*, ст.-исл. *ylgr*, словенско **vrlci* $\leq$ **vrlki* и наставак *са* ($\leq ka$). И то је његово објашњење данас у науци, углавном, примљено: прасловенски однос *vrlci-ca*: *vrlkz* дао је, дакле, путем *перинтеграције* наставак *иса*. Али питање формалног склопа, у виду анализе саставних морфолошких елемената, није и једино питање код овога наставка. Оно, истина, јесте основно; али су тако исто важна, како за питање постанка наставка *иса* тако и за разумевање његова развитка и доцније употребе у словенским језицима и два друга питања, тесно везана међу собом.

Прво: да ли је у састав наставка *иса* ушао наставак *са*, као што мисли Розвадовски (о. с.) а за њим и Бругман (*Grundriss II*, 1, 495 и *I²*, 291) и Дорошевски (*Prace filologiczne XIII* 134) или његова старија форма *-ка*, како мисле други: Вондрак (*Vergleichende Gramm.*² I 615), Меје (*Études II* 346, *Slave Commun* 311), Лос (*Gramatyka polska II* 70), Зубати (*Listy filologicke XXV* 239), Хујер (*Slovanská deklinace jmenná* 7) и др.

И друго: шта значи, по унутрашњем, семантичком моменту сам процес проширивања старих именица на *i* наставком *са* resp. *ка*: да ли само случајну, механичку везу овога наставка са завршетком *i*, или употреба наставка *са* resp. *ка* код именица ове врсте има и унутрашњег разлога: резултат је функционалне конгруенције наставака *са* (*ка*) и *i*. Другим речима: да ли је овде по

среди само суфиксна, *граматичка* употреба наставка *sa* гесп. *ka*, тј. да ли је он значео само и формалну супстантивизацију именица на *i* и ништа више, или је он у наставак *ica* ушао као моциони наставак, адекватан наставку *i*.

13. Да узмемо најпре прво питање: да видимо на што се своди наставак *ica*, на *i+sa* или на *i+ka*. Два су момента која ваља имати у виду при разматрању овога питања: прво, гласовни облик наставка *ica*, и друго, функционално-семантички однос наставака *i* и *sa* у овој вези. Шта нам даје први од ових двају момената: гласовни облик наставка *ica*?

Проф. Розвадовски, који наставак *ica* своди на *i+sa*, узима само њега у обзир. Он сматра да је наставак *ica* немогуће извести из *ika*: именице њиме саграђене имају акценат на претпоследњем слогу, на гласу *i*, а промена задњонепчаних сугласника по закону Бодуена де Куртене вршила се у прасловенском језику само пред акцентом; *i+ka* према томе није могло дати *i+sa*.

Цела ова аргументација, и као аргументација и као лингвистички факат, данас сама по себи пада: са мењањем или немењањем задњонепчаних сугласника у прасловенском језику акценат нема никакве везе (Белић, Јужнословенски филолог II, 21). Сам, дакле, гласовни облик наставка *ica* не даје ништа за утврђивање основног, првобитног лика његова. Остаје нам сад да видимо на што нас упућује семантичко-функционални однос наставака *i* и *sa* (*ka*) као саставних елемената суфикса *ica*.

Проф. Дорошевски (о. с. 134), који полази од моционе функције наставка *ica* као *једине основне*, мисли да су старе именице на *i* могле бити проширене *само деминутивним са*. Да ли је ово могуће примити? Мислим да није.

Пре свега, шта би значила употреба *деминутивног са* код старих именица на *i*? У крајњој анализи, значила би само једно: експанзију, екскурзивни покрет наставка *sa* у деминутивној служби у прасловенском језику. А то је немогуће претпоставити, из неколика разлога.

Прво: словенски нам језици ничим не указују на неко ширење употребе наставка *-sa* ($= \text{vsa} \leq \text{vka}$) у прасловенском језику; деминутивно значење добио је овај наставак код старих *ī*-основа, и по морфолошкој страни употребе своје остао је и дананас везан за те основе.

Друго: и кад не би било овог првог разлога, опет би веза деминутивног *sa* са старим именицама на *i* била немогућа, — и формално и семантички. Ево због чега.

Језичка анализа је код *ī*-основа могла издвајати као деминутивни наставак само *vsa*, а не никако *sa*; тј. овај деминутивни наставак могао се преносити од *ī*-основа на именице женскога рода само у облику *vsa*. Према томе, природни резултат његова преношења на именице женскога рода типа **vblči* — био би **vblč-vsa*, а не *vblčica*. Али ни по унутрашњем, функционалном моменту употреба *деминутивног са* ($= \text{vsa}$) код именица на *i* није имала места; јер резултат његове везе са овим именицама није само моционо значење доцнијег наставка *ica* — *преко деминутивног са*, — већ и формални преображај, супстантивизација помоћу суфикса, граматичка израженост тих именица. То значи да је наставак *sa* ($= \text{vsa}$) прилазећи именицама на *i* морао имати у *исто време* две функције своје: граматичку и деминутивну. Или: један исти наставак у истој прилици је и *ћразан*, без икаква значења, и има специјално, *деминутивно* значење. А од овакве претпоставке до произвољности — нема много.

И треће: наставак *ica*, као што ћемо видети доцније, није *основне* употребе *само* у оним случајевима где су по среди именички општи делови, већ и у оним случајевима где су по среди придевски општи делови: он је постао у исто време и код именица типа **vblči* и код именица типа **čьrni*. Ако, дакле, на силу Бога, деминутивно *sa* и помиримо са именицама прве врсте, не можемо га никако помирити са именицама друге врсте (тип **čьrni*).

Мислим да после овога није потребно ни истицати да је основни облик наставка *ica* могао бити само *ika* ($\leq i+ka$).

14. Прелазимо сад на друго питање, на питање употребе наставка *ka* код именица на *i*: да видимо да ли је он био код њих *граматичке*, суфиксне употребе, или је ушао у састав наставка *ika* као функционално изражен наставак, са неким својим значењем.

Факат је ово: однос *vblkz*—**vblčika* морао је првобитно, у моменту свога постанка, значити само просту супституцију старијег односа, управо везе, *vblkz*—**vblči*. Потребно је, према томе, најпре показати смисао и природу овог другог „односа“ — *vblkz*: **vblči* — да би се видело да ли прасловенски однос *vblkz*—**vblčika* стоји и у функционалном континуитету с њим, тј. да ли је моционо значење наставка *ica* ($\leq ika$) производат прилика под

којима је овај наставак саграђен или употреба његова значи само замену граматичких средстава у односу према ранијем *i*.

Ово је важно још и због ова три момента:

1. перспектива развика моције рода код именица ставља се на овај начин на ширу основицу;

2. видеће се да ли претсуфиксна моциона епоха већ крије у себи заметке онога што ће у даљем развиту појединих индоевропских језика постати система, и

3. постаће јасан и сâм моциони проблем: биће јасно шта значи у ствари обележавање моције рода код именица наставцима за грађење речи: да ли је оно дошло због тога што су сами наставци узели ту службу или због тога што је стари моциони однос сам био суфиксног карактера.

Да почнемо, дакле, од „односа“ *vьlkъ—*vьlĭi*.

Анализа прилика под којима се моција рода код именица развијала показује две ствари: прво, да је „однос“ *vьlkъ—*vьlĭi* као један степен њезина развика могао добити ширу примену у језичким фактима само као суфиксни однос; и друго, да он (тј. „однос“ *vьlkъ—*vьlĭi*) у еволутивном погледу претставља ипак крајњи резултат развика моције рода код неизведених именица: он у себи садржи, материјално, све елементе које је у свом развиту могао добити. Шта одавде произилази? Произилазе опет две ствари: најпре — да *vьlkъ: *vьlĭi*, у ствари, и није био никакав однос у језику, а затим, да је наставак *ka* и дошао само зато да би веза ових двеју именица добила природу суфиксног односа у језику. Јасно је, према томе, да *i* није имало природу наставка за грађење речи, те о некој функционалној суспешности наставка *i* и *ka* — не може бити ни говора; однос *vьlkъ—*vьlĭi* није, дакле, могао понићи као резултат функционалног појачања завршетка *i* моционим *ka*. Одавде се види колико моционе прилике код именица нису могле никако довести до грађења односа *vьlkъ—*vьlĭi* и колико се, на крају крајева, питање употребе наставка *ka* код именица типа **vьlĭi* своди на питање формалне еволуције именица ове врсте. Природно је, онда, да и разлоге који су довели до употребе наставка *ka* код старих именица на *i* ваља тражити у граматичкој еволуцији ових именица. И ја ћу покушати да их тамо нађем.

15. Намеће се, пре свега, питање: да ли нам функционални развика наставка *ica* даје ишта за разумевање употребе наставка *ka* код некадашњих именица на *i*? Помаже ли нам он, макар и посредно, да разумемо граматичку природу ових именица у оној

епоси развика прасловенског језика када су оне проширене наставком *ka*?

Он нас упућује на једну ствар: да је именица на *i* у прасловенском језику било од две врсте: од именичких и од придевских општих делова. И једне и друге су добивале наставак *ka*; и код једних и код других је, у исто време, саграђен наставак *ica*. Имали смо, према томе везу *vьlkъ—*vьlĭi* као један случај где је наставак *ica* постао, а „однос“, рецимо *ĉьrnъ—*ĉьrni* као други; први је случај у даљој еволуцији дао наставку *ica* моционо значење, а други граматичку функцију.

Шта нам показује овај генетички дуалитет код наставка *ica*? Показује нам, с једно на друго две ствари:

1. да је наставак *ka* могао бити додаван именицама на *i* само зато што није имао никаква значења, што је био потпуно празан наставак, и

2. да је његова употреба код ових именица значила само обележавање формалне везе двеју речи истога општега дела, а одређена односа по значењу; **vьlĭi* не значи, дакле, формалну еволуцију именице **vьlĭi* као члана моционог односа, већ као именице која је имала поред себе именицу истога општега дела — *vьlkъ*.

Не мислим овде ређати сва значења и функције које је наставак *ica* развио у словенским језицима да бих показао да су моционо значење и граматичка функција овога наставка одиста израз његова генетичког дуалитета; то није ни потребно. Довољно је да покажем колико моционо значење као једино основно значење наставка *ica* не објашњава ни најмање његову везу с придевским општим деловима.

Да то покажем, узеду два моциона односа у српскохрватском језику: *вук—вучица* и *старац—старица*: један, дакле, случај именичке моције и један случај суплетивне моције (термини су моји).

Питање је сад, да ли се други однос може разумети са гледишта употребе наставка *ica* у односу *вук—вучица*. Ја мислим да не може, ево због чега.

Шта значи, најпре, однос *вук—вучица*? Он значи прављење *femininum*-а од *masculinum*-а. Према томе; за њ су два момента карактеристична: прављење именице од именице, и друго, прављење именице од именице на основу моционе употребе наставка *ica*; дакле: прво, код њега се не мења граматичка категорија, а затим, код њега моциони однос ствара моциона употреба наставка *ica*. Међутим однос *старац—старица* сасвим је друге природе. Код њега немамо

прављења *femīnīnum*-а од *masculīnum*-а; то је једно. Друго: однос *старац—старица*, као моциони однос, није израз моционе употребе наставка *ica*: он *сам* даје наставку *ica* моционо значење. И треће, у односу *старац—старица* имамо везу наставка *ica* с придевским општим делом, а њу је немогуће разумети ако се пође од односа *вук—вучица*. Овај последњи моменат је најважнији: он цело питање развитка односа *старац—старица* своди на једну ствар: на питање развитка граматичке функције код наставка *ica*.

Видели смо, малочас, да однос *вук—вучица* своди употребу наставка *ica* на прављење *именице од именице*. Према томе, он ни најмање не објашњава граматички моменат *суфиксне* употребе наставка *ica*: он не показује како је употреба овога наставка почела да значи прављење именице од *придева*, прављење, дакле, нових речи *променом граматичке категорије*. Ни то није све. Важно је и нешто друго: да ни по унутрашњем, семантичком моменту именица *вучица* не објашњава именицу *старица*. Не може се, наиме, претпоставити да један наставак који је, од самога свога постанка, био изразито реалног значења добије у току свога развитка и општесуфиксну, граматичку функцију; или бар не може се то претпоставити за наставке који нису постали од засебних речи.

Па и поред тога проф. Дорошевски претпоставља да је граматичка функција наставка *ica* резултат развитка његова основног моционог значења (I. с. 165). Он мисли да је моционо *ica* због извесне аутоматизације употребе суфикса добило и остале суфиксне функције. Није тешко разумети зашто проф. Дорошевски овако мисли: он полази од моционе као једине првобитне употребе наставка *ica*, па му је граматичку употребу овога наставка друкчије и немогуће разумети. За нас је међутим важно ово: да нам моционо значење наставка *ica* као једино основно не објашњава ни начин формирања односа *старац—старица* уопште ни граматичку функцију наставка *ица* засебно. Јер, заиста, однос *вук—вучица*, ако се он узме као једини случај где је наставак *ica* постао и добио значење обележавања *femīnīnum*-а, ни најмање не објашњава данашње, рецимо, српскохрватско *вештац—вештица*, *прашилац—прашлица*, словеначко *posec—posica*, бугарско *вражалец—вражлица*, руско *продавец—продавица*, *пришлец—пришлица* и сл. Према њему — очекивали бисмо већ у прасловенском какво *pratīlьsь—*pratīlьčica*, *nosьsь—*nosьčica*, као што имамо у српскохрватском *носач—носачица*, *богаташ—богаташица* итд. Тада

би тек моциона система у словенским језицима са једне стране потпуно одговарала ономе што је у језик унела појава наставка *ica* у односу *вук—вучица*, а с друге стране показивала потпуну хомогеност у погледу односа *femīnīnum*-а према *masc.* код свих речи.

16. Показаћу сада на материјалу српскохрватског језика како, заиста, моциона употреба наставка *ica* не може довести до његове граматичке употребе, — до његове употребе за прављење именица од придева. И то на употреби наставка *ica* код речи саграђених наставком *ар*. Узимам, дакле, један случај где данашње *ica* стоји несумњиво у функционалном континуитету са старим, основним, моционим прасловенским *ica*. Према томе, и однос *арица*: *ар* могао је првобитно значити само однос *femīnīnum*-а према *masculīnum*-у; дакле све речи на *арица* могле су значити само оно што значе и речи на *ар*, са променом, наравно, рода. Међутим данас однос *арица* — *ар* није увек такве природе: *овчарица* (*masc.* *овчар*) не значи само *женску* која овце чува, већ и *колибу* за овце и *илиску*; *рачарица* (*m.* *рачар*) значи не само *женску* која хвата раке, већ и *шорбу* у којој се они носе; *козарица* (*m.* *козар*) — и *челаде* и *кошару* за козу; *лојарица* (*m.* *лојар*) — само *зграду* где се лој туче и *жшарица* (*m.* *жшар*) — само *лађу* за жито и сл. Шта ово значи? Значи да поједине речи из ове категорије не значе само *femīnīnum* према *masc.* на *ар*, неке то не значе уопште, већ и *место* на којему је што или на којему се нешто израђује и *предмет* који стоји у извесном односу према ономе што основна реч значи и сл. Другим речима, наставак *ica* је у овој категорији поред основног моционог значења развио и друга значења. Није тешко показати како је дошло до развитка ових значења код наставка *ica*. Јасно је да су сва она само производ секундарних односа морфолошких елемената код појединих именица. Док год је језичка анализа код именица *овчарица*, *рачарица*, *козарица* и сл. издвајала као морфолошке елементе *masculīnum* на *ар*+наставак *ica*, дакле *овчар-ица*, *рачар-ица*, *козар-ица* и сл., дотле је и моционо значење наставка *ica* код њих било једино. Чим су, међутим, ове именице доведене у везу са основним речима од којих су именице на *ар* саграђене — *овца*, *рак*, *коза*, њихова морфолошка структура добила је други вид. Перинтеграцијом је добивена нова подела на морфолошке елементе: *овчарица* (*овца*), *козарица* (*коза*), *рачарица* (*рак*). И овом новом поделом раскинута је веза по значењу између изведених именица на *ica* и њихових основних речи на *ар*. Значење ових именица

није више резултат њихова односа према masculinum-у на *ар*, већ њихова односа према усамљеним речима од којих је masculinum саграђен. И сасвим природно, наставак *ica* код ових речи развија сва значења која на пр. однос *овчарица*: *овца* допушта: и значење *места* и значење каквог *предмета* и сл. Дакле, сва су ова значења, у суштини, само производ овог новог односа, ове нове везе. Одавде се види да *сам морфолошки склоп речи на ica даје могућности да овај наставак у појединим категоријама поред моционог развије и многа друга значења, чак и значења опште природе. То је факат. Али је факат и да он структурно остаје везан за наставак ар — реч је о именицама на арица — да он чува, дакле, у потпуности везу по формалном моменту са својом основном употребом. Према томе, развитак нових значења код наставка ica овде не прати и промена употребе његове у морфолошком погледу. Стварно, од развитка нових значења у овој категорији морфолошка страна употребе наставка ica није ништа добила: моционо ica везано је овде за наставак ар; и ica са осталим, новим значењима исто тако. Нису, према томе, ова нова значења наставку ica дала и могућности да се он као носилац њихов непосредно веже са општим деловима ма које врсте; *ша* је веза могућна само преко његова деривата арица. Што је главно, наставак ica по употреби својој остаје једнако везан за именице. Овако исто стоји ствар с наставком ica и у свима другим случајевима где је моциони изражен онако како тражи основни однос *вук — вучица*: за даљи развитак значења код њега у свима овим случајевима од стварног је значаја само однос према основној речи, оној од које је *masc.* саграђен, а тај однос у језичком осећању никад не издваја наставак ica, већ увек какав његов дериват у који поред ica улази и наставак за masculinum. Према томе, развитак значења код наставка ica у овим приликама прати свугде и стварање његових деривата, и о промени првобитног основног значења његова — може се само на основу њих и говорити.*

17. У досадашњем излагању ја сам хтео да покажем колико и сам развитак употребе и значења наставка ica искључује могућност непосредне везе његове с придевским и глаголским општим деловима. Али ако се и из једне шире перспективе осмотре општи momenti који карактеришу употребу наставка ica уопште и употребу наставка ica као моционог знака, наћи ће се довољно доказа да његова веза с придевским општим деловима значи основну упо-

употребу његову исто онолико колико и моциона служба његова у односима типа *вук—вучица*; другим речима, да је *ica* као наставак у исто време и паралелно добио и моционо значење и граматичку функцију своју; једно у вези са именичким, а друго у вези са придевским општим деловима.

Ово су факта која на то упућују:

1. обиље образовања од придева у свима словенским језицима; а оно је, као факат, неразумљиво ако се пође *само* од моционог значења као основног;

2. наставак *ica* је као *шакав* у свом развоју добио и природу наставка којим се *променом граматичке категорије* граде нове речи; а где је он такав карактер могао добити — његова моциона функција не показује;

3. *ica* је само у случајевима суплетивне моћи познато као моциони наставак свим словенским језицима (реч је о односима типа *старац—старица*); према томе и његова првобитна употреба код именица ове групе морала је понићи у једној категорији којом је подједнако прожет граматички склоп свих словенских језика;

4. код суплетивне моћи наставка *ica* познат је свим словенским језицима, у ствари, само у оним случајевима где се може претпоставити придевски општи део; и биће да он овде по употреби својој чува везу са својим пореклом (тип: *starьсь—starica, nosьсь—nosica, pratilьсь—pratilica*, али: *slověninъ—slověnzka*).

18. Видели смо да нас развитак наставка *ица* у словенским језицима упућује на две врсте именица на *i* у прасловенском језику: на именице на *i* с именичким и на именице на *i* с придевским општим деловима. Сад треба да видимо у каквом су односу биле међу собом те две групе именица; шта су именице и једне и друге групе претстављале у морфолошком погледу; и, у вези с тим, зашто су проширене наставком *ка*.

Једна је група ових именица јасна и по морфолошкој и по генетичкој страни својој. То су именице типа **čьrni, *desni, *lěvi* и сл.; дакле, оне које су саграђене од придевских општих делова. Оне су резултат *семантичке* супстантивизације придевских номинатива женскога рода. По облику своме, дакле, те су именице биле у прасловенском језику отприлике оно што су данас у српскохрватском образовања типа *стара, млада, сува, зла* и слична образовања у другим словенским језицима. И нема сумње да би именице типа **čьrni* остале и даље као граматичка категорија у језику да

је наставак *i* остао као знак женскога рода код придева као што је то случај с наставком *a*.

Има у самој употреби наставка *ica* један факат који нас упућује на овакву природу некадашњих именица на *i*; то је факат што употреба наставка *ica* код придева у словенским језицима не значи само промену граматичке категорије: међу именицама на *ica* које су саграђене *непосредно* од придева нема апстрактних именица из категорије Adjektivabstrakta; однос изведене према основној речи не значи нигде *само* однос именице према придеву. Шта ово показује?

Показује две ствари: прво, колико је семантичка еволуција именица типа **čьrni* била готова ствар кад су именице ове врсте почеле да добивају наставак *ka* у прасловенском језику; и друго, колико је употреба наставка *ka* код именица на *i* — код оних с придевским општим деловима — значила, у неку руку, њихову еволутивну „деградацију“: оне су биле на путу да постану лексичке речи — семантички су то већ и биле, — па су преко наставка *ka* ушле у категорију изведених речи.

Да би се ово лепо видело, извршићу анализу неколико речи на *ица* из српскохрватског језика.

Примери:

сушица (кожа, болест, река) — *сѹхѧ* — болест
 врућица (hitziges Fieber) — *врѹћѧ* — грозница
 старица (alte Frau) — *стѡрѧ* — жена
 бистрица (река, ракија) — *бѣстрѧ* — река
 црница (женска, земља, трешња) — *црнѧ* — трешња
 десница (die Rechte) — *дѣснѧ* — рука
 киселица (биљка, јуха, дрождина) *кѣселѧ* — трава
 (првобитно)

левица (linke Hand) — *лѣвѧ* — рука
 модрица (blauer Fleck) — *мѡдрѧ* — мрља
 младица (шибљика, жена, риба) — *млѧдѧ* — риба

Не мислим, дабогме, да су ове именице и по историској непосредности континуанти прасловенских именица на *i*; као такве их нисам ни навео. Али мислим да су оне по *своме значењу* само као такве разумљиве: као континуанти супстантивизованих придева типа **čьrni*, **suši*, **stari* итд. Иначе, да су ове именице и историски резултат непосредне везе наставка *ica* с придевским општим деловима, њихово би значење морало бити друкчије: *сухоша*, *врућина*, „*брзоћа*“, *бистроћа* и сл. Овако би тек њихово значење

било природан резултат везе наставка *ica* с придевским општим деловима.

Потпуно паралелу овоме пружају нам слична образовања у староиндиском језику; и тамо имамо исту ствар: *kr̥ṣṇāh* „црн“: *kr̥ṣṇī* = *црнѧ* = *ноћ*; *taraṇāh* „који светли“: *taraṇī* = *свѣтлѧ* = *жар* (H. Hirt, I F XXXI 2).

Као што се види, промена **čьrni* $\geq$ **čьrnika* — сама по себи — морала је значити у прасловенском језику само *смену* двеју формалних категорија, и ништа више: супстантивизација без суфикса уступила је место супстантивизацији помоћу суфикса. Морам се задржати на овој карактеристици смене категорије **čьrni* категоријом **čьrnika*, нешто због ње саме, а нешто због закључака које нам она намеће.

Шта значи, пре свега, придевска супстантивизација, — супстантивизација без суфикса? Значи оно што нам показују староиндиски примери типа *kr̥ṣṇī* = *ноћ*, *taraṇī* = *жар*: *именичку лексикализацију у придевској форми*. Међутим супстантивизација помоћу суфикса значи нешто друго: или само промену граматичке категорије (*лен* — *леноћа*) или *атрибутивизацију у именичкој форми* (*жушница* = *болест*, *новац*, *шрава*, *крушка*). Ово последње значење, једним делом, резултат је смене категорије супстантивизованих придева категоријом именица са суфиксом. Овакав однос ових двају начина придевске супстантивизације објашњава нам две ствари: прво, зашто је прелаз **čьrni* у **čьrnika* у прасловенском језику морао значити извесну „деградацију“ именица типа **čьrni*, и друго, зашто се у словенским језицима, и поред тако израђене суфиксне системе, одржала супстантивизација без суфикса до данашњега дана.

Узмимо именицу **žьlti*. И претпоставимо да је она у прасловенском језику — као *жушница* у српскохрватском — значила *piri genus* = *крушка*. Као супстантивизовани придев, она је била по свом значењу лексичка реч: обухватала је цео „комплекс“ особина датог предмета. То значи: нити је **žьlti* могло значити ишта друго сем *крушка*, нити је какво **čьrni*, **bĕli* могло значити *крушка*. Наједанпут је место **žьlti* дошло *žьltica*. И именица *žьltica* могло се употребити за *сваки* предмет за који је била карактеристична особина изражена основним придевом *žьltъ*. Другим речима: *žьltica* је постала изведена реч од придева *žьltъ*, почела је да живи у другом „језичком свешћу“ и изгубила је ону синтаксичку именичку одређеност коју је имала док је гласила **žьlti*.

Тако је и данас у словенским језицима: *сушица* у српскохрватском значи и суху *болест*, и суху *драчу*, и суху *кожу* и *реку* која пресушује, а *сѹх* — само *болест*; *сѹх*, дакле, значи само једно од свега онога што може да значи *сушица*. Ето због чега се и данас одржала категорија супстантивизованих придева у словенским језицима: она је знак језичке нужде: нема друге могућности да се од придева добије именица са одређеним реалним значењем; или, тачније: суфиксна система не пружа могућности за то.

19. Друга група прасловенских именица на *i* биле су именице типа **vblci*, **dēvi*; дакле, именице од именичких општих делова. Оне су нејасне, и генетички и формално.

Има једно питање које треба најпре рашчистити: има ли везе, генетичке, међу категоријом **vblci* и категоријом **čbrni*? може ли се прва категорија извести из друге? Да ли је могуће *i* код именица типа **vblci* схватити као резултат преношења наставка *i* из категорије **čbrni*? Чини ми се да нам анализа природе и једних и других именица даје негативан одговор на ово.

Пре свега, именице типа **čbrni* нису се развијале на суфиксној основици; наставак *i* био је код њих номинативни завршетак који их је само формално везивао у једну групу именица. Њихова продуктивност кретала се искључиво у границама употребе наставка *i* за женски род код придева. Другим речима: прво, именица на *i* није могла постати онде где није било и придева на *i*, и друго, именице типа **čbrni* биле су могуће као граматичка категорија у језику само донде док је и наставак *i* употребљаван као наставак за женски род код придева; чим је наставак *i* нестало као наставак за *femininum* код придева, и именице типа **čbrni* измениле су свој формални лик: постале су изведене речи. Одавде је јасно да наставак *i* код њих није имао природу наставка за грађење речи — ни у почетку, када су се ове именице формирале, ни доцније, када су издвојене у засебну, самосталну категорију. О грађењу, дакле, именица типа **vblci* према именицама типа **čbrni* на основу суфиксне функције наставак *i* не може бити ни говора.

Тешко је ишта поуздано рећи о начину формирања именица типа **vblci* у индоевропском прајезику. Хирт мисли да је наставак *i* код њих био суфикс, и да му је основно значење посесивно (исп. *Indogermanische Grammatik* III 112). Да наставак *i* код именица типа **vblci* није био суфикс, види се по развоју њихову у индоевропским језицима: по њихову проширењу наставком *ka*

(у прасловенском језику) или наставком *na* (у латинском језику: *rēgina*, *gallina*). Бругман (о. с. 208) тачно обележава природу наставака *i* и *ū* називом „*Stammausgänge*“.

Отворено признајем да ми је неразумљив и формални и семантички развитак именица на *i* ако се узме да је код њих посесивно значење било основно. Ево зашто.

Придружимо се за тренутак Хирту и претпоставимо да је **ulki* у праиндоевропском значило „*was zum Wolf gehört*“, а **gʷenā deiūi* „*das zum Gott gehörige Weib*“ (исп. F. Sommer, *Handbuch der lat. Sprache* 371). На што се, на крају крајева, своди цела ова Хиртова претпоставка? Своди се на два тврђења: прво, да је облик **ulki* значио у праиндоевропском „нешто што припада вуку“ и друго, да је **ulki* = *was zum Wolf gehört* могло дати **ulki* = *lupus femina*.

Ово прво је немогуће. Значење које Хирт даје облику **ulki* директна је негација самосталне употребе овога облика; оно такву употребу његову искључује. Не може се, према томе, именичка природа облика **ulki* извести из чувања његове падежне природе и у самосталној употреби. А Хирт би то хтео да изведе.

Ни придевски карактер облика на *i* не објашњава моционо значење именица типа санскритско *vrkīh*, словенско *vblčica*.

Оставимо на страну питање како су облици на *i* у синтагмама типа **gʷenā deiūi* могли бити и формално адјективизирани; пођимо од **deiūi* = *Божја* и **ulki* = *вучја* као од супстантивизованих придева. Какву би моцију дала, у даљој еволуцији својој, ова образовања у индоевропским језицима? По моме мишљењу, она не би могла дати моцију типа „*Бог жена*“ = *Божја*, *Богинја*, тј. моцију код које зависност *femininum*-а од *masculinum*-а има само формални, језички смисао. Другим речима, образовања на *i* не би могла изгубити *posessivni* елеменат у своје значењу. Међутим *posessivnog* елемента немамо нити у односима типа прасловенско *vblkz*—*vblčica*, латинско *rēx*—*rēgina* нити у односима основне именичке моције типа старословенско *сжєкѣъ*—*сжєкѣа*, староиндиско *āšvas*—*āšvā*. И не само то: њега немамо, као примарног елемента, ни у категорији *nominum agentis* за коју Меје вели да је већ у праиндоевропском била формално диференцирана у моционом погледу (исп. *BSLP*, XXXII 1, 21 стр.).

Као што се види, најбоље је поћи од моционог значења као основног код именица типа **ulki*. А у том случају су именице на *i*, у односу према придевима на *i*, секундарна категорија. Њихово

формирање значи *сужавање*, специјализирање функције придевског *i*: поред опште моционе функције, поред обележавања *женскога рода* уопште, овај наставак је постао, дакле, морфолошки знак именица које значе *женска бића*. И јасно је где је до овакве употребе његове могло доћи: само негде у реченици, у случајевима аналитичке моције (типа лат. *civis femina: civis*, енглеско *maid servant: maid servant*).

Узмимо праиндоевропску синтагму **u̯lkʷos gʷenā*, и претпоставимо уз њу придевски атрибут на *i*. Шта, онда, значи њезина замена именицом **u̯lkʷi*? Значи две ствари: прво, замену функције именице **gʷenā* функцијом наставка *i* и друго — замену ове именице оним наставком који је био формални моциони знак целе синтагме.

20. Да видимо, најзад, зашто су именице на *i* добивале наставак *ka* у прасловенском језику. Управо, да видимо које су од њих добивале овај наставак, јер ја већ а priori претпостављам да све именице на *i* нису морале добити наставак *ka*: добивале су га органски или боље морале су га добити само оне међу њима које је језичка анализа уводила у категорију изведених речи и које су и формално морале постати изведене речи. Ја сматрам, да то одмах истакнем, да је додавање наставака за грађење речи именицама у прасловенском језику, у оним случајевима где је то додавање вршено органски, само формални израз унутрашње промене у морфолошкој структури тих именица. Чини ми се да нам обе групе именица које су проширене наставцима за грађење речи — и именице на *i(s)* и именице на *ū(s)* — то јасно показују. Да узмемо редом обе категорије ових именица, прво именице на *i*, па онда именице на *u*.

Узмимо само једну од именица на *i*, рецимо именицу **čьrni*. Она је могла бити формално супстантивизовани придев само донде док је било у језику придевских номинатива на *i*; чим је њих нестало, именица **čьrni* доведена је у везу с придевом *čьrпъ*: место наслањања, дакле, на номинатив **čьrni* — придев — дошла је веза по *ошштем делу* с придевом *čьrпъ*. Добивен је на овај начин нов однос у језику. И овај нови однос имао је у себи оба елемента карактеристична за изведене речи: везу двеју речи по заједничком општем делу и наставак *i* као знак морфолошке диференцијације тих двеју речи истога општег дела. Једно је одавде јасно: да је именица **čьrni*, због своје нове поделе на морфолошке елементе (поделе, разуме се, само унутрашње, семантичке): на општи део **čьrп* — и наставак *i*, у језичкој анализи могла бити разумљива

само као изведена реч од придева *čьrпъ*. Требало је само да наставак *i* постане суфикс, да се осети у језику као наставак којим је именица **čьrni* саграђена од придева **čьrпъ*. Али он то није могао постати, и то из два разлога: једно зато што је био само номинативни наставак — завршетак и *као шакав је морао ошшати у неким случајевима*; а друго стога што се он као вокалски елемент није јављао у свим облицима именице **čьrni*. И не само наставак *i*: ниједан вокалски елемент у прасловенском није могао добити суфиксну функцију; кад год је језичка анализа неки од њих довела у положај суфикса, њега је нестајало из језика — као номинативног завршетка. Одавде се види да је суфиксна природа неких наставака основинских у прасловенском језику и крива што су неке именичке основе уклоњене из језика.

Као што се види, именица **čьrni* по својим особинама и односу према придеву **čьrпъ* нашла се у широкој категорији изведених речи. На реду је била и њезина формална асимилација тим речима: требало је да се и формално обележи њезина веза с основном речју, јер наставак *i* није могао постати носилац те везе. Како је свака веза ове врсте у језику обележавана наставком за грађење речи, дошао је наставак и у овом случају: именица **čьrni* добила је наставак *ka*; а даљи развитак односа **čьrni + ka*: *čьrпъ* дао је наставак *ika* $\cong$ *ica*. Само све ово не треба буквално разумети: као да је наставак *ka* дошао да би именице типа **čьrni* остале и даље у језику, да их не би из језика нестало: то би била извесна прорачунатост, којој у језику тешко да има места.

Наставак *ka* дошао је само као знак асимилације изведених речима једне групе именица које је историски развитак увео у изведене речи; као, дакле, једна партикула да формално обележи један суфиксни однос у језику који је семантички већ био формиран.

Не треба, мислим, и овде нарочито истицати оно што сам већ једанпут истакао: да је веза наставак *ka* с именицама на *i* била могућа само зато што овај наставак није имао никаква значења; он је дошао само зато да покаже да однос **čьrпъ — čьrni* значи прављење именице од *придевског ошштем дела*, и да се, према томе, мора обележити наставком за грађење речи.

Из ових разлога добила је наставак *ka* именица **čьrni*. Из ових разлога добиле су га и све друге именице на *i*, и оне од придевских и оне од именичких општих делова, које су поред себе имале придев или именицу од истог општег дела. Два су

случаја у којима именица на *i* није могла постати изведена реч: прво, када није поред ње било у језику именице мушкога рода истога општега дела с њом; друго, када се именица на *i* по своме значењу била удаљила од свога основног придева, те није било семантичког услова за њихову везу наставком *ka*. Није тешко погодити да се први случај тиче само именица с именичким општим делом, а други — само именица с придевским општим делом. Ни у једном ни у другом случају именице на *i* нису добивале наставак *ka*: оне су биле лексичке речи или по своме општем делу или по своме семантичком односу према другим речима исте основе. Међу именицама на *i* с придевским општим делом није их било које су могле остати у језику као лексичке речи. Њихов семантички однос према основним придевима био је јасан у свима приликама; и све су оне добиле наставак *ka*. Међутим код именица на *i* од именичких општих делова имамо друкчије односе.¹⁾ Именица *vblci је према *vblkz* морала постати *vblčica*. То је јасно. Али се тако не може објаснити словенско *děvica* и бугарско *sterica* (Miklos. EW 322,) = ст. инд. *starī* (исп. гот. *stairō*, грчко *στειρα*), — да се задржим само на овима трима основним примерима које наводи проф. Розвадовски (о. с. 30).

Ове две именице нису имале поред себе и именице мушкога рода од истога општег дела, а то је код именица ове врсте био једини услов за њихову *organску* морфолошку трансформацију. Према томе оне и не показују прави смисао историског развитка именица на *i*: оне и нису могле добити наставак *ka* на оној основи на којој га је добила именица *vblci; употреба наставка *ka* код њих је значила само њихову формалну асимилацију многобројним именицама на *a*, уколико, разуме се, *děvica* није доцнији деминутив од прасловенског *děva* (Berneker, SEW 197, Meillet, Études II 372) које је, свакако, новији прасловенски облик од старијег *děvi = санскр. *dēvi*.

Одавде се види, и то нарочито истичем, да додавање наставка *ka* именицама на *i* није значило — уколико је то додавање вршено органски — елиминисање ових именица као формалне категорије из језика, како то мисли Розвадовски. Оно је израз једнога другог момента: строгог разграничења између именица на *i* код којих је *i* било формантског карактера и које

¹⁾ У именице с именичким општим делом ја рачунам све именице на поред којих није било придева од истога општег дела у оној епоси развитка прасловенског језика када су именице на *i* добивале наставак *ka*.

су морале постати изведене речи и именица на *i* код којих овај наставак није био такве природе и које су, према томе, морале остати као лексичке речи. Ове последње су, због своје малобројности и необичне форме, пришле, преко наставка *ka* или непосредно (исп. *děva*), старим *a*-основама. О елиминисању, дакле, старих *i*-основа из језика може се говорити тек после њихова разграничења, после поделе њихове на лексичке и изведене речи.

21. Перспектива развитка именица на *y* (= *ūs*) много је јаснија од перспективе развитка именица на *i*. Јаснија је због тога што су обе групе ових именица очуване у старословенском: и оне код којих је *y* било формантског карактера и које су проширене наставком *ni* (= *ni*) и оне код којих је *y* било морфолошке природе и код којих је овај наставак остао.

Као што је показао Ј. Зубати — Zu den slavischen Feminbildungen auf *-yni*, A. sl. Phil. XXV 335—365 — именица на *yni* и *yi* има у старословенском (и црквенословенском) од две врсте: оне значе или *feminina mobilia*: *вогynи* (: *вогz*) *dea*, *равynи* (: *равz*) *παρθένκz*, *сѣсѣдynи* (: *сѣсѣдz*) *vicina*, *поганynи* (: *поганинz*) *gentilis*, *Самаританynи* (: *Самаританинz*), Meillet, Études II 457—458; *сѣкрzи* *socrus*, *ѡтрzи* = *fratria*, *zъly, *нплодzи* *sterilis* (Meillet, о. с. 268); или су апстрактне именице од придевских општих делова: *влагynи* (: *влагz*) *bonitas*, *грздynи* (: *грздz*) *superbia*, *правynи* (: *правz*) *rectitudo*, *простynи* (: *простz*) *simplicitas* (Meillet, о. с. 457); *льгynи* (: *льгzкz*), *вльгynи* (: *вльгzкz*) (исп. Geitler, LF III 68; Zubatý, о. с. 360; Нижер, о. с. 10); *любzи* (: *любz*) *amor*, *цѣлzи* (: *цѣлz*) = *оздрављење*, Meillet, о. с. 269. За ову последњу групу именица, или бар за оне на *yni*, вели Меје да су синоними именица на *ostь* (I. с. 457).

Овај преглед, овакав какав је, показује две ствари: прво, да међу именицама на *yni* и онима на *y* у старословенском језику нема разлике у погледу значења; и друго, да се ове две групе именица не разликују ни по свом општем делу: и у једној и у другој групи — неке су именице од именичких, а неке од придевских општих делова.

Оне међу именицама на *y*, *yni* које су од придевских општих делова не разликују се у генетичком погледу од именица на *i*: и оне су по пореклу супстантивизовани *femininum*-и, и то од придева на *ūs*. То се јасно види. Старословенско *льгzкz*—*льгynи*, *вльгzкz*—*вльгynи*, *цѣлz*—*цѣлzи* своди се, очигледно, на основно

прасловенско *ligūs—*ligūs, *vīlgūs—*vīlgūs, *kailūs—*kailūs (исп. старопруски акуз. *kailūstiskun* = здравље, Trautmann, BSW 112). Придевски femininum-и *ligūs, *vīlgūs, *kailūs дали су у даљој еволуцији именице *lgy, *vīlgy, *cēly. Ово, уосталом, потврђују и други индоевропски језици. Прасловенско *cēlǝ (придев) — *cēly (именица) ни у чему се не разликује од грчког ἰός (придев) — ἰός (именица) (Kretschmer K Z XXXI 332, Brugmann, о. с. 209), *πληθός ≅ *πληθος* — *πληθός* (F. Specht, K Z LIX 219) или стариндиског *kádruh* (придев) *kadrǝh* (именица), индоиранског *tanūš* — *tanūš* (Zubatý, I. с. 359). Свугде је по среди иста ствар: супстантивизација придева на *ūs*. И свугде су именице на *ūs* остаци праиндоевропске *ū*-моције.

И именице на *у*, *yǝi* од именичких општих делова исто су по пореклу што и именице типа *vīlči = *vīlčica*; и оне су морале постати негде у реченици, уз именице које су по природи биле именице женскога рода, онако како је речено код именица на *i* на стр. 26.

Толико о генетичкој страни именица на *у* и на *yǝi*. А сад да видимо како ове две групе именица и међу собом стоје; да видимо зашто је разбијена основна прасловенска категорија именица на *у* ($\leq \bar{u}$) на две групе: на именице на *у* и на именице на *yǝi*.

Истакао сам већ да се именице на *у* и именице на *yǝi* не разликују у погледу значења. Овај факат је врло важан за разумевање природе наставка *ni* којим су проширене именице на *у* у прасловенском језику. Он нам јасно показује једну ствар: да наставак *ni* није дошао као знак одвајања именица на *у* које су значиле моцију од именица на *у* које то нису значиле. Не може, дакле, овде бити ни говора о моционој употреби наставка *ni*, како то мисли Зубати (о. с. 362—363); јер шта би значила употреба моционог *ni* код именица на *у*? Значила би само једно: функционалну супституцију наставака *у* и *ni* у моционој служби. То значи да би наставак *yǝi* заменио наставак *у* у свима случајевима где је *у* било моциони знак. Међутим тако није. Именице *svetry*, *jetry*, *peplody*, *zaly остале су у свом основном облику, а апстрактне именице *vīlgy, *lgy, *blagy итд. које, стварно, немају с моцијом никакве везе, — добиле су наставак *ni*.

Хипотеза Зубатога не може се примити ни у оном облику какав је дао проф. Хујер. Он сматра да је наставак *ni* додаван у почетку само именицама на *у* „znamenající osobu ženské“, па да је од ових именица пренесен и на апстрактне именице на *у*

(о. с. 10). Чини ми се да је ово невероватно и као језичка тенденција. Може се претпоставити да је наставак *ni*, као моциони *nasǝavak*, додаван органски само именицама на *у* које су значиле моцију. Али из те претпоставке ваља извући логички закључак: ваља имати у виду да би ово додавање наставка *ni* значило издвајање именица на *у* које значе женска лица у засебну групу именица. Како можемо, онда, разумети сасвим супротну тенденцију: да се ова група именица, већ једанпут издвојена, преко наставка *ni* поново помеша са осталим именицама из *у*-катеорије?

Као што се види, у целом овом питању није важно утврдити да је наставак *ni* имао у праиндоевропском моционо значење, па тим његовим значењем објашњавати прасловенске језичке прилике; већ разлоге његовој употреби код именица на *у* треба тражити на другој страни, у самој природи ових именица.

Ја мислим да овде имамо исту ствар као и код именица на *i*: разграничење између именица на *у* код којих је овај наставак био формантског карактера и именица на *у* код којих је он био морфолошке природе; дакако, до овог разграничења је и овде могло доћи само после уклањања придева на *у* из језика. Чини ми се да се само на овај начин могу објаснити два момента у развоју старих именица на *у*: прво, додавање наставка *ni* *пoдјeднaкo* и именицама које су значиле женска лица и апстрактним именицама, и друго, задржавање основног облика на *у* код неких именица и из једне и из друге групе.

Узмимо обе групе именица на *у*; најпре именице на *у* (*yǝi*) с именичким, па онда именице на *у* (*yǝi*) с придевским општим деловима.

У којим је случајевима код именица на *у* с именичким општим деловима наставак *у* био формантског карактера? Све зависи од једнога момента: од тога, да ли је поред именице на *у* било и masculinum-а од истог општег дела или не. У првом случају је језичка анализа однос femininum-а према masculinum-у тумачила као однос изведене према основној речи; у другом случају, где тога односа није било, femininum је сводила на усамљену, лексичку реч, без везе с другим речима од исте основе. У првом је случају, даље, дошао наставак *ni* да и формално изрази унутрашњу вредност односа femininum-masculinum, а у другом су именице на *у* остале у свом старом, основном облику. Тако смо добили у прасловенском с једне стране *bogyǝi*, *orbyǝi,

sosčdyňi и сл., а с друге *svekry, jetry, neplody, *zžly*. У овом су облику те именице сачуване и у старословенском језику, уколико их у њему има. Само једна од ових именица тражи извештан коментар. То је именица *svekry*. Она је имала поред себе у прасловенском и masculinum од исте основе — **svekъrъ* (Brückner, Sl. E. 536.). Па ипак није добила наставак *ni*. Зашто?

Није тешко одговорити на ово питање. Именица **svekъrъ* је, бар генетички, изведена реч од именице *svekry*. Моциони однос, дакле, међу овима двома именицама био је већ формално изражен. Он је био суплетивне природе: **svek-ъrъ: svek-ry*. То је, прво. Друго: језичка је анализа у односу **svekъrъ — svekry* издвајала заједнички општи део код обеју ових именица, али тај заједнички општи део није био једнак masculinum-у, те однос femininum—masculinum није могао значити однос изведене према основној речи, као што то имамо у свима случајевима где су именице на у проширене наставком *ni*. Одавде се види да је однос **svekъrъ—svekry*, који је био и формално стабилизован, могао изменити свој облик само у једном случају: да је према **svekъrъ* — по угледу на *bogъ: bogyňi* — направљен нов femininum — **svekъryňi*; али то већ не би био историски развитак именице *svekry*: то би била замена суплетивне — именичком моцијом.

Код именица на у с придевским општим деловима односи су били нешто сложенији. Сложенији због тога што су код њих два момента давала формантски карактер наставку у: не само веза именица на у с основним придевом по заједничком општем делу, већ и семантички однос именице према основном придеву. Питање је само, у којим је случајевима однос именица на у према основном придеву и семантички значао однос изведене према основној речи?

Одговор је природан: у оним случајевима где је тај однос и у другим приликама у језику обележаван наставцима за грађење речи. Или, тачније речено: онде где је однос именице на у према основном придеву био онакав какав је у другим случајевима у језику обележаван наставцима *ota* и *ostъ*. Дабогме, не треба мислити да су апстрактне именице на у добивале наставак *ni* због тога што су биле синоними именица на *ota* или *ostъ*; није ствар у томе. Из њихова подударана с именицама на *ota* и *ostъ* ваља извући други закључак: да је однос именица на у према основним придевима у оним случајевима где су те именице биле по значењу једнаке именицама на *ota* и *ostъ* био суфиксног карактера и да су, због

тога, у тим случајевима именице на у морале добити наставак за грађење речи.

Ето због чега су, с једне стране, прасловенски односи **blagy = bonitas: blagъ = bonus, *gъrды = superbia: gъrdъ = superbus, *pravъ = rectitudo: pravъ = rectus, *prostъ = simplicitas: prostъ = simplex* замењени односима *blagyňi—blagъ, gъrdyňi—gъrdъ, pravъnyňi—pravъ, prostъnyňi—prostъ*, а због чега су с друге стране односи *cěly = оздрављење: cěлъ = totus, ljuby = amor: ljubъ = carus* остали у свом основном облику.

И именице *cěly, ljuby* биле су апстрактне именице; и оне су имале придеве од исте основе поред себе; па ипак нису проширене наставком *ni*. И јасно је због чега: њихов семантички однос према основним придевима није могао бити обележен суфиксом; он није уопште био суфиксне природе. Према томе, и употреба наставка *ni* код њих би морала значити нешто специјално: њихово семантичко враћање основним придевима *cěлъ = totus, ljubъ = carus*: њихово свођење на именице *целошта, драгост* или слично. А то, дабогме, није било ни могуће ни потребно; стога су и остале као апстрактне именице лексичког карактера.

22. Два су нам питања још остала у вези са овим именицама. Прво: однос апстрактних именица на у према именицама на *i* од придевских општих делова. И друго: питање природе наставка *ni* којим су проширене именице на у.

За прво питање је један моменат важан: факат што су именице на у од придевских општих делова по значењу увек апстрактне именице, док именице на *i* то никад нису биле. На што нас овај факат упућује? — На две врсте придевске супстантивизације у прасловенском језику. Он нам показује да је супстантивизација придева на *i* била израз синтаксичке тенденције: именице на *i* имале су у прасловенском језику ону функцију коју данас врше супстантивизовани придеви у словенским језицима. Оне су, дакле, и формално и семантички биле супстантивизовани придеви: између њихова значења и основног значења одређеног придевског вида (исп. Белић, ЈФ XIII 211—217) — није било никакве разлике.

Међутим супстантивизација придева на *is* била је чисто граматичке, формалне природе: код ње је било главно да се добије именица, као *име* оне особине коју основни придев показује. И ништа више. Отуда је и значење ових именица у свима случајевима апстрактно. Ове је природе супстантивизација и у другим индоевропским језицима: исп. готско *triggws: triggwa = Treue, sunjis:*

sunja = Wahrheit, *liufs*: *liuba* = Liebe итд. (Kluge, Germanische Stammbildung³ 57).

На друго питање одговор је већ упола дат. Рекли смо, прво, да моционо *ni* није могло бити употребљено код именица на *y*. Видели смо, друго, да је проширивање именица на *y* наставком за грађење речи значило само њихову формалну асимилацију изведеним речима. Јасно је, онда, да наставак *ni*, у оној епоси развитка прасловенског језика када су њиме проширене именице на *y*, није могао имати никаква специјална значења: он је био сведен на обичну партикулу; онако исто као и наставак *ka*.

23. Прасловенски је језик имао три моциона „односа“ код именица: *vьlkъ—*vьlči*, *bogъ—*bogyŋi*, и **orbъ—*orba*. Прва два су изменила свој формални лик у *bogъ—bogyŋi*, *vьlkъ—vьlčica*, и у овом новом облику ови су односи постали продуктивни у словенским језицима; а трећи је остао у свом старом облику као непродуктиван „однос“ (исп. Н. Lommel, Studien über indogermanische Femininbildungen 28). И питање је зашто.

Нема никакве сумње да је само осећање чврсте органске везе између **orba* и **orbъ* могло дати овом „односу“ творачки карактер. А таква је веза могла бити добивена само у једном случају: да је **orba* почела да значи изведену реч од masculinum-а **orbъ*. Требало је, према томе, да наставак *a* поред свога основног значења обележавања femininum-а уопште — постане уједно и наставак којим се граде изведене речи. Тада би тек унутрашња страна односа **orbъ—*orba* добила и свој спољашњи, граматички израз. А наставак *a* није то могао постати ни као вокални елемент ни као номинативни завршетак. Одавде се види да однос **orbъ—*orba* значи; у ствари, исту етапу у развоју именичке моције коју је значио и однос *vьlkъ—*vьlči*. То је прва етапа развитка моције рода код именица: када однос femininum-а према masculinum-у значи само две напредне речи истога општег дела и одређена односа по значењу и када моција рода стоји ван сфере суфиксних односа. После ове дошла је друга етапа. Њу претставља однос *vьlkъ—vьlčica*. Код њега femininum поред своје граматичке карактеристике, крајњег *a*, добива и одређен однос на суфиксној основици према masculinum-у. Однос *vьlkъ—vьlčica* уноси, дакле, два нова момента у систему прасловенског језика у моционом погледу: прво, femininum једначи са изведеном речју, и друго, уноси чврсту везу између fem. и masculinum-а и на тај начин и формално уводи моцију у сферу суфиксних односа. Ниједан од ових двају моме-

ната нема „однос“ **orbъ—*orba*. Према томе он није могао постати продуктиван код неизведених речи ни по своје формалном моционом знаку, по наставку *a*, ни по томе што би његова продуктивност била сушта противност ономе што је у језик унео однос *vьlkъ—vьlčica*.

Ни код изведених речи наставак *a* није могао постати моциони суфикс. И то из два разлога.

Прво: свако додавање наставка *a* изведеним именицама мушкога рода — у оним категоријама у којима моциони моменат долази до формалног изражаја: *nomina agentis* и *nomina attributiva* — значило је у прасловенском стварање лексичких дублета у језику. Уколико се, дакле, *a* код изведених речи употребљавало, оно је било наставак за грађење речи, сасвим одређена значења: значило је носиоца радње или носиоца особине (исп. Belić, A. sl. Phil. XXIII 232). Не треба, онда, нарочито истицати да наставак *a* у овој категорији именица није могао постати носилац femininum-а.

Друго: нема ниједног случаја где би код изведених речи однос femininum-а и према *основној речи* био онакав какав може бити према masculinum-у, тј. где би и однос femininum-а као изведене речи према основној речи издвајао *a* као наставак. А знамо колико код изведених речи основни, творачки моменат претставља њихов однос према основним речима. И чим овај однос у језичкој анализи не издваја никад наставак *a*, сасвим је природно да он ни код изведених речи као моциони знак нема места. Вондрак сасвим тачно истиче да „das-a Suffix an und für sich nicht weibliche Personen bezeichnet, vielmehr erst seine Erweiterungen und darunter insb.-ica“ (о.с. 354). Само је он помешао две ствари: *a* за masculinum као наставак за грађење речи и *a* за femininum као саставни елемент моционих суфикса. Прво *a* је и језичка анализа *морала* издвајати као засебан наставак, друго је само граматичка карактеристика, у моционом погледу, појединих наставака, и као такво — оно је нераздвајни део њихов.

Прелазим сада на основни део цела питања: на питање односа словенских језика у погледу употребе наставака *ica* и *ka* у моционој служби код именица. И даћу најпре сам материјал — примере моционе употребе наставака *ka* и *ica*. Потпуну слику свих моционих односа даћу само за јужнословенске језике. Код источних и западних словенских језика имаћу у виду две ствари: прво, да изнесем примере употребе наставка *ica* у оним случа-

јевима у њима који су важни за разумевање постанка и развитка неких моционих односа у словенским језицима уопште; и друго, да покажем да их употреба наставка *ка* у неким категоријама именица одваја, у извесној мери, од језика јужне словенске групе.

1. Српскохрватски језик

24. Према томе да ли се *femininum* гради од *masculinum*-а као од општег дела свог — *и суфикс masculinum*-а улази у састав *femininum*-а, — или се и *masc.* и *fem.* граде само од истог општег дела нарочитим наставцима — *суфикс masculinum*-а не улази у састав *femininum*-а, — можемо све примере у којима је моција изражена наставцима *са* и *ка* поделити у две велике групе:

Група А: *femininum* и *masculinum* су само од истог општег дела, а суфикс *masculinum*-а не улази у састав *femininum*-а (*суљешивна именичка моција*).

Према наставку са *masc.* — разликоваћемо три типа: а) *ац* ($\leq$ *ьсь*), б) *ин, анин* ($\leq$ *ан-инъ*) и в) *ик, ник* ($\leq$ *ьп-икъ*).

Тип а). Уколико *masculinum* на *ац* не значи име становника према крају одакле је, има поред себе готово увек *fem.* на *ица*, — где год је изражена формална диференцијација у моционом погледу.

Примери: *самац solitarius* — *самица* (*сам*) *solitaria*, *мекушац* — *мекушица* (*мек*), *лајавац* — *лајавица* (*лајав*), *балавац* — *балавица* (*балав*) *Rotzige*, *знанац* — *знаница* (*знан*) *Bekannter*, *прњавац* — *прњавица* (*прња*) *Lumpenkeil*, *старац* — *старица* (*стар*) *Greis*, *вештац* — *вештица* (*вешт*) *Hexenmeister*, *крадљивац* — *крадљивица* (*крадљив*), *Stehler*; *махнишцац* — *махнишца* (*махнит*) *Thor*;

вбравац — *вбравица* *Sperling*, *синовац* — *синовица* *des Bruders Sohn*, *шелац* — *шелица* *Kalb*, *јарац* — *јарица* *Bock*;

купилац — *купилица* (*купити*) *Leser*, *чувалац* — *чувалица* (*чувати*) *Beschützer*, *чаралац* — *чаралица* (*чарати*) *incantator*, *чекалац* — *чекалица* (*чекати*) *exprestans*, *честитшалац* — *честитшалица* (*честитати*) *gratulator*, *даривалац* — *даривалица* (*даривати*) *donator*, *добивалац* — *добивалица* (*добивати*) *Gewinnner*, *кретшалац* — *кретшалица* (*кретати*) *movens*, *мутишалац* — *мутишалица* (*мутити*) *turbator*, *мучалац* — *мучалица* (*мучати*) *taciturnus*, *шетшалац* — *шетшалица* (*шетати*) *ambulator*, *жвапшалац* — *жвапшалица* (*жватати*) *qui mandit*, *зановешалац* — *зановешалица* (*зановетати*) *blatero*.

Исп.: *шрговац*: *шрговка* || *шрговкиња* (*трговати*), *шрдовац*: *шрдовака* (*продавати*).

Међутим уз наставак *ац* који значи име становника према крају одакле је, стоји само *femininum* са наставком *ка*. Ово је, поред следеће групе, једина група именица где је *femininum* у српскохрватском језику изражен само помоћу наставка *ка*, никад помоћу наставка *ица*.

Примери: *Босанац* — *Босанка*, *Јагодинац* — *Јагодинка*, *Призренац* — *Призренка*, *Негошинац* — *Негошинка*, *Огулинац* — *Огулинка*, *Ваљевац* — *Ваљевка*, *Мостарац* — *Мостарка*, *Сарајевац* — *Сарајевка* (*Даничић*, *Основе* 303, 341).

Тип б). И поред наставка *ин, анин* *femininum* има наставак *ка*. Примери: *Бугарин* — *Бугарка*, *Арнаућин* — *Арнаућка*, *Бачванин* — *Бачванка*, *Зећанин* — *Зећанка*, *Мачванин* — *Мачванка*, *Сењанин* — *Сењанка* (*Даничић*, о. с. 302—303).

Тип в). Уз *masculinum* на *ик, ник* стоји увек *femininum* на *ица*. Примери: *веселик* — *веселица* (*весео*), *мученик* — *мученица* (*мучен*) *Märtyrer*, *посленик* — *посленица* (*посао*) *Arbeiter*, *познаник* — *познаница* (*познати, познан*) *der Bekannte*;

болесник — *болесница* (*болестан*) *der Kranke*, *безбожник* — *безбожница* (*безбожан*) *Gottloser*, *урочник* — *урочница* (*урок*) *Beschreier*, *гладник* — *гладница* (*гладан*) *der Hungrige*, *немоћник* — *немоћница* (*немоћан*) *der Kranke*, *несрећник* — *несрећница* (*несрећан*) *der Unglückliche*, *оштровник* — *оштровница* (*отрован*) *Giftmischer*, *штановник* — *штановница* (*становати*) *Bewohner*, *пушник* — *пушница* (*путни*) *der Reisende*.

Група Б: и код неизведених и код изведених речи цео *masc.* улази у састав *femininum*-а; дакле, код изведених речи и наставак којим је *masculinum* саграђен.

1. *Лексичке речи*. Од њих се *femininum* гради готово увек наставком *ица*.

Примери: *вук* — *вучица* *Wolf*, *слон* — *слоница* *Elephant*, *мајмун* — *мајмуница* *Affe*, *медвед* — *медведица* *Bär*, *осоа* — *ослицца* *Esel*, *хрш* — *хршица* *Windhund*, *лейшпир* — *лейшпирица* *Schmetterling*, *зец* — *зечица* *Hase*, *паун* — *пауница* *Pfau*, *лабуд* — *лабудица* *Schwan*, *лав* — *лавица* *Löwe*, *соко* — *соколица* *Falke*;

Бог — *Божница* *Gott*, *бан* — *баница* *Ban*, *краљ* — *краљица* *König*, *пророк* — *пророчица* *Prophet*, *сиромаш* — *сиромашница* *pauper*, *кајешан* — *кајешаница*, *ђаво* — *ђаволица* *Teufel*, *лудеж* — *лудежица* *Dieb*, *штап* — *штапица* *Dieb*, *слуга* — *служница* *Diener*;

Исп.: *пастир*—*пастирка* || *пасторица* *Hirt*, *сусед*—*суседа* || *сусетка* *Nachbar*, *кум*—*кума* *Taufpathe*.

2. Изведене речи. Код њих ћемо разликовати две групе именица: α) моција је изражена наставцима *ица* или *ка* (*права именичка моција*) и β) моција је изражена наставком *а* (*придевска моција*).

У групу α) иду именице саграђене наставцима *ач*, *ар* и *аш* — узимају у обзир само продуктивне наставке — који с наставцима за *femininum* праве сложене наставке: *ачица*, *арица*, *арка*, *ашица*. Ова четири наставка показују и какав је распоред наставака *ица* и *ка* у овој групи именица: именице на *ач* имају у *femininum*-у увек *ица*, оне на *ар* имају и *ица* и *ка*, а оне, опет, на *аш* — само *ица*.

Примери:

ач—*ачица*: *берач* *Weinleser* — *берачица* (*брати*) *Weinleserin*, *грабљач*—*грабљачица* (*грабље*), *кољач*—*кољачица* (*копати*) *Gräber*, *кројач*—*кројачица* (*кројити*) *sartor*, *избирач*—*избирачица* (*избирати*) *Wähler*, *играч*—*играчица* (*играти*) *Spieler*, *карач*—*карачица* (*карати*) *Schelter*, *ковач*—*ковачица* (*ковати*) *Schmied*, *певач*—*певачица* (*певати*) *Sänger*, *пливач*—*пливачица* (*пливати*) *Schwimmer*, *погађач*—*погађачица* (*погађати*) *Errather*, *псовач*—*псовачица* (*псовати*) *Schimpfer*, *скићач*—*скићачица* (*скитати*) *Landstreicher*, *спавач*—*спавачица* (*спавати*) *Schläfer*.

И тако у свима случајевима: *fem.* се гради само помоћу наставка *ица* (исп. *играчка*, *Spielzeug*, као *nomen instrumenti*).

ар—*арица*: *рачар*—*рачарица* (*рак*) *Krebsenfänger*, *птичар*—*птичарица* (*птица*) *aves captans*, *сајунар*—*сајунарица* (*сапун*) *Seifensieder*, *свињар*—*свињарица* (*свиња*) *Schweinhirt*, *школар*—*школарица* (*школа*) *Schüler*, *мобар*—*мобарица* (*моба*), *опанчар*—*опанчарица* (*опанак*) *Orankenmacher*, *гушчар*—*гушчавица* (*гуска*) *Gänsehirt*, *водар*—*водарица* (*вода*), *бродар*—*бродарица* (*брод*) *Fährmann*, *бубњар*—*бубњарица* (*бубањ*) *Trommelschläger*, *цветар*—*цветарица* (*цвет*), *видар*—*видарица* (*видати*) *Arzt*, *жњетвар*—*жњетварица* (*жњетва*) *Schnitter*, *кључар*—*кључарица* (*кључ*) *Beschliesser*, *млинар*—*млинарица* (*млин*) *Müller*, *пљетвар*—*пљетварица* (*пљетва*) *Gäter*, *чувар*—*чуvariца* (*чувати*) *Hüter*.

ар—*арка*: *беспосличар*—*беспосличарка* (*беспослица*), *вареничар*—*вареничарка* (*вареника*) *Milchhändler*, *брашнар*—*брашнарка* (*брашно*) *Mehlhändler*, *воденичар*—*воденичарка* (*воденица*) *Mühler*, *звонар*—*звонарка* || *звонарица* (*звон*) *Glöckner*, *го-*

ведар—*говедарка* || *говедарица* (*говедо*) *Rinderhirt*, *кухар*—*кухарка* || *кухарица* (*кухати*) *Koch*, *надничар*—*надничарка* (*надница*) *Tagelöhner*, *шамничар*—*шамничарка* (*тамница*) *Kerkermeister*, *чизмар*—*чизмарка* || *чизмарица* (*чизма*) *Stiefelmacher*.

аш-*ашица*: *племенишаш*—*племенишашица* (*племенит*) *von guter Familie*, *погузијаш*—*погузијашица* *Schmarotzer*, *комедијаш*—*комедијашица* (*комедија*) *Komödiant*, *богаташ*—*богаташица* (*богат*) *der Reiche*.

Групу β) претстављају *femininum*-и на *ача* и *ара*. Они на *ача* немају *masculinum*-а поред себе; а поред оних на *ара* стоји *masculinum* на *ар*:

нарикача (*нарицати*) *Klageweib*, *тумарача* (*тумарати*) *Herumläuferin*, *удавача* (*удавати се*) *Braut*; *врачар*—*врачара* (*врачати*) *Wahrsager*, *гаташ*—*гаташа* (*гатати*) = који, која *гата*, *картар* *Kartenspieler* — *картара* (*карта*) *Kartenaufschlägerin*, *положар*—*положара* (*полог*) *Dieb*.

Дакако, ни именице на *ара* немају увек *masculinum*-а поред себе: *подложара* (*подложити*) *Kupplerin*, *белјара* (*белити*) *Bleicherin*, *музара* (*мусти*) *Milchkuh*.

Шта значи придевска моција код именица и како је до њезина формирања дошло — видећемо доцније, кад будемо говорили о наставцима *ача* и *ара* у српскохрватском и словеначком језику.

2. Словеначки језик

25. И овде ћу се, као и доцније код старословенског и бугарског језика, у изношењу материјала држати истог распореда као и у српскохрватском језику.

Група А

Тип а):

ес—*ика*: *mlatec*—*mlatica* (*mlatiti*) *Drescher*, *motzec*—*motzica* (*možti*) *Melker*, *tajec*—*tajica* (*tajiti*) *Leugner*, *predec*—*predica* (*presti*) *Spinner*, *strižec*—*strižica* (*striči*) *Scherer*, *lovec*—*lovica* (*loviti*) *Jäger*, *pevec*—*pevica* (*pevati*) *Sänger*, *nosec*—*nosica* (*nositi*) *Träger*, *berec*—*berica* (*brati*) *Leser*; *starec*—*starica* (*star*) *der Alte*, *nevec*—*nevica* (*nevm*) *der Stumme*.

ес—*ка*: *trgovec*—*trgovka* (*trgovati*) *Handelsmann*, *pevec*—*pevka* (*пored pevica*) *Sänger*.

avec—avka, ivec—ivka:

delavec—delavka || *delavica*, (d:lati) Arbeiter, *stradavec—stradavka* (stradati) der Darlende, *sejavec—sejavka* (sejati) Säemann, *česavec—česavka* (česati) Kämmer, *vezavec—vezavka* (vezati) Binder, *sadivec—sativka* (saditi) Pflanzler, *prodajavec—prodajavka* (prodajati) Verkäufer, *prisegavec—prisegavka* (prisegati) Schwörer, *lepivec—lepivka* (lepiti) Kleber, *spavec—spavka* (spati) Schläfer, *pomagavec—pomagavka* (pomagati) Helfer, *prosivec—prosvika* (prositi) Bittsteller, *psovavec—psovavka* (psovati) Beschimpfer, *potnivec—potnivka* (potniti) Füller, *pisavec—pisavka* (pisati) Schreiber.

ec—ka у именима становника:

dolinec—dolinka (dolina) Thalbewohner, *gorjanec—gorjanka* (gora) Gebirgswohner, *Slovenec—Slovenka*, *Nemec—Nemka*, *Primorec—Primorka*, *Posavec—Posavka*, *Tolminec—Tolminka*, *planinec—planinka*, *dolinec—dolinka*.

Тип в) *ik—ica*: *botnik—botnica* der Kranke, *grešnik—grešnica* Sünder, *namestnik—namestnica* Stellvertreter, *potočnik—potočnica*, *bajatnik—bajatnica*, Gaukler, *čarobnik—čarobnica* Zauberer, *bojnik—bojnica* Kämpfer.

Група Б:

1) *Лекцике пчу*: *opat—opatica* Abt, *oret—orlica* Adler, *oset—oslica* Esel, *junak—junačica* Jüngling, *jareb—jarebica*, Rebhuhn, *far—farica*, Pfaffe, *drug—družica* der Gefährte (поред: *druginja, družkinja*), *bivol—bivolica* (поред *bivolka*), *banbanica* Banus, *pastir—pastirica* (поред *pastirka*) Hirt, *šosjed—šosjedica* (поред: *šosjeda, šosjedinja, šosjedka, šosjedkinja*) Nachbar, *sodrug—sodružica*, der Genosse, *kmet—kmetica* Bauer, Bauersfrau, *bog—božica* || *bogica* Gott, *medved—medvedica* (поред: *medveda, medvedka, medvedinja*) Bär, *prosjak—prosjaćica* (поред *prosjakinja*) Bettler, *prorok—proročica* (поред *prorokinja*) Prophet, *svedok—svedočica* (поред *svedočkinja*) der Zeuge, *tiger—tigrica* Tiger, *vojvoda—vojvodica* Herzog, *sokol—sokolica* Falke, *lev—levica* Löhwe.

2) *Изведене пчу*:

а) именичка моција:

ač—aćica: *beráč—beraćica* (brati) Leser, *pletač—pletačica* (plesti) Flechter, *brijač—brijačica* (brijati) Barbier, Barbiersweib, *bahač—bahačica* (bahati) Prahler, *glumač—glumačica* (glumiti se) Possenreiser, *gonjač—gonjačica* (goniti) Viehtreiber, *mo-*

tač—motačica (motati) Haspler, *popěvač—popěvačica* (popěvati) Sänger, *predstavljáč—predstavljáčica* (predstavljati) Darsteller, *spavač—spavačica* (spavati) Schläfer, *krojač—krojačica* (krojiti) Schneider, *kovač—kovačica* (kovati) Schmied, Schmiedsfrau, Schmiedin, *kopač—kopačica* (kopati) Gräber, *mejač—mejačica* (meja) Grenznachbar, *snubač—snubačica* (snubiti) Freiwerber, *jahač—jahačica* (jahati) Reiter.

ač—aćka: *mazač—mazačka* (mazati) Quacksalber, *nosáč—nosáčka* (nositi) Träger, *razbijač—razbijačka* (razbijati) Flöcker, *podajač—podajačka* (podajati) Handlanger, *poganjač—poganjačka* (poganjati) Treiber.

ač—aćica || *ačka*: *pomagač—pomagačica* || *pomagačka* (pomagati) der Gehilfe, *gostač—gostačica* || *gostačka* (gost) Miethwoner, *mikač—mikačica* || *mikačka* (mikati) Hechler, *vezač—vezačica* || *vezáčka* (vezati) Rebenbinder.

ar—arica: *brodar—brodarica* (brod) Fährmann, *čestár—čestárica* (česta) Strassenarbeiter, das Weib des Strasseneinräumers, *črepljar—črepljarica* (čreplja) Schuhmacher, Schuhmachersfrau, *ježdar—ježdarica* (ježda, ježditi) Reiter, *sabljar—sabljarica* (sablja) Säbelmacher, *stražar—stražarica* (straža) Wachter, *rezar—rezarica* (rezati) Sauschneider, *slikar—slikarica* (slikati) Maler, *kolar—kolarica* (kola) Wagner, Wagnersfrau, *skrobar—skrobarica* (skrob) Stürkemacher, *solar—solarica* (sol) Salzhändler, *poštár—poštárica* (pošta) Postmeister, *risar—risarica* (risati) Zeichner, *ropar—roparica* (rop) Räuber, *sanjar—sanjarica* (sanjati) Träumer, *pekar—pekarica* (peči) Bäcker, *iglar—iglarica* (igla) Nadler, *kotlar—kotlarica* (koteļ) Kupferschmied, *krušar—krušarica* (kruh) Brotbäcker, *mežnar—mežnarica*=cerkovnik, cerkovnikova žena, *mizar—mizarica* (miza) Tischler, Tischlersfrau, *rešetar—rešetarica* (rešeto) Siebmacher, *gosar—gosarica* (gos) Gänsehirt, *belar—belarica* (beliti) Bleicher, *brusar—brusarica* (brus) Schleifer, *plavar—plavarica* (plaviti) Schwimmer, *pisar—pisarica* (pisati) Schreiber, *ključatničar—ključatničarica* (ključ) Schlosser, Schlossersfrau.

ar—arka: *srajčar—srajčarka* (srajca) Hemdenmacher, *mitničar—mitničarka* (mitnica) Mautner, *levičar—levičarka* (levica) der Linkhand;

ar—arica || *arka*: *cunjar—cunjarica* || *cunjarka* (cunja) Hadernsammler, *čuvár—čuvárica* || *čuvarka* (čuvati) Hüter, *gostitničar—gostitničarica* || *gostitničarka* (gostišnica) Gastwirt, *maslár—*

maslarica || *maslarka* (maslo) Butterhändler, *kravar*—*kravarica* || *kravarka* (krava) Kuhhirt, *klobučar*—*klobučarica* || *klobučarka* (klobuk) Hutmacher, *ovčar*—*ovčarica* || *ovčarka* (ovca) Schäfer, *remenar*—*remenarica* || *remenarka* (remen) Riemer, *sedlar*—*sedlarica* || *sedlarka* (sedlo) Settler, *smolar*—*smolarica* || *smolarka* (smola) Harzer, *svinjar*—*svinjarica* || *svinjarka* (svinja) Schweinehirt, *šivar*—*šivarica* || *šivarka* (šiti) Näher.
aš—*ašica*: *tamburaš*—*tamburašica* Mandolinenspieler, *mejaš*—*mejašica* (meja) Angrenzer, *osterijaš*—*osterijašica* Schankwirt, *pajdaš*—*pajdašica* der Gefährte.

β) Придевска моција: *berač*—*berača* (brati) Weinleser, *bahač*—*bahača* (bahati) Prahler, *nesramnjač*—*nesramnjača* der Schamlose, *nemarnjač*—*nemarnjača* (nemaren) Faulenzer, *zijač*—*zijača* (zijati) Maulaffe, *zapravljač*—*zapravljača* (zapravlјati) Verschwender, *steklač*—*steklača* (stękeł) Vagabund, *suhač*—*suhača* (suh) ein magerer Mensch, *bosač*—*bosača* (bos) Barfüsser, *pohajač*—*pohajača* (pohajati) Mussiggänger, *zobač*—*zobača* (zob), *žnjač*—*žnjača* (žeti) Schnitter, *postopač*—*postopača* (postopati) Müssiggänger, *potepač*—*potepača* (potepati se) Landstreicher, *prošnjač*—*prošnjača* (prošnja) Bettler, *regljač*—*regljača* (regljati) Plauderer, *slokač*—*slokača* (slok) magerer Mann;

beruh—*beruha* (brati), Sammler, *leņuh*—*leņuha*, (leņ, поред *leņuhinja*) Faulenzer, *smrduh*—*srmduha* (smrdeti) stinkender Mensch, *potepuh*—*potepuha* (potepati se, поред *potepuhinja*) Landstreicher, *postanjuh*—*postanjuha* Mussiggänger, *grduh*—*grduha* (grd) abscheulicher Mensch, abscheuliches Weib, *vlačuh*—*vlačuha* (vlačiti) Landstreicher.

3. Бугарски језик

26. Група А

Тип а):

ец—*ица*: *вражалец*—*вражалица* колдунъ, *борбец*—*борбица* „който, којато се бори“, *ѿввец*—*ѿввица* Sänger-in.

У Геровљеу речнику ја нисам нашао више примера употребе наставка *ица* за fem. поред наставка *ец* у категорији *nominum agentis*. Међутим проф. Вајганд у својој граматици однос *ец*—*ица* наводи као општи моцион однос у овој категорији именица (Bulgarische Grammatik 57).

Исп. још и: *святѿец*—*святѿица* „свјатой—свјатая“, *стѿарец*—*стѿарица* „старикъ—старуха“, *хубавец*—*хубавица* „хубавъ чловѿкъ, хубава жена“.

ец—*ка*: *богомolec*—*богомолка* Beter, *вѿроломец*—*вѿроломка* der Irenbrüchige, *грѿхойворец*—*грѿхойворка* Süder-in, *шрѿговец*—*шрѿговка* „торговец“, *хороводец*—*хороводка* „който, којато води хоръ“, *лакомец*—*лакомка* „лакомъ чловѿкъ, лакома жена“, *самец*—*самка*.

У називима становника према крају одакле су:

Унгарец—*Унгарка*, *черноморец*—*черноморка*, *морјанец*—*морјанка*, *ѿрѿздунавец*—*ѿрѿздунавка*, *ѿрѿзморец*—*ѿрѿзморка*, *селянец*—*селянка*, *черноземец*—*черноземка*, *долноземец*—*долноземка*, *заморец*—*заморка*, *Московец*—*Московка* ИТД.

Тип б): *Ташаринз*—*Ташарка*, *цифушинз*—*цифушка*, *ѿрѿзморјанинз*—*ѿрѿзморјанка*, *селианинз*—*селианка*, *селаченинз*—*селаченка*, *Блѿгаринз*—*Блѿгарка*, *Казанлѿчанинз*—*Казанлѿчанка*.

Тип в): *крѿстѿникз*—*крѿстѿнища* „восприемникъ“, *кѿжѿникз*—*кѿжѿнища* „супругъ—супруга“, *лѿжевникз*—*лѿжевнища* „обманѿникъ—обманѿница“, *мрѿсникз*—*мрѿснища* „поганецъ—поганка“, *мѿченикз*—*мѿченища* „мученикъ—мученица“, *наречникз*—*наречнища* „суженый—суженая“, *работѿникз*—*работѿнища* „работѿий—работѿчая“, *скиѿтѿникз*—*скиѿтѿнища* „скиталецъ—скиталица“. И тако у свима случајевима: увек само однос *икз*: *ица*.

Група Б:

1. *Лексичке речи*: *бивољз*—*биволица*, *гољбз*—*гољбѿица*, *царз*—*царица*, *шигрз*—*шигрица*, *слуга*—*слугица*, *войвода*—*войводица*, *банз*—*баница*, *кметѿз*—*кметѿица*, *кралз*—*кralица*, *сѿахишз*—*сѿахиѿица*, *влѿкз*—*влѿчица*, *орелз*—*орлица*; поред тога: *гољбз*—*гољбѿка*, *робз*—*робѿка*, *хайдукз*—*хайдучѿка*, *другз*—*дружѿка*.

2. *Изведене речи*:

ачз—*ачѿка*: *баячз*—*баячѿка* Zauberer, *берачз*—*берачѿка* Einsammler, *викачз*—*викачѿка* Schreier, *водачз*—*водачѿка* Führer, *вѿрзачз*—*вѿрзачѿка* Binder, *вѿљчз*—*вѿљчѿка* Werfler, *дерачз*—*дерачѿка* Schinder, *избирачз*—*избирачѿка* Auserleger, *изѿрашачз*—*изѿрашачѿка* Begleiter, *надзиравачз*—*надзиравачѿка* Aufseher, *ѿлашачз*—*ѿлашачѿка* Zahler, *ѿвѿтѿрѿчз*—*ѿвѿтѿрѿчѿка* Wiederholer, *ѿознавачз*—*ѿознавачѿка* Kenner, *ѿомагачз*—*ѿомагачѿка*

Helfer, *предачъ—предачка* Spinner, *продавачъ—продавачка* Verkäufer, *прѣпродавачъ—прѣпродавачка* Wiederverkäufer, *пѣлзачъ—пѣлзачка* Kriechler, *плетачъ—плетачка* Stricker, *приказивачъ—приказивачка* Erzähler, *раздавачъ—раздавачка* Verteiler, *расказвачъ—расказвачка* Erzähler, *свиращка* Spieler, *свѣчъ—свѣчка* Säer, *шѣкачъ—шѣкачка* Weber, *шѣлмачъ—шѣлмачка* Übersetzer.

За употребу наставка *ица* у овом случају — бугарски језик не зна.

аръ—арка: брашнаръ—брашнарка Mehlhändler, *бѣчваръ—бѣчварка* Böttcher, Frau des Böttchers, *винаръ—винарка* Weinhändler, Frau eines Weinhändlers, *вишнаръ—вишнарка* Kirschhändler, *воловаръ—воловарка* Ochsenhüter, Frau des Ochsenhüters, *вжлицаръ—вжлицарка* Köhler, *граничаръ—граничарка* Grenzer, *надничаръ—надничарка* Tagelöhner, *овощаръ—овощарка* Obsthändler, *печатаръ—печатарка* Buchdrucker, *писаръ—писарка* Schreiber, Schreiberin, Frau eines Schreibers, *платнаръ—платнарка* Leinweber, *решетаръ—решетарка* Siebmacher, *сладкаръ—сладкарка* Zuckerbäcker, *сукнаръ—сукнарка* Tuchmacher, *цвѣтаръ—цвѣтарка* Blumengärtner.

аръ—арица: дрѣваръ—дрѣварица (и дрварка) „којто, којато кара или носи отъ горж-тж дрѣва“, *господаръ—господарица* (и господарка „жена господарь“) „жена на господарь“, *кухаръ—кухарица* „поваръ-кухарка“, *лѣкаръ—лѣкарица* (и лѣкарка) „лекар“.

4. Старословенски језик

27. Група А

Тип а):

ица—ница: *глагоуица—глагоуница* scaenicus, scaenica, *чародѣица—чародѣница* magus, maga, *палесица—палесница* saltator, saltatrix, *жѣрица—жѣрица* sacerdos.

старѣица—старица, тѣлицѣ—телица, чрѣица—чрѣница (Miklosich, о. с. 294 и 307, Meillet, о. с. 349).

Тип б): *поганинъ—поганини, Самарѣинъ—Самарѣини*. Миклошич (Verg. Gramm. II 266) наводи и односе *вѣзгаринъ—вѣзгарка, римлѣинъ—римлѣнка, христининъ—христианка* као старословенске. Међутим њих у старословенском језику, у ужем смислу узетом, — нема.

Тип в): *грѣшникъ—грѣшница* peccator, *вѣдѣникъ—вѣдѣница*, Buhler, Buhlerin, *дѣвѣникъ—дѣвѣница* девѣнос, *дѣвѣникъ—дѣвѣница*, *дѣвѣникъ—дѣвѣница* der, die Fastende (Meillet, о. с. 346 и 347; Vondrák, V. sl. Gramm. II 615).

Група Б

1. *Лексичке речи: цѣсаръ—цѣсарница, пророкъ—пророчница, вѣдѣникъ—вѣдѣница* (Meillet, I. с.); *вогъ—вожница, deus, dea, голѣбъ—голѣбница, лѣвѣ—лѣвница* (Miklosich, о. с. 294).
2. *Изведене речи: вратарь—вратарница, ó, ή девѣнос* (Meillet, о. с. 349).

Једну напомену морам учинити уз ове примере из старословенског језика. Њих нема много. А било би их и још мање да сам се ограничио на старословенском језику у ужем смислу — да нисам убацио и понеки пример из црквенословенског.

28. Овако стоји ствар са употребом наставка *ица* и *ка* у моционој служби у јужнословенским језицима. И са њима се источни и западни словенски језици у овом погледу слажу у два случаја.

Прво: и они чувају употребу наставка *ица* код усањених речи: руско *левъ—лѣвица, медвѣдъ—медвѣдица, куръ—курица, орѣл—орлица*; малоруски: *харѣ—харѣица, лѣв—лѣвица, осел—ослицѣ, король—королицѣ* итд. (исп. Roman von Smal-Stockuj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, Wien 1915, стр. 80); пољски: *ogar—ogarzyca, chart—charcica, kot—kotka || kocica, osiet—oślica, wilk—wilczyca, niedźwiedz—niedźwiedzica, lew—lwica, gotab—gotębica, orzet—orlica* (исп. Łoś, о. с. 150); чешки: *lev—lvíce, medvěd—medvědice, mul—mulice, orel—orlice, osel—oslice, los—losice, čáp—čapice, drak—dračice, drozd—drozdice, had—hadice, holub—holubica, chrt—chrtice, čert—čertice, kmet—kmetice || kmetka, kněz—kněžice || kněžka*; словачки: *holub—holubica, had—hadica, jeleň—jeleňica, krt—krtica, lev—levica, orol—orlica, mul—mulica, osol—oslica, ves—psica, rak—račica, slon—slonica, sokol—sokolica, páv—pávica, tyger—tygrica, kmet—kmetica, car—carica, diabol—diablica*; доњолужички: *tigr—tigrica, jeleň—jelenica—law—lawica*.

Друго: и у њима се само овај наставак употребљава као знак фемининума пред наставак *ник*: великоруски: *муѣникъ—муѣница, прикосникъ—прикосница, прислужникъ—прислужница*; малоруски: *гордѣвник—гордѣвница stolzer Mann, грѣшник—грѣшница Sündler*; пољски: *bezbożnik—bezbożnica, bojownik—bojownica || bojownicza, brzydnik—brzydnica, czarownik—czarownica, czytelnik—czytelnica || czytelniczka, obraźnik—obraźnica, owocnik—owocnica, grze-*

sznik—grzesznica, klucznik—klucznicza, klótnik—klótnica итд.; чешки: *loupežník—loupežnice* (loupežný) Räuber, *marník—marnice* (marný) eitler Mensch, *otravník—otravnice* (otravný) Giftmischer, *chalupník—chalupnice* (chalupní) Häusler, *jazyčnick—jazyčnice* (jazyčný) Plauderer, *bídník—bídnice* (bídný) Elender, *dlužník—dlužnice* (dlužný) Schuldner, *domovník—domovnice* (domovní) Hausgenosse, *potocník—potocnice* (potocný) Helfer, *pracovník—pracovnice* (pracovní) Arbeiter; словачки: *delník—delnica* (delný) Arbeiter, *drobežník—drobežnica* (drobež) Geflügelhändler, *kuzelník—kuzelnica* (kuzelný) Zauberer, *pochlebník—pochlebnica* (pochlebný) Schmeichler, *pradelník—pradelnica* (pradelný) Spinner, *potocník—potocnica* (potocný) Helfer, *dlžník—dlžnica* (dlžný) Schuldner, *dojelník—dojelnica* Melker.

Оба ова факта, тј. употреба наставка *ica* за моцију рода код неизведених речи и употреба његова у истој служби поред наставка *nik* ($\leq$ *bnikъ*) и у источним и западним словенским језицима — немају никаква значаја за одређивање сродничких односа међу словенским језицима. Они су од значаја само за разумевање историске перспективе развитка моционог *ica* као таквог и за разумевање постанка наставка *ikъ*, *bnikъ* поред наставка *ika* $\geq$ *ica* у прасловенском језику.

Тако исто нема никакве примене у овом правцу ни распоред моционих наставака *ica* и *ka* ($\leq$ *bka*, *zka*) поред наставка *ъсь*: свима је словенским језицима у овом случају позната употреба и једног и другог наставка. Због тога за њихову употребу у овом случају нећу ни наводити примере из источних и западних словенских језика.

Али има један случај где је распоред наставака *ica* и *ka* у моционој служби од нарочите важности и у овом правцу: где се источни и западни словенски језици у употреби ових наставака од јужнословенских језика разликују. То су именице саграђене наставцима *аџ* и *аџь*. У источним и западним словенским језицима од именица саграђених овим наставцима *femininum* се никад не гради помоћу наставака *ica*; док је наставак *ka* у њима или једини моциони наставак код ових именица (у западнословенским језицима) или моциони наставак поред других наставака (у руском језику).

Примери:

Чешки језик: *ař—arřka* (*arř—arřka*): *bednář—bednářka* Böttcher, *bylinář—bylinářka* (bylina) Kräutermann, *cibulář—cibulářka* (cibule) Zwiebelhändler, *cihlář—cihlářka* (cihla) čipkář—čipkářka (čipky) Spitzenmacher, *čtenář—čtenářka* (čísti, čtení)

Leser, *domkář—domkářka* (domek) Häusler, *drožd'ář—drožd'ářka* (droždí) Hefenhändler, *hodinář—hodinářka* (hodina) Uhrmacher, *holubář—holubářka* (holub) Taubenhändler, *houšlař—houšlařka* (houšle) Geigenmacher, *hřebař—hřebařka* (hřeb) Nagelschmied, *husař—husařka* (hus) Gänsehändler, *chmelař—chmelařka* (chmel) Hopfenbauer, *kamenář—kamenářka* (kámen) Steinkenner, *knihař—knihařka* (kniha) Buchbinder, *kosař—kosařka* (kosa) Senseschmied, *kotlář—kotlářka* (kotel) Kupferschmied, *kovář—kovářka* (kovati) Schmied, *kradář—kradářka* (krasti) Dieb, *kuchař—kuchařka* (kuchati) Koch, *lhář—lhářka* (lháti) Lügner, *máslař—máslařka* (máslo) Butterhändler, *mlynář—mlynářka* (mlýn) Müller, *popelář—popelářka* (popel) Aschenbrenner итд.

ač—áčka, ič—ička (*áč—áčka* итд.): *dudlač—dudlačka* (dudlati) Dudler, *hádač—hádačka* (hádati) Wahrsager, *hrabač—hrabačka* (hrabiti) Recher, *hráč—hráčka* (hráti) Spieler, *jídač—jídačka* (jídati) Esser, *kupovač—kupovačka* (kupovati) Käufer, *lamač—lamačka* (lámati) Brecher, *lízač—lízačka* (lízati) Lecker, *mazač—mazačka* (mazati) Schmierer, *motač—motačka* (motati) Haspler, *oblékač—oblékačka* (oblékati) Anzieher, *okopávač—okopávačka* (okopávati) Umgräber, *pomahač—pomahačka* (pomáhati) Helfer, *povídač—povídačka* (povídati) Erzähler, *prodavač—prodavačka* (prodávati) Verkäufer; *dojič—dojička* (dojiti) Melker, *hanič—hanička* (haniti) Tadler, *honič—honička* (honiti) Treiber, *chladič—chladička* (chladiti) Kühler, *chranič—chranička* (chrániti) Beschützer, *kratič—kratička* (krátiti) Kürzer, *mísič—mísička* (mísiti) Mischer, *nosič—nosička* (nositi) Träger итд.

Словачки језик:

ar—arka: *cukrář—cukrářka* (cukor) Zuckerbäcker, *čepčiar—čepčiarka* (čepiec) Haubenmacher, *čičmar—čičmarka* (čičma) Schuhmacher, *debnář—debnářka* Fassbinder, *husiar—husiarka* (hus) Gänsenhändler, *kl'učiar—kl'učiarka* (kl'uč) Verschliesser, *kuchár—kuchárka* (kuchat') Koch, *masliar—masliarka* (maslo) Butterhändler, *mydlár—mydlárka* (mydlo) Seifensiedler, *mlynár—mlynárka* (mlyn) Müller, *pekár—pekárka* Bäcker итд. *ač—áčka*: *česáč—česáčka* (česat') Kämmer, *čitač—čitačka* (čítat') Leser, *dáč—dáčka* (dat') Geber, *driapač—driapačka* (driapat') Kratzer, *hádač—hádačka* (hádat') Wahrsager, *pýtač—pýtačka* (pýtat') Brautwerber, *podávač—podávačka* (podávat') Zureicher,

posielač—posielačka (posielat') Sender, *povedáč—povedačka* (povedat') Erzähler *tkáč—tkáčka* (tkát') Weber итд.
ič—ička: budič—budička (budit'), Wecker, *ciedič—ciedička* (ciedit') Sichter.

Полски језик:

arz—arka: bielarz—bielarka (bielić), Bleicher *bieliźniarz—bieliźniarka* (bielizna), *ceglarz—ceglarka* (cegła), Ziegelstreicher *cewkarz—cewkarka* (cewka) Spuler, *dzwonarz—dzwonarka* (dzwon) Glockengiesser, *garncarz—garncarka* (garniec) Töpfer, *gęsiarz—gęsiarka* (gęś) Gänsehirt, *golarz—golarka* (golić) Barbier, *gotębiarz—gotębiarka* (gotąb) Taubenhändler, *grzebieniarcz—grzebieniarka* (grzebień) Kammacher, *karciarz—karciarka* (karta) Kartenspieler, *kolarz—kolarka* (koło) Radmacher, *koroniarz—koroniarka* Kronpole, *koszykarz—koszykarka* (koszyk) Korbmacher *kościarz—kościarka* (kość) Knochensammler, *koziarz—koziarka* (koza) Ziegenhirt, *kramarz—kramarka* (krám) Krämer, *kucharz—kucharka* (kuchać) Koch, *łgarz—łgarka* (łgać) Lügner, *maślarz—maślarka* (masło) Butterhändler, *młynarz—młynarka* (młyn) Müller итд.

acz—aczka: badacz—badaczka (badać) Forcher, *bajacz—bajaczka* (bajać) Lügner, *ciągacz—ciągaczka* (ciągać) Zieher, *czerpacz—czerpaczka* (czepać) „ten, co czerpie wodę“ *dogłdacz—dogłdaczka* (dogłdać) Aufseher, *kopacz—kopaczka* (kopać) Gräber, *tajacz—tajaczka* (łajać) Schimpfer, *motacz—motaczka* (motać) Haspler, *opowiadacz—opowiadaczka* (opowiadać) Erzähler, *prac—praczk* (prać) Wäscher.

Доњолужички језик:

ař—ar̥ka: swiňar—swiňarka (swiňa) Schweinehirt, *šćokar—šćokarka* (šćokaš) Schimpfer, *šyjař—šyjařka* (šyš) Nähter, *tawjař—tawjařka* (tawiš) Hehler, *krowar—krowarka* (krowa) Kuhhirt, *bělar—bělarka* (běliš) Bleicher, *smólar—smólarka* (smóla) Pechbrenner, *sodtar—sodtarka* (sodto) Sattler, *sromořar—sromořarka* (sromořiš) Schäuder, *kartař—kartařka* (karta) Kartenspieler, *kupowař—kupowařka* (kupowaš) Käufer итд.

За употребу наставка *ač* лужички језици не знају. У њима су наставци *jeř* и *ař* (туђи, немачкога порекла) истисли домаће наставке из категорије *nominum agentis* (исп. J. Ramberg, *Prace filologiczne* XI 37—39).

Руски језик: великоруски: *ѡкарь—ѡкарка* (печь), *ѡисарь—ѡисарка* (писаць) *корчмарь—корчмарка* (корчма), *кухарь—ку-*

харка (кухатъ), *лихарь—лихарка* (лихой), *мышарь—мышарка* (мыто), *ѡолудикарь—ѡолудикарка* (полудикій); *ѡѡлевачъ—ѡѡлевачка* (поплеватъ), *клевачъ—клевачка* (клевать), *лѡвачъ—лѡвачка* (лѡвой), *могачъ—могачка*, *мызгачъ—мызгачка* (мызгатъ); *ѡрачка* (праць) Wäscherin.

Малоруски: *ложкар—ложкарка* Löffelmacher, *дбач—дбачка* Erwerber; и без *masculinum*-а поред себе: *лоскошарка* (лоскотати) Kötzlerin, *ѡлекашарка* (плекати) Ernährerin (исп. R. Smal-Stocky, о. с.).

Две напомене ваља одмах додати уз ове примере из рускога језика. Прва: примера моционе употребе наставка *ka* код именица на *ачъ* и *арь* у руском језику нема много; тј. наставци *ачка* и *арка* у њему нису чести као наставци за *femininum*. И то из два разлога: најпре због тога што су наставци *ачъ* и *арь* у руском језику изгубили своју првобитну продуктивност; истисли су их наставци *чикъ*, *щикъ*, *альщикъ*, *ильщикъ* и сл; а затим стога што наставка *ka* није једини наставак за грађење *femininum*-а код ових двеју категорија именица: исп. *ѡкачъ—ѡкачиха*, *косарь—косариха* итд.

И друга напомена: ни у руском се језику од именица на *ачъ* и *арь* *femininum* никад не гради помоћу наставка *ица*. То значи да се руски језик у погледу распореда наставака *ka* и *ица* у овим двема категоријама именица не разликује од језика западне словенске групе. И њему је у овом случају познат само први од ових двају наставака. А то је за нас важно.

29. Као што се из самог материјала види, мени није било стало до набрајања свих категорија у којима се у појединим словенским језицима моција рода обележава наставцима *ica* и *ka*: хтео сам само да примери даду општу слику моционих односа у погледу везе наставака, а затим да се види у којим је случајевима моциона употреба наставака *ica* и *ka* израз опште репартиције наставака с елементима *k* и *s* у словенским језицима. Поред тога, имао сам у виду при изношењу материјала и још три засебна проблема: 1) питање унутрашњег смисла моције рода код именица у словенским језицима; 2) питање односа, историско-функционалног, међу наставцима *ica* и *-ka* у моционој служби; и 3) питање формирања појединих моционих односа у словенском прајезику. И цело моје даље излагање о моцији рода у словенским језицима биће, у ствари, *обрада ових ѡрију ѡишања*. Само, пре него што овим питањима приступим, даћу општу слику фактичких односа међу словенским

језицима у погледу употребе наставака *ica* и *ka* за обележавање *femininum-a*; а преко овога — и општу карактеристику језичких прилика код именичке моције.

Да видимо, прво, шта нам за питање односа међу појединим групама словенских језика у погледу обележавања моције рода код именица дају *усамљене* речи.

Факат је ово: сви словенски језици код ових речи знају за употребу и једног и другог наставка, тј. моцију обележавају и помоћу наставка *ica* и помоћу наставка *ka*. Према томе, код усамљених речи и не може бити говора, ни са фактичке стране, о каквој *основној* разлици међу словенским језицима у погледу употребе наставака *ica* и *ka* у моционој служби. Истина, и то треба истаћи, у јужнословенским језицима, нарочито у српскохрватском и словеначком, и овде је *ica* узело широког маха, оно је главни моциони наставак, док се његова употреба у овом случају у другим словенским језицима своди, у ствари, само на чување ранијих односа у језику, а главни наставак је *ka* (исп. словачко: *gróf—gróška, opát—opátka, pastier—pastierka, patrón—patrónka, prevor—prevorka, Rác—Ráčka, sluha—slúžka, priateľ—priateľka mních—mníška, katolik—katolíčka*; пољско: *chtop—chtopka, jaszczur—jaszczurka, Szkot—Szkotka, Czech—Czeszka, denat—denatka, batamut—batamutka, delegat—delegatka* итд.). Али ова широка употреба наставка *ica* код усамљених речи у српскохрватском и словеначком језику само је израз опште продуктивности наставка *ica* у овим језицима уопште; а није резултат унутрашње тенденције за уопштавањем само једног моционог наставка код усамљених речи. Ово нарочито истичем, а ево због чега.

Употреба наставака за обележавање моције рода код усамљених речи значи, као што сам већ истакао, само негацију употребе наставка *a* као продуктивног наставка у овој служби, и ништа више. То је код њих основни моменат. И то је, у моционом погледу, уједно и једина веза међу њима. Према томе, код њих само *могућност грађења* *femininum-a* од *masculinum-a* има *творачки карактер*; а том могућношћу није одређена и не може бити одређена и сама материјална страна наставка као носиоца моционих односа. Другим речима: уопштавање само једног моционог наставка код усамљених речи, уколико тога уопштавања има, намећу опште језичке прилике, велика продуктивност некога наставка уопште; оно, дакле, долази са стране, а сама природа оваквих речи не захтева то. Одавде се види да

је, у ствари, чврста веза међу основним речима, и по семантичком и по формалном моменту, *услов* да поједини моциони наставци добију карактер опште формалне моционе ознаке у појединој групи речи. Према томе, прилике код *femininum-a* као изведених речи управо су аналогија ономе стању које њихове основне речи карактерише. Код изведених речи њихова основна природа „регулише“ у ствари моционе односе: она сама тражи уопштавање појединих наставака у појединим групама. А сасвим је природно да ће се уопштити онај наставак који је и у другим случајевима у језику широке употребе. Да ово и на једном примеру покажем. Однос *brač—bračica*, да се задржим само на овом примеру из словеначког језика, у основи својој исте је природе као и *lev—levica*. Али је први члан овога односа, *masculinum*, исто тако чврсто везан и са свим речима саграђеним наставком *ač* од глаголске основе. Према томе, *bračica* не значи само прављење *femininum-a* помоћу наставка *ica* од именице *brač*: она даје могућности да однос *brač—bračica* добије општу примену код свих речи саграђених наставком *ač* које по природи својој допуштају формалну диференцијацију у моционом погледу. Кад све именице на *ač* стоје у истом односу, и по значењу и формално, према себи основним речима, онда је сасвим природна тенденција у језику да се и код њихових деривата (*fem.*), који према њима стоје у истом односу, створе исте прилике. Другим речима, развитак моционих односа код изведених речи ове врсте, врши се по оваквој схеми

$$\begin{array}{c} \text{brač} \leftarrow \text{bračica} \\ \downarrow \\ \text{pletač} \rightarrow \text{pletačica} \end{array}$$

Изгледало би, на први поглед, да овом теориском разлагању не иде у прилог оно што речи саграђене наставцима *ač* и *ač* својим моционим односима показују. Са чисто теориског гледишта, наиме, не би били разумљиви данашњи моциони дублети код њих, тј. грађење *femininum-a* и помоћу наставка *ica* и помоћу наставка *ka*. Очекивали бисмо, свакако, извесно механизирање моционог односа код њих, уопштавање само једног наставка као носиоца моционог значења. А тога немамо.

Ако на основу изнесеног материјала дамо ближу карактеристику употребе наставака *ica* и *ka* код ових речи у словенским језицима, постаће нам јасна и ова страна нашега питања. Пре свега, само јужнословенски језици знају за употребу наставка *ica* код именица саграђених наставцима *ač* и *ač*. Сви

остали словенски језици, и источни и западни, слажу се у овом случају у употреби наставка *ka*; они, дакле, за наставак *ica* не знају. Према томе, заједнички моменат код свих словенских језика у овом случају јесте, у ствари, употреба наставка *ka* у свима њима. Овај је факат, по моме мишљењу, уједно и критериј за утврђивање историске перспективе развитка употребе наставака *ica* и *ka* код ових речи. Он нам показује да је оно што имамо у источним и западним словенским језицима код речи на *ačь* и *ařь*, тј. обележавање моције рода наставком *ka* — нешто основно, првобитно. Таквој претпоставци иду у прилог две ствари: употреба наставака *ka* и у јужнословенским језицима, која никако не може бити производ доцнијег ширења употребе наставка *ka* у њима; и данашњи однос наставака *ica* и *ka* у јужнословенским језицима код ових речи. Овај однос показује јасно извесну градацију у потискивању наставка *ka* и ширењу наставка *ica* у њима у овом случају.

С друге стране, да су данашњи јужнословенски дублети *ica* || *ka* (*ica* || *ьka*, *ьka*) слика старих, првобитних односа, очекивали бисмо у бугарском ширу употребу наставка *ica* у овој служби, а у српскохрватском потпуно отсуство наставка *ka*.

Све ово показује да је данашња слика моционих односа код речи на *ačь* и *ařь* у јужнословенским језицима уједно и слика историје развитка наставака *ica* и *ka* код ових речи. Основном, прасловенском стању биле би најближе прилике које данас у овом правцу карактеришу бугарски језик. Он зна само за однос *ap*—*arka*, док се поред главног односа *ap*—*arka* јавља, иако врло ретко — у Геровљевој речнику свега четири наведена примера — и *ap*—*арица*. Према томе, споредна употреба наставка *ица* код речи на *ap* значила би, хронолошки, прву етапу употребе његове код ових речи у бугарском језику. А разлика у овом погледу између бугарског језика са једне и српскохрватског и словеначког са друге стране сводила би се само на већу архаичност бугарског језика.

И заиста, словеначки језик је у употреби наставка *ica* отишао много даље од бугарског: он има *ač*—*ačica* || *ačka* и *ar*—*arica* || *arka*; тј. у њему се наставак *ica* употребљава за грађење *femininum*-а и код именица на *ač* и код именица на *ar*. Штавише, у њему је, судећи према броју примера, *ica* главни, основни наставак, а *ka* је и много ређе и све више га *ica* потискује. Српскохрватски језик, опет, претставља још даљи развитак оног стања које словеначки језик показује: он зна само за однос *ач*—*ачица*,

а код именица на *ap*, где је главни моциони наставак такође *ица*, чува још и *femininum*-е на *ka*.

Износећи моционе прилике код наше Б групе, тј. дајући ближу карактеристику т. зв. именичке моције, ја сам се трудио да истакнем три ствари. Прво: да употреба наставака *ica* и *ka*, једнога поред другога, код усамљених речи потпуно одговара основној природи ових речи. Придевски карактер — тј. обележавање рода само помоћу једнога наставка — именичкој моцији ове речи, саме по себи, не могу наметнути. Друго: да код изведених речи, код оних на *ačь* и *ařь*, ствар стоји друкчије. Код њих напоредна употреба наставака *ica* и *ka*, уколико је у неким словенским језицима има, значи нешто друго: доцније ширење наставка *ica* на рачун првобитног *ka*. И треће: да нам само именичка моција, и то само код речи на *ačь* и *ařь*, показује у каквом односу *фактички* стоје јужнословенски језици према осталим словенским језицима у погледу обележавања моције рода наставцима *ka* и *ica*.

30. Да видимо сад како су формирани моциони односи код суплетивне моције; и то: прво, како су формирани поједини моциони односи код ње у оним случајевима где је моција изражена наставком *ica* и друго, како су формирани ови односи у оним случајевима где је моција изражена наставком *ьka*, *ьka*.

Једно је сигурно: именичка моција није могла довести до формирања суплетивне моције. То смо видели кад је била реч о односима типа *вук*—*вучица* и *старац*—*старица* у српскохрватском језику. Према томе, суплетивна моција претставља и по свом формирању засебну категорију моционих односа. Моционо значење фемининалних наставака код ње је секундарно: оно је резултат суфиксне еволуције наставака *ica* и *ьka*, *ьka* и њихова функционалног односа према наставцима за *masculinum* у *категорији лица*. Разуме се да код наставка *ica* овде имам на уму оно *ica* које је постало код придева, у односу *čьrnъ*—*čьrnica*; *ica*, дакле, код којег је граматичка функција — *prius*, а моционо значење у случајевима суплетивне моције — *posterius*.

Има два односа код суплетивне моције у којима је моција рода изражена наставком *ica*: *samьсь*—*samica*, *grěšьnikъ*—*grěšьnica*. И њих треба објаснити; тј. ваља показати на који су начин они добили моциони смисао. Узећемо најпре први, па онда други однос.

Нема никакве сумње да је за развитак моционе функције код наставка *ica* у оним случајевима у којима је *ica* придевског порекла, била од пресудног значаја категорија лица. А у

овој је категорији наставак *ica* већ од почетка могао имати, наравно као наставак за *femininum*, значење носиоца особине. И у овој употреби својој он се функционално срео са наставком *ькѣ* $\geq$ *ьсь*, који је исто тако, граматички као наставак за *masculinum*, у образовањима од придева значео носиоца особине. Исп.: *star-ьсь „senex“ ст. сл. старьца, српхрв. *старац*, словеначко *starec*, руско *старецъ*, чешко *stařec*, доњол. *starc*, пољско *starzec*, каш. *starc*; *mold-ьсь „iuvenis“ ст. сл. младьца, слов. *mladec*, бугарско *младецъ*, руско *молодецъ*, чешко *mladec*, старопољско *mlodziac*; *slęp-ьсь „caecus“ ст. сл. слѣпьца, бугарско *слѣпецъ*, руско *слѣпецъ*, чешко *slerec*, полапско *slerac*, пољско *ślepiec*, српскохрв. *слѣпац* и сл. (исп. J. Ramberg, Pr. fil. XI 26). Исп. још и српскохрватско: *брзац* (брз) homo velox, *хромац* (хром) der Hinkende, *правац* (прав) der Unschuldige, *скупац* (скуп) avarus, *странац* (стран) der Fremde, *свѣтац* (свет) der Heilige, *мудрац* (мудар) der Weise, *залац* (зао) der Böse, *здравац* (здрав) homo bene valens, *тврдац* (тврд) Knicker, *кривац* (крив) de Schuldige, *ленац* (лен) = лен човек, *глушац* (глух) = глух човек, *гњилац* (гњио) = гњио човек, *голац* (го); чешко: *hlušec* (hluchý) Tauber, *holec* (holý) Knabe, *hrdec* (hrdý) Stolcer, *mrtvec* (mrtvý) Todter, *mudřec* (moudrý) der Weise, *chudec* (chudý) Tropf, *chytřec* (chytrý) ein schlauer Mensch, *hlupec* (hloupý) Dummkopf.

Чим се нашло једно поред другога у прасловенском језику *star-ьсь* и *star-ica*, *sam-ьсь* и *sam-ica* и сл. добили су односи ове врсте у језичком осећању моциону вредност: добила се могућност да се од општег дела *masculinum*-а на *ьсь* правим *femininum* помоћу наставак *ica*, јер је само такво значење однос *ьсь—ica* и могао добити у језику. Тако је даљу продуктивност наставак *ica* у образовањима ове врсте давао, у ствари, сам моциони однос. Тако је дошло до употребе наставак *ica* и у случајевима суплетивне моције. Наравно, било је сасвим природно да се наставак *ica* као знак *femininum*-а по употреби својој веже за наставак *ьсь* и у свима другим случајевима: да се и поред *nos-ьсь*, *pratil-ьсь* добије fem. *nos-ica*, *pratil-ica*. Ово је сасвим разумљиво кад се има у виду да основну употребу наставак *ьсь* $\leq$ *ькѣ* у прасловенском језику претстављају *nomina agentis* и *nomina attributiva*.

Требало би, према овоме, претпоставити да је и однос *grěšnikъ—grěšnica* добио творачки карактер у моционом смислу на овај начин, тј. да се и овде наставак *ica* прво функционално срео с наставком *икѣ*, а затим се и по моционој употреби везао

за њ. Али моциони моменат није и једини проблем код односа *икѣ—ica*: питање је у каквом односу ова два наставака стоје међу собом и у генетичком погледу.

Има један факат који однос *икѣ—ica* одваја од односа *ьсь—ica*. То је ово: тип *grěšnikъ—grěšnica* једина је категорија суплетивне моције где се *увек* у свима словенским језицима јавља за *femininum* само *ica*, никад поред њега и *ка*. Према томе, у моционом погледу *ica* је у овом случају најтешње везано за одређени наставак *masculinum*-а; или боље: код односа *икѣ—ica* моциона веза има најизраженију формалну страну. На што нас упућује ова чврста веза двају и структурно једнаких наставака?

Вондрак је (о. с. 614), по моме мишљењу, тачно протумаčio шта овај факат значи: да је један од ових наставака могао бити направљен према другоме. Само који према којему? Вондрак мисли да је *ica* направљено према *икѣ*. Чини ми се да ту није у праву; а ево због чега.

Прво, таква претпоставка не објашњава ни најмање функционално-семантички развитак наставак *ica* у словенским језицима. Она не узима уопште у обзир употребу наставак *ica* у случајевима *именичке моције*; а таква је употреба његова, као што смо видели, једна од основних, првобитних.

Друго, када Вондрак претпоставља да је према *grěšnikъ* направљено *grěšnica, он онда признаје наставак *a* суфиксни карактер: прима га као наставак за грађење *femininum*-а од *masculinum*-а. А то се не може примити; сам моциони однос, преко употребе наставак *a*, није могао дати наставак *ика* $\geq$ *ica* у овом случају. То, уосталом, као што ћемо видети, показује и сама природа везе наставака с елементом *k* у моционим односима.

Међутим претпоставка да је *икѣ* направљено према *ика* већ не наилази на ову тешкоћу. Штавише, на њу упућује и функционални развитак наставак *икѣ*. Обе његове основне функције: грађење именица од придева, махом изведених наставком *ьпѣ—nomina attributiva* у широком значењу овога назива, — и грађење деминутива значе, у ствари, само паралелизам употреби наставак *ica*. То је једно.

Друго: досадашње поређење наставак *икѣ* (*ьникъ*) с различитим облицима литавскога *ипукас* није довело ни до чега (Лескин, Педерсен, Вондрак, Брикнер и др.). То поређење не објашњава чак ни гласовну страну наставак *икѣ* у словенским језицима. Код наставака за грађење речи није уопште толико важно утвр-

дिति у сваком засебном случају њихову структурну сличност са сличним наставцима у литавском језику; или бар не сме се од тога факта полазити као од основног постулата при испитивању њихова даљег развика у словенским језицима. Много је важније нешто друго: утврдити њихову *основну*, првобитну употребу у самом прасловенском језику и дати и по морфолошком моменту карактеристику те употребе њихове.

Питање је сад, где је и на који начин наставак *ikz* направљен према наставку *ika*? Он није могао постати у категорији *живих бића*: онде где би његово грађење поред наставка *ika* могло значити *само* стварање односа *masculinum*: *femininum*. Грађење појединих наставака за *masc.* према наставцима за *fem.* и обрнуто — нема места нигде где речи саграђене једним наставком стоје према речима саграђеним другим наставком у моционом односу. Ако до оваквог односа и дође, језик га уклања на неки начин. Због овога ми се разлога и чини да је до грађења наставка *ikz* према наставку *ika* дошло због других прилика, а да је моциони однос једнога наставка према другоме само секундарно *значење* формалног односа двају наставака исте семантичке вредности. Претпостављам, наиме, да су односи *ькз: њка* и *ькз: ика* утицали да се према наставку *ika* створи *ikz* у оној категорији где *ika* није имало наставка *ькз* поред себе, а то ће рећи код придева на *ьлз* (исп. Ramberg, l. c. 74—75). Ово потпуно одговара ономе што смо имали код наставка *ька*: који је могао имати поред себе наставак *ькз* у свима случајевима. Према томе, наставак *ikz* је у првом реду функционална замена наставка *ькз*; његово је грађење, у перспективи суфиксних односа посматрано, значило проширење употребе *k*—наставака мушкога рода. Иначе је формирање наставка *ikz* према наставку *ika* по формалном моменту само по себи јасно: оно значи асимилацију наставка *ika* формалној моционој ознаци именица мушкога рода у категорији предмета; онде, дакле, где је употреба ових наставака у истим речима била искључена. Другим речима: према именицама типа српскохрватско *кишница* (кишна—вода), *орница* (орна—земља), *празница* (празна—кошница), *сламница* (сламна—врећа) и сл. могле су бити направљене у прасловенском и именице типа српскохрватско *источник* (источни—ветар), *ручник* (ручни—убрус), *травник* (травни—простор) итд.

Када је наставак *ikz* почео да се употребљава у истим речима с наставком *ika*, када су се, дакле, ова два наставка срела,

— морао је њихов однос добити значење грађења *femininum*-а од *masculinum*-а (тип *grěšbnikz* — *grěšbnika). И чим се у језику створила могућност да се избегне овакво значење њихова односа, добивено је и у овом случају оно што имамо у другим приликама: издвајање наставка за *femininum* и као наставка и као моционог суфикса. Ја мислим да се само овоме моменту има приписати уопштавање сугласника *k* код наставка *ikz* а сугласника *s* код *ika* и стварање, на тај начин, односа *grěšbnikz*—*grěšbnica*. Али није само код ова два наставка моциони однос био од значаја за фонетску репартицију сугласничких елемената; и код свих других наставака с елементом *k* налазимо исту ствар. Ако испоредимо *k*—наставке који се употребљавају у категорији лица код именица женскога рода, са оним који се употребљавају у овој категорији код именица мушкога рода, видећемо да је однос њихов у овом случају сасвим друкчији него у категорији предмета. Дакле, у случајевима где природни рад тражи израза и у формалној диференцијацији однос је наставака једне врсте, а онде где је само граматички моменат по среди — друге врсте. Тако у категорији где веза ових наставака, употребљених у истим речима, има значење моционог односа могућа је само тројака комбинација њихова у словенским језицима: *ьсв—ька*, *ьсв—ика*, *икз—ика*. Као што се види, у сва три случаја однос *fem.* према *masculinum*-у такав је да се наставак за *fem.* јасно издваја и као суфикс и као носилац природног женског рода; дакле, и у односу *femininum*-а према основној речи и у односу његову према *masculinum*-у. То је факат. Али тако није било и раније, кад су ови наставци имали старији гласовни облик. Тада смо морали имати нешто друге: *ькз—ька*, *ькз—ика*, *икз—ика*. Према томе, у моционом погледу код свих ових односа добили су примене после треће палатализације само они елементи који су и *femininum*-у у односу према *masculinum*-у давали онај карактер који он има у односу према основној речи, тј. који су „*поширали*“ моционоу функцију наставка *a* у суфиксном смислу. Отуда наставак *ьсв* има поред себе само *ька* (*ька*) а никад *ьса*, ма да је фонетски развикак наставка *ька* давао могућности да се и оваква веза створи у језику. И још нешто: ја мислим да наставак *ька* (*ька*) као моциони наставак није био без значаја ни за функционалну репартицију наставака *ьсв* и *ькз* (*ькз*): први је, углавном, уопштен као наставак у категорији лица, дакле онде где се наставак *ька* (*ька*) употребљава као наставак за *femininum*, а другога је из ове категорије нестало, јер би употреба наставка

ьka (*ьka*) у истим речима поред њега значила моциони однос *ькѣ: ьka*. (Исп. остатке овакве употребе његове у пољском језику: *mtocek* „który młóci“, *skoczek*, *dzierżek* „który dzierży“ *grajek modtek*, *plwaczek* „co często pluje“, *ptaczek*, *ptoczek*, *skubek*, Doroszewski о. с. 28—31).

Овако ствар стоји са односом наставака за fem. према наставцима за masculinum у случајевима где њихова веза има значење моционог односа. Главно је да до грађења једних наставака према другима на основу самосталне употребе наставка *a* као моционог суфикса код именица — у овом случају није могло доћи. Међутим, као што је већ речено, ово не важи и за друге случајеве, где овакви наставци нису израз именичке двородности код речи од исте основе. Према наставку који се са извесним значењем употребљава код именица једнога рода може бити саграђен и наставак за именице другог рода; али цео тај процес значи, у ствари, само формалну конгруенцију, у моционом погледу, самога наставка и именица код којих се он употребљава. Код самог наставка у овом случају од значаја је само материјална страна његова; његова структура, за коју је извесно значење везано, а сасвим је природно да се он са тим значењем може подједнако употребљавати код именица свих родова, ако његова продуктивност захтева то, и да ће његов облик бити у складу са формалном моционом ознаком именица код којих се употребљава. Тако је, на пример, врло вероватно да је већ у прасловенском на овај начин *ьсѣ* добио деминутивно значење према деминутивном наставку *ьса* $\leq$ *ьka*: наставак *ьсѣ*, дакле, код именица мушкога рода могао је бити схваћен као моциона модификација наставка *ьса* код именица женскога рода. На овај начин су постали, као што је показао проф. Белић (А. sl. Phil. XXIII 156 и 175), и наставак *ико* у руском и наставак *ика* у словеначком језику; тј. направљени су према наставку *ик* код именица мушкога рода.

31. И помоћу наставка *-ka* ($=$ *ьka*, *ьka*) формирана су два моциона односа код суплетивне моције: *gluš-ьсѣ—gluš-ьka* (исп. чешко *hlušec—hluška* Tauber) и **gordjaninъ—*gordjanьka* (исп. српскохрватско *грађанин—грађанка*). Први од ових двају односа не тражи нарочитог коментара. Веза наставка *-ka* ($=$ *ьka*, *ьka*) у моционом смислу с наставком *ьсѣ* ($\leq$ *ькѣ*) сама је по себи јасна: она је само даља примена у категорији лица већ израније створене формалне трородности код наставак *-ko-* у језику уопште. На тај начин моциони однос *ькѣ: ьka* по свом формирању претставља,

у ствари, само „функционално сретање“ двају и семантички и материјално једнаких наставака у оним случајевима где је моциона разлика морала у језику доћи до изражаја.

Код односа **gordjaninъ—*gordjanьka* имамо две ствари: прво, суплетивизам двају по гласовној структури различитих наставака и друго, употребу двају наставака за femininum, *ьka* и *yni*. Други је од ових двају факата нарочито важан, и од њега ћемо и поћи. Треба, пре свега, истаћи да од свих словенских језика само у старословенском налазимо сигурне примере употребе наставка *yni* за моцију рода код именица на *ĕninъ*, *janinъ*: *поганинъ—поганинѣ*, *Гамарѣнинъ—Гамарѣнѣнѣ*. Помоћу наставка *-ka* (*ьka*) femininum се од именица ове врсте у старословенском језику — или бар у старословенском у ужем смислу — не гради. Примери *blęgarьka*, *hristijanьka*, *rimljanьka* које Миклошич (V. slav. Gramm. II 266) наводи као старословенске узети су из црквених споменика српскога језика (исп. *Lexicon*, s. v.).

Друкчије ствар стоји са осталим словенским језицима; у њима налазимо у овом случају само наставак *-ka* (*ьka*). Исп. старије и данашње пољске односе *ziemianin—ziemianka*, *mieszczanin—mieszczanka* и данашње примере *krakowianka*, *warszawianka*, *lublińianka*, *podolanьka* „choć męskie przypuszczalne na *-anin* wyszły zużycia, wyparte przez formacje na *-ak*: *krakowiak*, *podolak*“ (Łoś, о. с. 77).

Од старосрпских примера на *ĕninъ*, *janinъ* које наводи Даничић у Рјечнику књижевних старина српских један једини има и femininum поред себе, — *христијанинѣ*; и има femininum на *ьka*: *христијанька*. Иначе се помоћу наставка *ька* у старосрпском прави fem. само од именица без суфикса у masculinum-у: *грѣкѣ—грѣкѣнѣ*, *палеологѣ—палеологѣнѣ*; (исп. данашње *Влах—Влахѣнѣ*, *Чех—Чехѣнѣ*, *Грк—Грѣнѣ*). Миклошич, истина, из црквених споменика српског језика наводи и примере типа *Римљанинѣ*, *христијанинѣ*; али су, вероватно, примери ове врсте били само црта црквенога језика; тј. црта црквенога језика у оно време када се у споменицима јављају.

Нећу наводити примере — нити данашње нити раније употребе наставка *-ka* код именица типа **gordjaninъ* у другим словенским језицима: није ми стало до испитивања употребе овога наставка у њима. Главно је да се он у њима употребљава као моциони наставак код именица типа **gordjaninъ*, и да се у њима употребљава од најстаријих времена. А то је за нас довољно.

Питање је сад, шта је основно кад именица на *ĕninъ, janinъ* — моција на *yŭi* или моција на *-ka (zka)?* — Ја мислим моција на *yŭi*. Управо, ја претпостављам да моција на *yŭi* одговара једној фази развитка именица типа **gordjaninъ*, и то старијој, а моција на *zka* другој, и то млађој. И ево на основу чега то претпостављам.

Однос **gordjaninъ—*gordjanyŭi* суплетивне је природе. А како је језик могао доћи до њега? Само на један начин: функционалним срастањем наставака *inъ* и *yŭi*. Међутим то је искључено. И искључено је из два разлога.

Пре свега оно *yŭi* које је именичко по пореклу (однос *spsĕdzъ: spsĕdyŭi*) и по употреби је везано за именичку моцију; тако је било у прасловенском, а тако је и данас у словенским језицима. Према томе, оно није могло довести до формирања односа **gordjaninъ—*gordjanyŭi*. А затим, оно *yŭi* које је постало код придева није се никако могло функционално срести с наставком *inъ*: није могло доћи до употребе ових двају наставака у истим речима у категорији лица. То јасно показује и основна функција придевског *yŭi*, његова употреба за грађење апстрактних именица.

Шта нам остаје — после свега овога? Остаје нам само једно: да претпоставимо да су основни моциони односи код именица на *ĕninъ, janinъ* били односи типа **gordjanъ—*gordjanyŭi*. Или, другим речима, да претпоставимо да додавање наставка *inъ* старим именицама на *ĕn-, jan-* значи друго тематизирање њихове једнине: да је њихова једнина била већ тематизирана помоћу наставка *ъ* ($\leq$ o-s, тип **zemljanъ: zemljane*). Неколика су разлога који наводе на овакву претпоставку.

Прво: и у балтским језицима праиндоевропски суфикс *ĕn* има тематски облик — *ĕna* $\leq$ *ĕno*. Исп. литавско *Ragainĕnas* (*Ragaiĕnĕ*) *Ragniter*, *Tilzĕnas* (*Tilzĕ*) *Tilsiter*, затим *Bitĕnai*, *Piktupĕnai*, *Stalupĕnai*, *Szilĕnai* као имена места (*Leskien*, *Bildung der Nomina* 388); или летско: *Ridzĕns* „der nach Riga und von da zurückfährt“, *Nirtaurĕnai* „Personen, die aus Nirtaure stammen oder dort wohnen“, *Piĕlbadzĕni* „Leute aus Pebalg“, *Raŭnĕniĕši* „Personen, die aus Rauna stammen oder dort wohnen“ (*Endzelin*, *Lettische Grammatik* 222).

Друго: познато је да су именице типа **datel* добиле у прасловенском полутематску флексију, тематску у једнини, а атематску у множини: **datel-jo—datele*. Ја овај факат сматрам као доказ да је језик прасловенски полутематску флексију већ имао код именица

типа **zemljanъ*; тако да формирање полутематске флексије код старих именица на *tel* значи, у ствари, само флексицко наслањање ових именица на именице на *ĕnъ* и *janъ*, онако исто као што су се доцније на именице типа **dateljo-* у флексиском погледу у множини наслониле именице типа *bukarjъ*.

Треће: на прасловенско *ĕnъ* упућује и старопољско *krakowian*; које се, очигледно, своди на старије **krakovĕnъ*.

И четврто: има и у старословенском језику један факат који упућује на напоредну употребу облика на *ĕnъ, janъ* и облика на *ĕninъ, janinъ* у прасловенском језику. То је додавање наставка *inъ* именицама на *arъ* и *teĕĕ*; исп. облике *воларинъ, житĕлинъ, жалтелинъ* у Супрасалском кодексу (*Meillet*, *Études* II 448—449; *Kul'bakin*, *Le vieux slave* 232); или црквеноруске облике *дклателинъ, вртградаринъ, влатаринъ* (*Zubaty*, *LF* XXIX 230).

И у бугарском језику има преношења наставка *in* на именице на *ar*: *грѣнчаринъ, дрѣваринъ, зидаринъ, овчаринъ, билиаринъ, говедаринъ* итд. У македонским дијалектима солунске околине овај је наставак уопштен и код именица на *ar* и код именица на *ac*: *грѣнчарин, гувиндарин, прусинарин, ваглѣрин, вритинарин, зуграфарин, љинтварин, лувѣчин, пумагѣчин, вразѣчин* (*M. Maĕeski*, *Dwie gwary macedońskie, część II: słownik*). Нема сумње да је ширење наставка *inъ* и на именице на *tel'ъ* и *arъ* било могуће само зато што је код ових именица однос једнине према множини, у флексиском погледу, био исти као и код именица на *ĕninъ, janinъ*, тј. у множини је њихова промена била консонантска. Али ово његово ширење указује и на једну другу ствар: да је и код именица на *ĕninъ, janinъ* морало бити облика без *inъ*, на *ĕnъ, janъ*. Шта би, иначе, могли значити дублети *teĕĕ*: *teĕĕlinъ, arъ*: *arinnъ*, сем аналогију ономе што смо имали код именица типа *zemljaninъ*?

Питање је сад, зашто су именице на *ĕnъ* и *janъ* добивале наставак *inъ* у прасловенском језику, ако су биле већ једанпут тематизирани помоћу наставка *ъ* ($\leq$ os)?

Ја мислим да додавање наставка *inъ* овим именицама значи другу тематизацију њихову, и то тематизацију њихову у оној епоси развитка прасловенског језика када карактеристика једнине код полутематске флексије постаје суфикс, уместо ранијег наставка *ъ* ($\leq$ os) који је рано изгубио суфиксну природу. Према томе, у овој употреби својој наставак *inъ* је био функционално идентичан ранијем наставку *ъ* ($\leq$ os): и он је у овом случају имао функцију суфиксне тематизације именичких основа.

Рекао сам већ да су и старе именице на *tel* добиле у прасловенском језику полутематску флексију; и то на тај начин што је код њих суфикс *tel* у једнини проширен суфиксом *jo*. Зашто је суфикс *tel* уопште прошириван другим суфиксом и зашто је проширен баш суфиксом *jo*?

Не верујем да овде имамо семантичко појачање суфикса *tel* наставком *jo*; зашто до тога појачања није дошло и у множини?

Пре ће бити да је овде по среди друга ствар: додавање наставка *jo* именицама на *tel* да би се избегла *деформација* суфикса *tel*. То значи, да се функција наставка *jo*, као и функција наставка *inъ*, своди у овом случају на просту функцију тематизирања атематских основа. Разлика је међу овим наставцима само у томе што суфикс *inъ*, поред *суфиксне* тематизације старих основа на *en*, значи и асимилацију именица на *enъ* и *janъ* онемо моменту који је у полутематску флексију унео однос **datel-jo-*: *datele*.

Чини ми се да се може показати како су ова два наставка добила функцију тематизације именичких основа у прасловенском језику; или бар може се показати за један од њих, за наставак *inъ*. А оно што вреди за наставак *inъ*, вреди, по свему судећи, и за њему паралелни наставак *jo*; паралелни и по основној употреби у праиндоевропском и по основној употреби у прасловенском језику.

Основна је функција наставка *ino* у праиндоевропском језику грађење придева од именица (Brugmann, Grundriss² II 273—279). И ти придеви могу бити супстантивизирани у свима индоевропским језицима. Тако је и у прасловенском језику. И у њему наставак *inъ* служи за прављење придева од именица: исп. старосл. *zvěrinъ* (: *zvěř*) *ferinus*, *golqbinъ* (: *golqъbъ*) *columbinus*, *neprijazninъ* (: *neprijaznъ*) *des Teufels*, *vojevodinъ* *des Heerführers*, *materinъ* *mütterlich* итд. (Brugmann, о. с. 279; Meillet, о. с. 440). И у њему ови придеви могу бити супстантивизирани: старосл. *śeminъ* (: *śemъ*) „zum Gesinde Gehöriger, Sklave“, *čeljadinъ* (: *čeljadъ*) *Sklave*, *ljudinъ* (: **l'udъ* исп. лит. *liūdis*) „un homme libre“ итд.

Ове именице ја наводим само као примере; као случајеве употребе наставка *inъ* код именица. И то као случајеве код којих се прилично јасно види придевско порекло.

Кад се ове две ствари — употреба наставка *inъ* за грађење посесивних придева од именица *нешематских* основа и супстантивизација тих придева у прасловенском језику — доведу у везу, постаје јасно како је наставак *inъ* постао именички наставак.

Постаје јасно, наиме, да употреба наставка *inъ* код именица није продужење његове посесивне функције код придева, како то мисли Ло ман (KZ LVI, 1—2, 74—77); нити његова сингулативна функција значи уједно и његову *прву* употребу код именица, како то мисли Гринентал (A. slav. Phil. XXXIX 143 и KZ LVIII 139). Именичку употребу он је добио на други начин; и то на тај начин што су именице на *inъ*, које су по *посланку* *придеви* на *inъ*, добиле у језичком осећању друкчију етимолошку вредност: што су схваћене као именице које су *непосредно изведене* помоћу наставка *inъ* од оних именица од којих су, у ствари, били изведени *само* посесивни придеви који су својом супстантивизацијом дали категорију именица на *inъ*. Одавде се види да функционалног континуитета између придевског *inъ* и именичког *inъ* нема и не може бити; именичко *inъ*, по своме постанку, значи издвајање суфикса *inъ* у новој вези, његово поновно оживљавање.

На овај је начин добивен наставак *inъ* као наставак којим се граде именице од именичких општих делова. И добио је функцију тематизације именичких основа. А ево на који начин.

Унутрашњег јединства међу првим именицама на *inъ* није било; то је сигурно. Али је сигурно и нешто друго: да је однос њихов према основним речима био у свима случајевима уједно и однос *шематизираних* речи према *нешематским* речима. И како је разлика између именица на *inъ* и њихових основних речи, у структурном погледу, била само у наставку *inъ* — било је сасвим природно да језичко осећање протумачи тематизирање као функцију овога наставка код именица уопште, те би облици типа *zemljaninъ*, **gordjaninъ* били само и стварни израз те прве функције наставка *inъ* код именица, и ништа више.

Даљи је развитак наставка *inъ* природан. У односу *zemljaninъ* — *zemljane* добио је *сингулативно* значење; јер му је само то значење овај однос и могао дати. А развитак овога значења код њега изазвао је промену у комбинацији моционих наставака код именица на *eninъ*, *janinъ*: почео се код њих употребљавати и за *femininum*³ сингулативни наставак — *zka* (за сингулативно значење овога наставка исп. пољско *stomka*, српско, бугарско и чешко *slamka*). Тако је прасловенски језик добио три моциона односа код именица на *eninъ* (*enъ*) и *janinъ* (*janъ*); **gordjanъ* — **gordjanyňi*, **gordjaninъ* — **gordjanyňi* и **gordjaninъ* — **gordjonъka*. Словенски су језици уопштили овај последњи однос; сви сем старословенског. И нема сумње да је уопштавање овог односа

било од значаја за губитак наставка *inъ* у неким словенским језицима (исп. A. Vaillant, RÉS X 31).

32. Остало нам је, најзад, још само једно питање: да видимо у каквом односу стоје наставци *ica* и *-ka* у случајевима суплетивне моције у хронолошком погледу.

Ја претпостављам, и то само на основу структурног склопа наставка *ica* (= *i* + *ka*), да је прасловенски језик категорију суплетивне моције имао развијену већ пре појаве наставка *ika* $\cong$ *ica*; и да је ову категорију створио наставак *-ka*. Другим речима, да је језику прасловенском некада био познат само однос **samъkъ*: *sam-ъka*, **siv-ъkъ*: *siv-ъka*, **lov-ъkъ*: *lov-ъka*. Дакако, не треба поново истицати да формирање ових односа не претставља грађење *femininum*-а од *masc.* помоћу наставка *a* по угледу на однос **orbъ*: **orba*, већ употребу наставка *-ka* поред наставка *-kъ* на бази функционалне једнакости ових двају наставака. И заиста, чим је у језику створена могућност да веза **lov-ъkъ*—*lov-ъka* даде наставак *a* као моциони знак, језик се, да то избегне, користио фонетским приликама код ових наставака, те је после III палатализације овај однос добио облик *lov-ъсь*—*lov-ъka* (наравно, познатим процесима који се морају у овим случајевима претпоставити) који наставку за *fem.* даје првобитни карактер, издваја га и у односу према *masculinum*-у. Управо из ових и оваквих резултата III палатализације код првобитног односа *ъkъ*—*ъka* ја изводим и цео унутрашњи смисао формирања моционих односа ове врсте. Само мислим да до њихова формирања никад не би у језику дошло да однос *femininum*-а према основном глаголу или придеву није издвајао у свима случајевима „фемининални“ наставак као суфикс. Према томе однос *ъkъ*—*ъka* у основици својој претставља суплетивизам наставака исто толико колико и однос *inъ*—*ъka*; разлика је само у томе што су у првом случају оба наставка и структурно иста. Али то за разумевање принципске стране формирања односа *ъkъ*—*ъka* ништа не значи: факат што наставак *ъka* стоји у овом случају поред наставка *ъkъ* сасвим је од споредног значаја; да је место *ъkъ* овде био ма који други наставак истога значења и употребе с њим, носилац *femininum*-а поред њега био би исто тако наставак *ъka* (*ъka*). Отуда се и односи типа *īasīorak*—*īasīorka*, *roḡak*—*roḡaka* и сл. у моционом погледу могу разумети само кад се узме у обзир природа ових речи; кад се зна да су ово, у ствари, усамљене речи, без јасне везе, у смислу суфиксне продуктивности, са речима од којих су саграђене. Одавде се види да и код односа

*lov-ъkъ: *lov-ъka* и свих односа уопште где код изведених речи *femininum* изгледа саграђен од *masc.* помоћу наставка *a*, *femininum* није то све донде док је веза између њега и речи од које је *masculinum* саграђен јасна. И ја мислим да су моциони односи ове врсте и били могући у језику само због овога момената. Резултатима треће палатализације само је и формално изражен овај моменат: доведен је у склад однос *femininum*-а према *masculinum*-у са односом његовим према основној речи. После овога јасно је да „природност“ односа **sam-ъkъ*—*sam-ъka* (р. *самецъ-самка*), сама по себи, не намеће ни најмање претпоставку да је овај однос старији од односа **sam-ъkъ*—*samica* (пољско *samiec-samica*, српскохрв. *салац-салица*), како то мисли Педерсен (K Z XXXVIII 383). То намеће само факат што је наставак *ka* ушао у састав наставка *ica* и што веза **sam-ъkъ*—*sam-ica* већ претпоставља развијен тип суплетивних односа у језику, и ништа друго.

33. После свега овога јасна је и слика првобитног односа наставака *ka* и *ica* као моционих наставака код именица. Наставак *ka* је створио, пре појаве наставка *ica*, категорију суплетивне моције и његова моциона употреба све до појаве наставка *ica* изван те моције не иде. Према томе, у овој епоси, тј. пре стварања наставка *ica*, још не може бити ни говора о употреби суфикса као носилаца именичке моције код неизведених речи; тек појава наставка *ica* уноси и код ових речи суфиксни начин обележавања моције и на тај начин ствара тип праве именичке моције: грађење *femininum*-а од *masculinum*-а помоћу наставка *ica*. С друге стране, оно *ica* које по пореклу свом значи само супстантивизацију придева срело се функционално с наставцима за *masculinum* и ушло на тај начин у област суплетивне моције као напоредни наставак с наставком *-ka* (*ъka*, *ъka*). У овој се области, дакле, наставци *ica* и *-ka* у погледу употребе и по морфолошком моменту и по природи везе са *masculinum*-ом први пут изједначавају: они значе само два напоредна наставка који се употребљавају у истим приликама. Само ја не претпостављам, као што се из онога што је речено о пореклу и употреби наставка *ica* у овом случају може видети, да је веза наставка *ica* с наставком *ъkъ* дошла по аналогiji употребе наставка *-ka*, већ мислим да она претставља резултат самосталног развитка употребе *придевског ica*, а употреба наставка *-ka* била је само знак да система суплетивне моције допушта формирање односа *ъkъ*—*ica* у језику. Уосталом, ја овде једнако имам у виду двојако порекло наставака

ica, именичко и придевско. Чим је употреба наставака *-ka* и *ica* у случајевима суплетивне моције добила карактер двају напоредних наставака моционих, било је сасвим природно да се ови наставци у овој употреби и у другим случајевима изједначе. Отуда се наставак *ka* почео употребљавати поред наставка *ica* и у категорији неизведених речи и у овој употреби у *даљем развићку* потиснуо, у извесним случајевима, наставак *ica* у језицима источне и западне словенске групе.

34. У досадашњем излагању о формирању појединих моционих односа код именица у прасловенском језику ја сам се нарочито трудио да истакнем две ствари: 1. да наставак *a* у њему није могао бити носилац именичке моције код неизведених речи зато што није могао постати наставак за грађење речи, и 2. да је суфиксна употреба његова, у смислу употребе засебног наставка у језику, код изведених речи била немогућа већ и због тога што изведене речи живе као такве само у односу према основним речима, а тај однос никад не издваја наставак *a* као суфикс. Ова два факта доводе до врло важних резултата и у другом правцу. Први од њих већ сам по себи показује колико формална моциона диференцијација именица у категорији живих бића није спонтани израз природе именичке у моционом погледу. У суштини својој, она значи само проширење домена употребе наставака за грађење речи. Према томе и цело питање обележавања моције рода код именица овим наставцима и није, у ствари, питање именичке моције, већ питање прилика под којима поједини наставци у језику добивају моционо значење. Моционе прилике код изведених речи дају много више у овом правцу за разумевање унутрашњег смисла именичке моције изражене наставцима за грађење речи. Пре свега, сâм факат што наставак *a* није могао ни код њих постати слободно граматичко средство за прављење *femininum*-а од *masculinum*-а и што то није могао постати зато што га као наставак никад не издваја однос *femininum*-а према основној речи, оној од које је *masculinum* саграђен, показује колико и цело унутрашње развитак *femininum*-а ове врсте зависи баш од овог односа, од односа према основним речима. У језичкој анализи код њих је главно, дакле, не однос према *masculinum*-у, не издвајање моционе карактеристике њихове у граматичком смислу, већ њихов однос према основним речима, дакле издвајање наставка за грађење речи и као носиоца извесне семантичке вредности код њих и као моционог знака њихова.

Одавде се види и на који је начин дошло до формирања појединих моционих односа у случајевима суплетивне моције: сви су они настали из семантичко-функционалне конгруенције двају наставака од којих је један био граматичка карактеристика *masculinum*-а, а други *femininum*-а. Само тако се може разумети факат да према једноме истој наставку за *masculinum* стоје често по неколико различитих наставака за *femininum*: словеначко *postanjuh—postanjuha* Müssiggänger, *poberuh—poberuhinja* Sammler, *sněduh—snědulja* (sněd) Vielfrass, *klepetuh—klepetulja* Schwätzer, *debeluh—debeluša*, *dretnuh—dretnuša*; руско *продавец—продавица*, *кузнец—кузничиха*, *ловец—ловчиха*, *мелец—мелица* || *меля*; *переводчик—переводчица*, *передчик—передуха*; *могач—могачка*, *мигач—мигуха* || *мигуша* и сл. И не само ово: ако се овај моменат, тј. функционално *срешање* двају наставака, има у виду, онда су разумљиве и две основне црте у развитку именичке моције: зашто она ни преко наставака за грађење речи није добила придевски карактер, није само један наставак постао носилац *femininum*-а, и зашто однос *femininum*-а према *masculinum*-у није ни структурно исти у свима случајевима. Јасно је, наиме, да би придевски начин обележавања моције рода код именица био сушта противност самој природи њезина развитка. Моциону вредност поједини наставци добили су и добијају путем свога *суфиксног развићка*, на тај начин што су се у категорији лица функционално срили са појединим наставцима за *masculinum* који су са њима били исте семантичке вредности. Зато је сасвим разумљиво што су наставци који су *par excellence* носиоци именичке моције у словенским језицима развили и сва остала значења која наставци за грађење речи могу уопште развити. Они су *пре свега* суфикси, код којих граматички моменат, моциона карактеристика њихова, у извесним приликама у односу према *masculinum*-у добива значење одређеног односа у језику који постаје продуктиван за грађење речи на моционој основици. Другим речима: однос *star-ьць—star-ica* као моциони однос формиран је првобитно на бази функционалног паралелизма наставака *ica* и *ьць*, па је веза ових наставака у моционом погледу добила природу продуктивног односа у смислу могућности прављења *femininum*-а помоћу наставака *ica* од општег дела *masculinum*-а на *ьць*. Тек путем овакве везе долази моциони моменат код именица до потпуног израза: даља употреба наставака за *femininum* сад више не проистиче из њихова функционалног сретанја с наставцима за *masc.* у сваком засебном

случају, већ из њихове моционе везе за овим наставцима. Стога се према *star-ьсь—star-ica* јавља већ у прасловенском и *pos-ьсь—pos-ica*, *kupil-ьсь—kupil-ica* и сл., иако основна употреба наставка *ica* није значила његову везу с глаголским општим деловима. Али и у овом случају суфиксни карактер употребе моционих наставака долази до изражаја. Примери, наиме, употребе наставка *ica* у категорији *po m i n u m a g e n t i s* и без напоредних *masculinum-a* на *ьсь* показују колико се он у даљем развоју опет свео на наставак за грађење речи и колико се моциони моменат опет везао за граматичку структуру дотичних речи. Исп. српскохрватско: *купилац—купилица* *Leser-in* и сл. према *бајалица* (бајати) *Zauberin*, *дојилица* (дојити) *Amme*, *родилица* (родити) *ruergera*, *везилица* (вести) *Stickerin*, *клеветалица* (клеветати) = женска која клевета, *котилица* (котити) = која коти, *шуралица* (турати) = која иде као да нешто пред собом *шур*, *касалица* (касати) = која каса, *биљарица* (биље) *Kräuterkennerin* итд. Одавде се види да преко моционих односа наставци који су знаци *femininum-a* у њима развијају и своја нова значења. И ја мислим да се овим фактом има тумачити и сва морфолошка неустаљеност моционих односа код изведених речи у словенским језицима. У широкој области суфиксних односа, за мене би без овога факта односи типа *козар Ziegenhirt — козарица Ziegenstall* поред *говедар—говедарица Rindhirt-in*, *пекар Bäcker — пекара Brotkammer* поред *гашар—гашара Wahrsager-in*, претстављали чудну аномалију у језику.

35. Задржаћу се, после свега овога, још само на моционим односима код изведених речи Б групе. Као што сам рекао, они су формираны на бази основне, именичке моционе употребе наставка *ica*: код њих се *femininum* прави увек од цела *masculinum-a*: *койач—койачица*, *врачар—врачарица* (исп. раније наведене примере). У моционом погледу, од речи саграђених наставцима *аџ* и *аџ* не разликују се ни речи саграђене данас већ у многим словенским језицима непродуктивним наставком *teljo*. Према томе, моциони односи код изведених речи могу се, у ствари, поделити у две велике групе: једне су природе код речи саграђених наставцима с елементом *k*, у ужем значењу те речи, а друге код речи саграђених осталим наставцима. Шта то има да значи? Да ли то значи да речи Б групе, са именичком моцијом, и у материјално-структурном погледу стоје ближе неизведеним речима него речи са суплетивном моцијом? То би могло бити само онда кад би наставци којима су ове речи саграђене били непродуктивни наставци у

језику; кад би, дакле, речи саграђене овим наставцима и по односу својих морфолошких елемената улазиле у категорију неизведених речи. А не треба нарочито истицати да то није случај. И ја мислим да је овде по среди хронолошка разлика у формирању моционих односа код изведених речи А и Б групе. Претпостављам, наиме, да је суплетивна моција као система била већ формално израђена у смислу одређене везе појединих наставака, онакве какву показују и данас словенски језици: *ьсь—џка*, *ьсь—ica*, *икџ—ica*, пре формирања моционих односа код Б групе. Према томе, и наставци *ica* и *-ka* у даљем развоју свом у категорији суплетивне моције имали су моциону вредност само у односу према наставцима *ьсь* и *икџ*. Непосредан израз овакве везе по формалном моменту међу моционим наставцима горње врсте јесте и постепено уклањање наставка *inъ* у даљем развоју словенских језика у случајевима где је он био наставак за *masculinum* поред наставка *џка* и његова замена рефлексима наставка *ьсь* у тим случајевима, нарочито у језицима јужнословенске групе (исп. *Grünenthal*, I. с. *Skok* ЈФ VIII 88—103). Одавде је јасно да би већ у прасловенском какав однос *рѣваџь—рѣвица* дао на моционој основици *рѣвџь—рѣвица*; поготову кад је и морфолошки домен употребе наставака *аџ* и *ьсь* у категорији *po m i n u m a g e n t i s* био исти.

Али има и још нешто што показује да су се моциони односи код изведених речи које нису саграђене наставцима с елементом *k* формирали релативно касно у прасловенском језику, тек после стабилизације моционих односа у случајевима суплетивне моције. Мислим ту на факат што се код речи Б групе, као што сам рекао раније, мора поћи од наставка *-ka* као основног и јединог. А употреба наставка *-ka* у овом случају значи, у ствари, основну употребу наставка *ica*. Према томе, до ње је и могло доћи тек пошто су наставци *ica* и *ka* и по употреби својој добили значење двају напоредних моционих наставака у језику. А не треба нарочито истицати да је то могло бити тек пошто је наставак *ica* ушао у категорију суплетивне моције.

2. Развитак деминутивних наставака с елементима *k* и *s*

36. И код именица мушкога рода, и код именица женскога рода и код именица средњега рода прасловенски је језик имао по неколика деминутивна наставка с елементом *k*. Али ови наставци у свом основном облику, по својој гласовној структури, нису у свима случајевима пружали могућности да се у засебном развоју

појединих група словенских језика и код њих осете резултати једног од основних чинилаца у историском развоју наставака за грађење речи уопште: „конкурентије“ напоредних наставака истога значења и употребе. Њихова материјална разлика могла је бити од значаја у овом правцу само у два случаја, код наставака *ѡкз, ѡкз || ѡкз* и *ѡка, ѡка || ѡка*. Тек после резултата треће палатализације добила је система деминутивних наставака с елементом *k* облик који је морао у даљем развоју ових наставака довести до извесне репартиције код њих, до везивања деминутивне функције само за поједине наставке: *ѡкз || ѡсѡ || ѡкз, ѡкз || ѡсѡ; ѡка, ѡка || ѡса; ѡко, ѡко || ѡсе.*¹⁾ Па ни после треће палатализације за даљи развој ових наставака није био од значаја увек само карактеристични сугласник, *k* или *s*, код њих; код наставака мушкога рода, на пример, развој дублета *ѡкз || ѡкз, ѡкз* могао је зависити једино од везивања у језичком осећању деминутивне функције за гласовни склоп ових наставака.

Одавде се види да су за развој деминутивних наставака с елементима *k* и *s* два момента била од општег значаја: с једне стране могућност везивања деминутивне функције у језичком осећању или за елемент *k* или за елемент *s*, а с друге стране могућност уопштавања само једнога наставка у оним случајевима где су наставци ове врсте били и фактички различити. Ја ово двојство карактеристичних момента за развој ових наставака нарочито истичем, јер из њега изводим и општу слику доцнијег распореда њиховог у словенским језицима. У сваком случају, да је за развој њиховог од значаја била само сугласничка разлика, однос *k* и *s*, данашња слика њихове употребе морала би бити и много простија и, у погледу уопштавања појединих наставака, много израђенија.

Већ је професор Белић у познатој расправи својој о развоју деминутивних и ампликативних наставака у словенским језицима (A. slav. Phil. XXIII 136) истакао разлику између јужнословенских језика са једне, и језика источне и западне словенске групе с друге стране у погледу развоја деминутивних наставака с елементима *k* и *s*. И то стоји. У јужнословенским језицима узели су широког маха наставци с елементом *s*, док је код источних и

¹⁾ Наставке *ѡса* и *ѡсе* намерно не уносим у ову систему: први је у свима словенским језицима по употреби везан за именице старих основа на *ĭ*, те за наш посао не даје готово ништа; а за други мислим да је постао у јужнословенској епоси језичког развоја.

западних словенских језика обрнут случај, велику распрострањеност у њима показују наставци с елементом *k*. Или, другим речима: у источним и западним језицима широке су употребе рефлекси прасловенских деминутивних наставака *ѡкз, ѡкз, ѡкз, ѡка, ѡка, ѡко, ѡко*, а у јужнословенским рефлекси наставака *ѡсѡ, ѡсѡ, ѡса, ѡсе*. Ово би већ показивало да јужнословенску епоху језичког развоја у погледу развоја ових наставака карактерише живо језичко осећање за деминутивне наставке с елементом *s* и, сасвим природно, губитак осећања за наставке с елементом *k*.

Али ни у јужним ни у источним и западним језицима словенским немамо неке идеалне схеме у овом погледу: источни и западни језици очували су и деминутивне наставке с елементом *s*, онако исто као што јужнословенски језици знају за деминутивну употребу наставака с елементом *k* у неким случајевима. Овај ме је факат и навео да претпоставим да је за развој деминутивних наставака с елементима *k* и *s* поред карактеристичних сугласника била од значаја у извесним случајевима и напоредна употреба двају наставака без сугласничке разлике која је изражена односом *k : s*. Али овај факат, сам за себе, још не објашњава или бар не објашњава потпуно фактичку слику употребе ових наставака у словенским језицима. Она постаје јасна тек кад се узме у обзир други један момент, — да је тек после резултата треће палатализације могло отпочети уопштавање наставака с елементом *k* у језицима источне и западне групе и наставака с елементом *s* у језицима јужне словенске групе. И по врло неједнаким резултатима треће палатализације у словенским језицима, јасно је да она хронолошки припада једној од последњих епоха развоја прасловенског језика. Према томе, и распоред деминутивних наставака с елементима *k* и *s* у оном облику какав данас словенски језици показују могао је отпочети релативно касно, можда као жива језичка тенденција, тек у засебном животу појединих група словенских језика. Није, онда, никакво чудо што су скоро сви словенски језици очували употребу и једних и других наставака, и наставака с елементом *s* и наставака с елементом *k*.

37. Питање је сада у каквом односу стоје јужнословенски језици међу собом у погледу употребе деминутивних наставака с елементима *k* и *s*, — колико је у појединим језицима уопштавање наставака с елементом *s* узело маха и како уопште ствар стоји са појединим наставцима у њима. Какав је, дакле, крајњи резултат оних тенденција које се могу претпоставити као тенденције за-

једничке епохе језичког развитка јужнословенских језика у овом погледу. Тек после овога постаће јасан у даљој перспективи и историски смисао развитка ових наставака и значај њихова развитка за утврђивање сродничких односа међу словенским језицима.

Прегледаћемо све ове наставке редом.

а) *Наставци исъ, исе*. Они су за јужнословенске језике нарочито карактеристични, јер други осталим словенским језицима уопште није познат, а употреба првога и у чешком језику не смањује много, као што ћемо видети, његову јужнословенску вредност. Према томе, они су и материјално, по своме склопу, и функционално, по своме значењу и употреби, јужнословенски наставци.

Први од њих, наставак *исъ*, познат је старословенском, српскохрватском и словеначком језику; у бугарском га нема.

У старословенском језику (или боље: у црквенословенском језику, јер од примера на иџ у старословенском у ужем смислу — Meillet наводи само један: *коравница*, о. с. 343), он има или деминутивно значење: *agnicъ, гвозdicъ* *parvus clavus, kamenicъ, Rasticъ*, или се његова употреба своди на просту супстантивизацију адјективизираних партиципа: *ljubimicъ, pitomicъ* (Miklosich, о. с. 293, Vondrák, о. с. 615).

У српскохрватском, и у данашњем и у старијем, он је само деминутивног значења: исп. *вјетрицъ* (вјетар) *Wind, даждицъ* (дажд) *Regen, жбањицъ* (жбањ) *hölzerne Kanne, коњицъ* (коњ) *Pferd, кошицъ* (кош), *мачицъ* (мач), *маљицъ* (маљ) *malleolus, огњицъ* (огањ) *Feuer* из данашњег језика и — примере: *кључицъ* *clavicula, коницъ* *equulus, коравницъ* *navicula, крџицъ* *saxulum, манастирџицъ, чловџчицъ* *hotulus, Тодорџицъ, Оџрошџицъ, Ђоџрџицъ* из старосрпскога. Можда је пример *Добрицъ* остатак од његове употребе код придева.

И у словеначком језику он има само деминутивно значење: *batic* (bat) *kleiner Holzschläger, kolobaric* (kolobar) *kleiner Kreis, možic* (mož) *Männchen, konjic* *Rösslein* (Belić, о. с. 175).

Наставак *исе*, само са деминутивним значењем, налазимо у бугарском, српскохрватском и словеначком језику, док га у старословенском језику нема. Дакле, један од ових наставака не познаје бугарски језик, други старословенски, а оба су подједнако позната и српскохрв. и словеначком језику.

Што се тиче бугарског језика, треба истаћи пре свега факат да наставак *ице* у њему има двојаку употребу: у врло малом броју примера он се употребљава код именица средњег рода свих старих основа; дакле онде где се данас за деминуцију упо-

требљава једини продуктивни наставак код именица средњег рода — *це* са својим дериватима. На пример: *вѣдрице* дем. од *вѣдро*, *чядице* (чядо), *врѣмице* (врѣме), *вжѣице* (вжѣе), *јейѣице* (јейѣе) „јичко“, *мѣстице* (мѣсто) „мѣсто“, *слѣнѣице* (слѣнѣе) „солнышко“, *срѣдице* (срѣдце) „сердце“, *устица* (уста), *вратица* || *врѣица* || *вратица* (врата). Исп. и „даљу деминицију“: *зрѣнѣице* дем. од *зрѣнѣе*, а ово дем. од *зрѣно*. Затим, он је једини деминутивни наставак код именица средњег рода изведених наставком *ѣје*: *цвѣѣице* (цвѣѣѣе), *орѣдице* (орѣдѣе), *лозице* (лозѣе), *извѣѣице* (извѣѣѣе), *поколѣѣице* (поколѣѣѣе), *сѣраданице* (сѣраданѣе), *знанице* (знанѣе) и сл. (исп., као материјал, и примере код В. Наумове, ИССФ (1904—1905), 224 стр.).

У српскохрватском и словеначком језику он се, судећи према примерима које наводи проф. Белић, само у овом другом случају, углавном, и употребљава, тј. његова употреба не иде изван именица с наставком *е* у номинативу једине. Тако имамо: српскохрватски *здравѣице* (здравѣе) *Gesundheit, пољеице* (поље) *Feld, пруѣице* (пруѣе) *Ruthen, цвијеѣице* (цвијеѣе) *Blumen*; слов. *kopijce* (корѣе) *Lanzette, kadunjice* (kadunje) *Getreide- oder Futterwanne, dimljice* (dimlje) *Leistengegend, garice* (gare) *ein leichter Leiterwagen* (Belić, l. c.). Тешко је поуздано рећи да ли оваква данашња употреба његова у јужнословенским језицима има и колико везе са пореклом његовим или она претставља само слагање по формалном моменту наставак *исе* и завршетка номин. једине именица код којих се употребљава. Али ако се пође од основне употребе овога наставак у бугарском језику, с којим се, уосталом, слаже и српскохрватски и словеначки језик, и ако је његово образовање продукат заједничке епохе развитка свих ових језика, онда би било природније његов постанак изводити из гласовних прилика код именица горње врсте, него претпостављати да је он саграђен према деминутивном наставку *иса* код именица женскога рода. Мислим, наиме, да је наставак *исе* могла дати веза наставак *ѣсе* с именицама саграђеним наставком *ѣје*. Од именица као **cvěťbje, *orqđbje* деминутивни облици саграђени наставком *ѣсе* морали су некада гласити **cvěťbjece, *orqđbjece*. Ови су облици даљим развитком групе *ѣѣ* $\cong$ *ѣ* или само *ѣѣ* $\cong$ *ѣ* дали **cvěťice, *orqđice*; онако исто као што је група *-ѣје-* у неким случајевима, можда још у прасловенском, могла дати *ѣ* (исп. чакавско *zeli* и сл., Белић, ИРЈС XIV, 2, 191; исп. као материјал за ово питање и чланак Ј. Лосја у зборнику *Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay* 209—211 и К. Њича, i b.

229—234). На тај начин би и данашња дужина вокала *i* у овом наставку добила своје објашњење. Према томе данашњи бугарски облици типа *цвѣѣице*, *орждице* према цвѣтѣ, орждѣ били би непосредни континуанти старих деминутива од именица на *ѣје*,¹⁾ а српскохрватски облици *ѣруѣице*, *цвѣѣице* били би замена старијег **ѣруѣице*, **цвѣѣице* или, тачније, деминутиви од новијих облика *ѣруѣе*, *цвѣѣе*.

38. Морам се задржати мало и на наставку *иче* у словеначком језику. И морам се задржати на њему не само зато што он претставља једну варијанту наставка *иче*, него и због тога што он показује како су се деминутиви на *иче* у јужнословенским језицима постепено приближивали основним речима на *-ѣје*. Наставак *иче* постао је у словеначком језику из везе деминутивног *иче* и колективног *је*, — тако га проф. Белић објашњава. И употребљава се само код именица направљених наставком *је* (= *ѣје*). На што нас упућује додавање колективног *је* деминутивима на *иче* од именица направљених наставком *ѣје*? — На оно што имамо очувано у бугарском језику: на деминутиве типа **cvětice*, **listice*, **brězice*, итд. као основне деминутивне облике од именица **cvětje*, **listeje*, **brězje*. То значи да у развоју деминутива типа **cvětice* у словеначком језику ваља разликовати две етапе: прву — када облици као **cvětice* добијају колективну ознаку као засебан наставак *је*, те гласе **cvětīc-je* ($\cong$ **cvětīče*) и сл. и другу — када им колективну ознаку даје сам општи део основних речи, те гласе *cvetj-iče* итд. У данашњем словеначком језику имамо само облике из друге етапе развоја деминутива типа **cvětice*: *grmovjice* (*grmovje*) *Ge-sträuch*, *drevjice* (*drevje*) *Bäume*, *cvetjice* (*cvetje*) *Blümchen*, *perjice* (*perje*) *Federchen*, *korenjice* (*korenje*) *Wurzeln*, *trnjice* (*trnje*) *Dörnlein* (исп. код Bелића, о. с. 175). Ово би био смисао развоја деминутива на *иче* од именица на *ѣје* у словеначком језику. У бугарском и српскохрватском језику код ових деминутива имамо нешто друго: у бугарском чување основних облика типа *цвѣѣице*, без додавања колективног *је* и без њихове секундарне адаптације по колективној ознаци општим деловима именица на *ѣје*; а у српскохрватском — само секундарно уношење општег дела из именица на *ѣје* и у деминутиве типа **cvětice* (отуда у њему само *цвѣѣице* и сл.).

¹⁾ Неће бити тачно оно на што Наумова (о. с. 224) помишља: да је наставак *иче* код именица као *ѣоколѣице* новији облик старијег *иѣце*. Облици на *иѣце*, ако их у бугарском језику има, биће продукат уношења гласа *ј* из општих делова основних именица. Исп. словеначко *kopjice* (*kopje*) *Lanzette*.

Било како било, горње објашњење постанка наставка *иче* у јужнословенским језицима најбоље објашњава његову данашњу употребу, у морфолошком погледу, у њима.

39. Што се тиче генезе наставка *ичь*, ту се цело питање своди на то да ли је он прасловенског или јужнословенског порекла. Миклошич (*Vergl. Gramm.* II 293) у питање његова постанка уопште није улазио. Белић (I. с.) га сматра за јужнословенску иновацију: он у њему види наставак за мушки род саграђен према деминутивном *ича*; ипак на другом месту рачуна и са могућношћу његова прасловенског порекла (J Ф II 33). Љапунов, међутим, држи да наставак *ичь* претставља прасловенску фонетску модификацију наставка *икъ* (*A. sl. Phil.* XXVI 564—568). Он узима пре свега у обзир његову употребу и у чешком језику. Примери *krajic*, *střevic* (исп. малор. *черевук*) које наводи Миклошич показују да је његова употреба позната и изван јужнословенских језика. Вондрак се (о. с. 614) у тумачењу постанка овога наставка слаже с Љапуновом, тј. и он *ичь* изводи из наставка *икъ*, ма да у наведеним чешким облицима *střevic*, *krajic*, вероватно идући за Јагићем, види употребу наставка *ьсь*, а не *ичь*.

Факат је ово:

1) наставак *ичь* се у старословенском функционално потпуно подудару с наставком *икъ*: основно му је деминутивно значење, а служи и за супстантивизацију придева;

2) он се јавља у оним језицима где је деминутивно *ича* узело широког маха. А све ово, са своје стране, упућује на две ствари: да претпоставка *ичь* $\leq$ *икъ* ни у погледу значења наставка *ичь* нема никаквих тешкоћа и, друго, да је за живот овога наставка од основног значаја била веза његова по сугласничком елементу с наставцима с елементом *с*.

Општа слика развоја деминутивних наставака с елементима *к* и *с* све ово потврђује. А прилике у којима се *ичь* као деминутивни наставак нашао у прасловенском језику потпуно правдају његов губитак у источним и западним словенским језицима и чување у јужнословенским. Систему продуктивних деминутивних наставака у источним и западним језицима чине, углавном, наставци с елементом *к*: *икъ*, *ькъ*, *ъкъ* за мас., *ька*, *ъка* за fem., *ько*, *ъко* за п. Према томе, *ичь* у њима није имало места ни као деминутивни наставак с елементом *с* ни као нови деминутивни наставак поред довољно продуктивних и уопштених наставака *икъ*, *ькъ*, *ъкъ*.

Међутим са јужнословенским језицима ствар стоји друкчије; у њима је система продуктивних деминутивних наставака друга: *ьсь* (*ькь, ькь*), *it'ь* (српхрв., ст.-сл. и слов.) за masc., *ica* за fem., *ьсе* за neutr. У јужнословенским језицима, дакле, деминутивни наставак *icь* по својој сугласничкој карактеристици улази у систему деминутивних наставака у њима; и ја мислим да је због овога момента он у њима и очуван. С друге стране, његова спорадична употреба, управо његова непродуктивност и у овим језицима, лако се тумачи осталим деминутивним наставцима у њима. Поред наставака *ьсь, ькь, ькь* и наставка *it'ь* у старословенском, српскохрв. и слов. језику — он није нимало био потребан; зато је и остао ограничен на неколико примера.

40. Што поред јужнословенских језика наставак *icь* налазимо још само у чешком језику, и то има свога разлога. Биће да га је и у њему очувала материјална веза, по елементу *c*, с наставком *ica*. Ако се има у виду широка употреба наставка *ička* у чешком и словачком језику и још шира употреба и наставка *ica* и наставка *ička* у лужичким језицима с једне стране, и готово отсуство деминутивне функције код наставка *ica* у пољском језику (Dogo-szewski, I. с. 139—42), с друге стране, онда није нимало смело претпоставити да је деминутивно *ica* у чешкословачкој групи и у лужичким језицима било и много шире употребе и много дуже чувало продуктивни карактер ове употребе своје него у пољској језичкој групи.

Исп. за чешки језик примере код Белића, о. с. 174.

Словачки језик: *mazdrica* (*mazdra*) Häutchen, *truhlica* (*truhla*) kleine Truhe, *lodica* || *lodička* (*lod'*) Schiffllein, *hubica* || *hubka* (*huba*) kleiner Schwamm, *hviezdica* || *hviezdička* (*hviezda*) kleiner Stern, *izbica* || *izbička* (*izba*) Stübchen, *nožica* || *nožička* || *nožka* (*noha*) Füßschen; *kozička* (*koza*) Geisschen, *ovčička* (*ovca*) Schäfllein, *perlička* (*perla*) Perlchen, *ružička* (*ruža*) Röschen, *trávička* (*tráva*) Gräslein, *farbička* (*farba*) Färbchen, *kožička* || *kožka* (*koža*) Häutchen, *rybička* || *rybka* (*ryba*) Fischlein, *ručička* || *ručka* (*ruka*) Händchen, *hlavička* || *hlavka* (*hlava*) Köpfchen.

Доњолужички језик: *cerkwica* дем. од *cerkwja* Kirche, *głowica* || *głowka* (*głowa*) Kopf, *groblica* (*grobla*) Graben, *jeglica* || *jeglička* (*jegła*) Nadel, *kapica* || *kapka* (*kapka*) Männerrock, *krowica* хип. од *krowa* Kuh, *kšupica* || *kšupka* (*kšupa*) Graupen, *sekerica* || *sekerka* (*sekerka*) Axt, *sotšica* (*sotša*) Schwester,

stwórbica (*stwórbica*) Gebilde, *šklica* (*škla*) Schüssel, *špica* || *špicka* (*špa*), *tobolica* || *tobolka* (*tobola*) Ranzen, *tšawica* || *tšawka* (*tšawa*) Gras, *wóžica* || *wóžicka* (*wóda*) Wasser; *icka* ≤ *ič-ьka*: *barwica* дем. од *barwa* Farbe, *glička* (*gła*) Nadel, *huzdžicka* (*huzda*) Zaum, *kjarcmica* (*kjarcma*) Schenke, *kuchnicka* (*kuchňa*) Küche, *sablčka* (*sabla*) Säbel, *sarnička* (*sarna*) Reh, *stužbicka* (*služba*) Dienst, *studnica* (*studňa*) Brunnen, *suknica* (*sukňa*) der aus Wolle gewirkte Rock, *šmicka* (*šma*) Finsternis, *toflička* (*tofla*) Tafel, *tšodlička* (*tšodla*) Troddel, *watnica* (*wałna*) Wolle, *žyžicka* (*žyda*) Seide, *witcyčka* (*witka*) Weidenrute.

И у чешком, и у словачком језику и у лужичким језицима наставак *ička* resp. *icka* постао је на исти начин: он је апстрахован из везе типа доњол. *kósyčka* = демин. од *kósyca* = *kósa* Sense. И у лужичким језицима је доста чест као наставак за „даљу деминуцију“ од деминутива на *ьka* (*ьka*). Ево неколико примера из доњолужичког језика и за ову употребу његову:

wojcyčka (*wojčka*, *wojca*) Schaf, *swěcyčka* (*swěčka*, *swěca*) Licht, *škórcyčka* (*škórka*, *skóra*) Rinde, *skibcyčka* (*skibka*, *skiba*) ein Stück Brot, *bejcyčka* (*bejka*, *beja*) Hündin, *drožcyčka* (*drožka*, *droga*) Weg, *dušcyčka* (*duška*, *duša*) Seele, *górcyčka* (*górkka*, *góra*) Berg итд.

Наставка *icka* има и код именица женскога рода на сугласник: *tožicka* *tož* (поред *todka*).

И у лужичким језицима, исто као у чешком и словачком језику, налазимо деминутивни наставак *ičko*, *ičko* (≤ *ič-ьko*) код именица средњега рода. У њима је он често наставак за „даљу деминуцију“ поред деминутива на *ko*: исп. доњол. *wocycko* дем. од *wocko* Auge, *stowcycko* дем. од *stowko* (*słowo*) Wort; горњол. *dřevičko* Hölzchen, *pismičko*, *zeličko* Kraut (Миклошич, о. с. 266).

Кад се пође од претпоставке да је наставак *ičko* и у лужичким језицима и у чешкословачкој групи свакако истога порекла, онда би можда боље било претпоставити да је он у њима саграђен према наставку *ička* за женски род, него да је по среди нека врста „агрегације“ наставака *ьс-ьko* или *ьк-ьko* и завршетка *i* од именица типа *orudí*, *oruži*, *peři* и сл., како је то за чешки језик претпоставио проф. Белић (о. с. 164); јер лужички језици и словачки језик за завршетак *i* у ном. једине код именица средњега рода — не знају (исп. Е. Муске, Hist. und. vergl. Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache 118).

б) Наставци *ica* (*ьka, џka*) || *ьka, џka* (*ica*)

41. Главни је деминутивни наставак код именица женскога рода на *a* у ном. једнине у јужнословенским језицима — *ica*; а у језицима западне и источне групе такав је наставак *ka* (*ьka, џka*). То је прво. Друго, наставак *ica* очувао је деминутивно значење и у језицима западне и источне групе; али ни у једноме од њих он није продуктиван у деминутивној употреби. У пољском га је у овој употреби чак и нестало. Наставак *ьka, џka*, исто тако, сачували су као деминутивни наставак и јужнословенски језици; али се ни у једноме од њих он не употребљава у оноликој мери у коликој се употребљава наставак *ica*. Има, истина, као што ћемо из самог материјала видети, и међу самим јужнословенским језицима извесне разлике у погледу употребе деминутивног *ьka, џka*: код неких се само може утврдити да га је у језику било, док се код других и данас напоредно употребљава с наставком *ica*. Наравно, сва ова разлика међу јужнословенским језицима сведочи само о већој архаичности једних језика од других у овом погледу, те само као таква и има значаја.

Факат је, дакле, да су и наставак *ica* и наставак *-ka* као деминутивни наставци подједнако познати свима словенским језицима. То значи да је деминутивно значење ових наставака већ прасловенско. Према томе, њихова је употреба већ у прасловенском значила употребу двају паралелних наставака у језику. Тешко је рећи у каквом су односу у погледу продуктивности ови наставци стајали у прасловенском језику; који је од њих био чешћи као деминутивни наставак, — наставак *ica* гспр. *ika* или наставак *ьka, џka*. Свакако је наставак *ьka, џka* био шире употребе: он се употребљавао као деминутивни наставак и код именица женскога рода са основом на *a* и код именица женскога рода с основом на *i*; а наставак *ica* гспр. *ika* код ових других није било. То је једно. И друго: он је и онако шире употребе, као деминутивни наставак, у словенским језицима. За источне и западне словенске језике — то не треба ни истицати. А за јужнословенске стоји ово: његова је употреба у бугарском и словеначком језику много чешћа него употреба наставак *ica* у западним и источним словенским језицима.

Једно је важно и несумњиво: за ширење употребе једнога наставак на рачун другога у појединим групама словенских језика била је од основног значаја промена $ika \geq ica$, — тек после ње

створена је могућност да се у језичком осећању у једним језицима деминутивна функција веже за елеменат *s*, а у другим за *k*. То значи да је и ширење деминутивног *ica* на рачун *ьka, џka* у јужнословенским језицима а деминутивног *ьka, џka* на рачун *ica* у источним и западним дошло релативно касно. Тиме се и објашњава факат што су свима словенским језицима и један и други наставак, и *ica* и *ka*, познати као деминутивни наставци и што је однос по употреби њиховој чак и међу језицима јужнословенске групе прилично неједнак.

Питање је сада на који начин је наставак *ica* развио деминутивно значење у прасловенском језику. Проф. Доршевски (I. с. 139) деминутивно значење наставак *ica* изводи из дем. значења наставак *sa* који је ушао у састав његов. Мени ово не изгледа вероватно. Можемо претпоставити да је *ьlčica* у односу према **ьlčī* значила „*parva lupa*“; па да је тек после губитка именице **ьlčī*, а у односу према *ьlks*, почела да значи *lupa*. Али не можемо примити да је наставак *ica* добивши моционо значење у новом односу очувао и деминутивно значење из старог односа.

Као што се види, деминутивно значење наставак *ica* тешко је извести из деминутивног значења наставак *sa*; зато га треба објашњавати на неки други начин. Ја мислим да је развитак деминутивног значења код наставак *ica* могао доћи под утицајем наставак *ьka, џka*, дакле аналошки.

Факат је ово: распоред деминутивних наставака *ьka, џka* и *ica* у словенским језицима поклапа се потпуно са распоредом ових наставака у моционој служби. У источним и западним словенским језицима за које је карактеристичан велики развитак деминутивног *ьka, џka*, моциони је наставак у категорији именица на *аџь* и *аџь—ka*: У јужнословенским језицима је обрнуто: основни наставак је и за деминуцију и за моцију *ica*. Отступање показује само бугарски језик, у којему је моционо *ka* врло широке употребе и код именица на *аџь* и *аџь*. Али он и употребу деминутивног *ka* чува много боље, заједно са словеначким језиком, од осталих јужнословенских језика, српскохрватског и старословенског језика.

Видели смо раније да је употреба моционих наставака *ica* и *ka* у извесној епоси развитка прасловенског језика добила у свима категоријама карактер двају напоредних наставака исте семантичке вредности. А знамо да је друго основно значење, поред моционог, наставак *ka* у прасловенском језику било деминутивно. И кад су моциони наставци *ica* и *ьka, џka* и по значењу

и по употреби имали исту вредност, а наставак је *џка*, *џка* служио и за деминуцију, било је сасвим природно да се и наставак *џа* почне употребљавати као деминутивни наставак и да се на тај начин наставци *џа* и *џка*, *џка* по основним значењима својим потпуно изједначе.

42. Прећи ћу сад на употребу деминутивних наставака *џа* и *-ка* у појединим јужнословенским језицима. И почећу од бугарског језика. Прво зато што је он, као што сам већ истакао, у овом погледу очувао највише старине; и друго зато што је и сам данашњи распоред употребе ових наставака у њему врло интересантан. Сем тога, стараћу се да и сам материјал изнесем што потпуније, јер поменута расправа В. Наумове о деминутивним и амплификативним наставцима у бугарском језику због невешта и непотпуна изношења материјала и често површна тумачења постанка појединих наставака — не даје праву слику употребе ових наставака у бугарском језику.

За употребу наставака *џа* и *ка* у бугарском језику, од нарочитог је значаја општи гласовни склоп основних речи; управо, цео данашњи распоред ових наставака у директној је зависности од овога момента. И ово подједнако вреди како за случајеве где употреба наставака *џа* и *ка* значи само деминуцију у односу према основним речима тако и за оне случајеве где се они употребљавају за „даљу деминуцију“.

Да прегледамо сад употребу наставака *џа* и *ка* код именица на *а* у ном. јединине. И то да прегледамо најпре употребу њихову код именица на *а* код којих *а* није саставни део наставака *ка*, *џа*, *џа* — дакле код именица на *а* у ужем смислу, па онда код именица на *ка*, *џа*, *џа*.

Код именица на *а* у ужем смислу употребљавају се оба деминутивна наставка, и *џа* и *ка*. Наставак *џа* употребљава се или сам или има поред себе наставак *џка* или наставак *ка*. Узећемо редом, сва три ова случаја употребе његове.

Прво: наставак *џа* употребљава се сам као деминутивни наставак, без иједног другог наставака поред себе:

бара дем. од *бара*, *битвица* (битва), *брадица* (брада), *брџица* (брџа), *буквица* (буква), *бџица* (бџа), *вљница* (вљна), *водица* (вода), *враница* (врана), *главица* (глава), *дрџавица* (дрџава), *женица* (жена), *зградица* (зграда), *звџдица* (звџзда), *зорица* (зора), *искрица* (искра), *кожица* (кожа), *козица* (коза), *косица* (коса), *кравица* (крава), *кџица*

(кџа), *лиџица* (липа), *лозица* (лоза), *молиџица* (молитва), *мрџица* (мрџа), *муџица* (муха), *мџица* (мџа), *ниџица* (нива), *ноџица* || *ноџица* (нога), *овџица* (овца), *оградица* (ограда), *осица* (оса), *оџавица* (отава), *поџица* (поџа), *прџица* (промџна), *прџица* (пряжа), *рабџица* (рабџа), *росица* (роса), *руџица* (ружа), *рџица* (рџа), *свиџица* (свита), *свраџица* || *свраџица* (сврака), *силица* (сила), *сирџица* (сирота), *слобџица* (слобода), *стаџица* (става), *теџица* (тетива), *тџица* (тџета), *џиблиџица* (џиблика).

И тако даље, остале примере није ни потребно наводити; *џа* је данас општи наставак за деминуцију код свих усамљених речи или оних које се као такве у језику осећају.

Друго: наставак *џа* има поред себе и наставак *ка*:

баџица и *баџка* дем. од баба „бабушка“, *буџица* || *буџка* (буца), *верџица* || *верџка* (верига), *горџица* || *горџка* (гора), *дрџица*, *дрџица* || *дрџка* (дрџа), *дуџица* || *дуџка* (душа), *дџбравџица* || *дџбравџка* (дџбрава), *џаџица* || *џаџка* (џаба), *џараџица* || *џараџка* (џарава), *злџица* || *злџка* (злџа), *икџица* || *икџка* (икона), *кобиџица* || *кобиџка* (кобила), *колиџица* || *колиџка* (колиба), *коџица* || *коџка* (коприва), *корџица* || *корџка* (кора), *кџица* || *кџка* (кџа), *кџица* || *кџка* (кџа), *лиџица* || *лиџка* (ливада), *лоџица* || *лоџка* (лопата), *моџица* || *моџка* (могила), *моџица* || *моџка* (мотика), *раџица* || *раџка* (раџа), *риџица* || *риџка* (риџа), *риџица* || *риџка* (риџа), *рџица*, *рџица* || *рџка* (рџа), *снаџица*, *снаџица* || *снаџка* (снага), *сџица* || *сџка* (струна), *сџица* || *сџка* (сџа), *џица* || *џка* (џа), *џица* || *џка* (џа), *џица* || *џка* (џа) итд..

Треће: наставак *џа* има поред себе и наставак *џка*:

невоџица || *невоџка* дем. од невоља, *прџица* || *прџка* (прџа), *пчџица* || *пчџка* (пчела), *раџица* || *раџка* (раџа), *раница* || *раниџка* (рана), *рџица* || *рџка* (рџа), *рџица* || *рџка* (рџа), *сачџица* || *сачџка* (сачма), *сватџица* || *сватџка* (сватба), *свеџица* || *свеџка* (свеџа), *свиџица* || *свиџка* (свила), *слаџица* || *слаџка* (слава), *слаџица* || *слаџка* (слава), *служџица* || *служџка* (служба), *смоџица* || *смоџка* (смоква), *соџица* || *соџка* (соба), *соџица* || *соџка* (соха), *срџица* || *срџка* (срџа), *стџица* || *стџка* (стџа), *стџица* || *стџка* (стџа), *таџица* || *таџка* (табла), *торџица* || *торџка* (торба), *џица* || *џка* (џа)

шрѣвичка (трѣва), *шрѣвица* || *шрѣвичка* (трѣба), *уградица* || *уградичка* (уграда), *уздица* || *уздичка* (узда), *ушробица* || *храница* || *храничка* (храна), *хижица* || *хижичка* (хижа), *чорбица* || *чорбичка* (чорба).

Код именица на *ка*, и код оних које су наставком *ка* само направљене и код оних код којих *ка* има деминутивно значење, — деминутивни је наставак данас само *ица*. Овде је, дакле, *ица* и основни деминутивни наставак и наставак за „даљу деминуцију“. Према томе, овде га тражи крај речи, крајње *ка*.

Примери: *грѣщица* дем. од *грѣшка*, *дѣсчица* (дѣска), *обувчица* (обувка), *овошчица* (овошка) *огрибчица*, (огрибка), *ошачица* (опашка), *погрѣщица* (погрѣшка), *покривчица* (покривка), *раздумчица* (раздумка), *рогозчица* (рогозка) *рѣшѣчица* (рѣшетка), *смѣтчица* (смѣтка), *сѣтчица* (сѣтка), *сѣнчица* (сѣнка), *тетчица* || *тетчица* (тетка), *черчица* (черка), *четчица* (четка), *шибчица* (шибка), *патчица* (патка).

Наставак *ица* се употребљава, као што је већ речено, и за „даљу деминуцију“ код деминутива на *ка*:

бабчица дем. од *бабка* (дем. од баба), *мамчица* (*мамка*, *мама*).

И у бугарском као у српскохрватском језику поред наставка *ица* налазимо и наставак *чица*. И у њему се *чица* употребљава само код именица женскога рода на сугласник у ном. једн.; па је овде готово истиснуо старији деминутивни наставак *ца* ≤ *џа* (исп. *врѣвца* = *врѣвь*, а дем. *врѣвчица*), а има поред себе често и наставак *ица*. Ја нисам нашао примера његове употребе код именица на *а* у номин. једнине, тј. нема случајева где би он био и деминутивни наставак, а не само деминутивни завршетак именица саграђених наставком *ка*.

Није тешко показати како је наставак *чица* у бугарском језику постао; исто као и у српскохрватском: примери типа *врѣвь* — *врѣвца* дем. *врѣвчица*, *мрѣва* = *мрѣвка* дем. *мрѣвчица*, *сѣнь* = *сѣнка* дем. *сѣнчица*, *щѣрь (српскохрв. *кѣр*) = *щѣрка* дем. *щѣрчица* и сл. учинили су да се после губитка деминутивног значења код наставка *ка* у овим речима преко везе наставка *ица* са основним речима издвоји наставак *чица*, као засебан деминутивни наставак, онако исто као у српскохрв. језику (Belić, о. с. 174). Кад је на овај начин наставак *чица* добивен у језику, било је сасвим природно да се он по употреби веже за именице старих основа на *ѣ*. Код именица на *а* у ном. једнине поред продуктивних демину-

нутивних наставака *ица* и *ичка*, он није био нимало потребан. Међутим стари деминутивни наставак *ца* ≤ *џа* код именица на сугласник све више је губио од своје продуктивности. Њега је и код ових именица потискивао наставак *ица*. И чим се поред наставка *ица* појавио и његов дериват *чица*, почео је и он да се употребљава само код именица на сугласник у ном. једнине, јер је као деминутивни наставак код њих био потребан.

Примери: *болѣщица* || *болѣщица* дем. од *болѣсть*, *варчица* (варь), *врѣвчица* || *врѣвица* (врѣвь), *дланчица* || *дланица* (длань), *крѣвчица* || *крѣвца* (крѣвь), *нощица* (нощъ), *помошчица* (помошъ), *прѣшчица* || *прѣшчица* (прѣшь), *солчица* || *солца* (солъ), *цѣвчица* (цѣвь), *тапѣрчица* (тапѣрь), *пѣщица* (пещъ); исп.: *пакосчица* (пакосъ), *плѣшчица* (плѣшь), *чѣшчица* || *чѣшчица* (чѣшь).

Наставак *ка* је сам доста редак код усамљених речи, најчешће је поред њега и наставак *ица*. Али има примера и где се он сам јавља: *бибка* дем. од *биба* утка, *ракичка* (ракита), *грудка* (груда) „глыбка“. Међутим, његова је употреба готово искључива у двама групама изведених речи: именице саграђене наставцима *ица* и *ина*, без обзира да ли су и по свом данашњем положају у језику изведене речи или су то само историски — праве деминутиве готово увек помоћу наставака *ка*.

Примери: *вдовичка* дем. од *вдовица*, *дѣвичка* (дѣвица), *кошничка* || *кошничца* (кошница), *огрѣличка* (огрѣлица), *поличка* (полица), *птичка* || *птичица* (птица), *раличка* (ралица), *рѣкавичка* (рѣкавица), *тѣмничка* (тѣмница), *уличка* (улица), *царичка* (царица);

долинка дем. од *долина*, *годинка* || *годиница* (година), *градинка* || *градиница* (градина), *животишка* (животина), *копринка* || *коприница* (коприна) *маслинка* || *маслиница* (маслина), *осминка* (осмина), *падинка* (падина), *половинка* (половина), *прѣштинка* (прѣтина), *равнинка* (равнина), *рогозинка* (рогозина), *рудинка* (рудина), *роднинка* (роднина) *рудинка* (рудина), *сланинка* (сланина), *стрѣмнинка* (стрѣмнина), *топлинка* (топлина), *хладинка* (хладина).

Као што се види, наставак *ица* је у овим случајевима релативно редак и вероватно је његова употреба овде продукт нове ширење његове деминутивне употребе уопште.

Сасвим је природно да и деминутиви на *ица* праве „даљу деминуцију“ само помоћу наставка *ка*:

баричка дем. од дем. *барица* (бара), *враничка* (*враница*, *врана*), *главичка* (*главица*, глава), *женичка* (*женица*, жена), *звѣздичка* (*звѣздица*, звѣзда), *кладичка* (*кладница*, *клада*), *книжичка* (*книжица*, книга), *козичка* (*козица*, коза), *косичка* (*косица*, коса), *кравичка* (*кравица*, крава), *куничка* (*куница*, куна), *лишчичка* (*лишица*, липа), *молишвичка* (*молишвица*, молитва), *мрѣжичка* (*мрѣжица*, мрѣжа), *нивичка* (*нивица*, нива), *нуждичка* (*нуждица*, нужда), *овчичка* (*овчица*, овца), *основичка* (*основица*, основа), *правдичка* (*правдица*, правда), *работничка* (*работница*, работа), *росичка* (*росица*, роса), *ружичка* (*ружица*, ружа), *рибичка* (*рибица*, риба) *сестричка* (*сестрица*, сестра) итд.

Видели смо раније да се *ичка* употребљава и као деминутивни наставак поред наставка *ица*. Према томе, *завршетак ичка* данас у бугарском језику има двојаку вредност: у једним случајевима он је деминутивни *наштавак ичка*, а у другим он претставља употребу наставка *ка* као наставка за „даљу деминуцију“ код деминутива на *ица*. То значи да је завршетак *ичка* у случајевима прве групе изгубио по формалном моменту везу с именицама на *ица* (тј. с именицама на правоим наставком *ица*) и на тај начин, дао наставак *ичка* као наставак за деминуцију именица на *а* уопште, док су у случајевима друге групе његови саставни елементи остали семантички одвојени, тј. *ица* као наставак за просту деминуцију основних речи, а *ка* као наставак за „даљу деминуцију“ од деминутива њиме саграђених.

43. Старословенски и српскохрватски језик отишли су најдаље у уопштавању наставка *ица*: у њима се о деминутивном *ка* не може ни говорити. Ни код једног од примера са деминутивним *ка* које наводи Миклошич (о. с. 266) из старословенског језика није деминутивно значење сигурно (исп. Belić о. с. 160). И српскохрватски примери *шаљичке* (поред *шаљичице*) *einspänniger Wagen*, *ћерка* (= кћер) *Töchterchen*, *Анка* *Aenchen* које Вук означава као деминутиве имају исто као и *шишка*, *сјонка*, *билешка* данас само историску вредност: они само показују да је и српскохрватски језик познавао деминутивно *ка* (исп. примере ове врсте код Лескина, *Grammatik* 270). Тако је у оба ова језика наставак *ица* остао као једини деминутивни наставак код именица старих *а*-основа.

Међу именицама на *ица* у старословенском језику наводи проф. Меје (I. с. 347—349) као деминутиве речи:

дѣшtica (дѣска) *tabula mѣštica* (мѣша) *κωναψ*, *rybica* (ryба) *pisciculus*, *skrinjica* (*skrinja*) *loculus*.

Миклошич их наводи више: *grѣličica* (грѣлица) *turtur*, *hyžica* (*hyža*) *casa*, *kolibica* (*koliba*) *tugurium*, *kъnižica* (кънига) *libellus*, *lisičica* (*lisica*) *vulpecula*, *pešterica* *specus*, поред наведених *дѣшtica* и *rybica* (о. с. 294).

У српскохрватском језику *ица* је данас једини наставак код именица женскога рода на *а* у ном. једнине; он се код њих употребљава у свима случајевима, без обзира на њихов формални лик.

Примери: *брадица* (брада) *Bart*, *уздица* (узда) *Zaum*, *шравица* (трава) *Gras*, *видрица* (видра) *lutra*, *врбица* (врба) *Weide*, *вреѣица* (вреѣа) *Sack*, *земљица* (земља) *Erde*, *сузица* (суза) *Thräne*, *шумица* (шума) *Wald*, *тиквица* (тиква) *Kürbis*, *сестрица* (сестра) *Schwester*, *стазица* (стаза) *Fusssteig* итд.

сламчица (сламка) *Halm*, *гушчица* (гуска) *Gans*, *крушчица* (крушка) *Birn*, *грашчица* (грашка) *Fasolenkorn*, *чавчица* (чавка) *Dohle*, *четкица* (четка) *Spitze*, *замчица* (замка) *Schlinge*, *жирчица* (жирка) *Eichel*, *Бугарчица* (Бугарка) *Bulgarin*, *цепчица* (цепка) *Scheit*;

цепаничица (цепаница) *ein Scheit Holz*, *узичица* (узица) *Strick*, *ведричица* (ведрица), *веверичица* (веверица) *Eichhörnchen*, *воденичица* (воденица) *Wassermühle*, *удовичица* (удовица) *Witwe*, *шумаричица* (шумарица) *Flatterkraut*, *палчица* (палица) *Stock*, *голубичица* (голубица) *die Taube*, *грлицица* (грлица) *Turteltaube*, *кукавичица* (кукавица) *Kuckuck*, *ластичица* (ластаница) *Schwalbe*;

долинчица (долина) *Thal*, *дружиница* (дружина) *Gefährten*, *градиница* (градина) *Zaun*, *пиштиалинича* (пишталина) *Wasserboden*, *паланичица* (планина) *Bergwald*, *живиница* (живина) *Krebs*, *трњиница* (трњина) *Schlehe*, *рудиница* (рудина) *Flur*, *пртиница* (пртина) *Schneebahn*, *сланичица* (сланина) *Speck*.

И од деминутива на *ица* гради се „даља деминуција“ само помоћу наставка *ица*:

маслиничица (*маслиница*, маслина) *Oelbaum*, *мерицица* (*мерица*, мера) *Mass*, *ружичица* (*ружица*, ружа) *Rose*, *слободичица* (*слободица*, слобода) *Freiheit*, *игличица* (*иглица*, игла) *Nadel*, *вишњичица* (*вишњица*, вишња) *Weichsel*, *главичица* (*главица*, глава) *Kopf*, *шумичица* (*шумица*, шума) *Wald*.

Наставак *чица*, који проф. Белић (о. с. 174) изводи из везе као *шиба* = *шийка* — дем. *шиичица*, *сиона* = *сионка* — дем. *сиончица*, употребљава се и код именица женског рода на *a* и код именица женског рода на сугласник. И редак је и код једних и код других именица: *гранчица* (грana) *Zweig*, *сйранчица* (страна) *Seite*, *сйварчица* (*сйварца*, ствар), *цевчица* (цев) *Spule*, *сочица* (со) *Salz*, *кошчица* (кост) *Bein*. Иначе је код именица женског рода на сугласник у ном. једине деминутивни наставак *ца* ($\leq$ *ьса*): *смрца* (смрт) *Tod*, *раванца* (раван) *Ebene*, *речца* (реч) *Wort*, *кайца* (кап) *Tropfen*, *шварца* (твар) *Geschöpf*, *жећца* (жећ) *Durst*, *зоица* (зоб) *Hafer*, *сйварца* (ствар) *Ding*, *йамеца* (памет) *Verstand*, *йайраца* (папрат) *Goldhaag*, *крвца* (крв) *Blut*, *ноћца* (ноћ) *Nacht*. Исп.: *кокошица* дем. од *кокош* *Henne*, *ушица* (уш) *Laus*.

44. И у словеначком језику, исто као у бугарском, однос наставака *ица* и *ка* у деминутивној служби показује много више старине него у српскохрватском и старословенском језику. И он чува оба ова наставка као и бугарски језик, али за данашњи распоред употребе њихове није од значаја општи гласовни склоп речј у оноликој мери колико у бугарском језику. То је прва разлика међу овим језицима. А друга: деминутивно *ка* је у словеначком језику много ређе него у бугарском језику.

Основни деминутивни наставак и у словеначком језику је *ица*: *kravica* дем. од *krava* *Kuh*, *kozica* (*koza*) *Ziege*, *pastirica* (*pastirica*) *Hirtin*, *ovčica* (*ovca*) *Schaf*, *stezica* (*steza*) *Fussweg*, *ribica* (*riba*) *Fisch*, *pečenica* || *pečenkica* (*pečenka*) *Braten*, *sręčica* (*sręča*) *Glück*, *ustnica* (*ustna*) *Lippe*, *sklędica* (*sklęda*) *Schüssel*, *sestrica* || *sestrica* (*sestra*) *Schwester*, *kapljica* (*kaplja*) *Tropfen*, *bradica* (*brada*) *Kinnbart*, *čutarica* (*čutara*), *gorica* (*gora*) *ein hoher Berg*, *gredica* (*greda*) *Balken*, *jamica* (*jama*) *Grube*, *kobilica* (*kobila*) *Stute*, *merica* (*mera*) *Mass*, *metlica* (*metla*) *Besen*, *blazinica* (*blazina*) *Bettpfühl*, *koreninica* (*korenina*) *Wurzelchen*, *kotlinica* (*kotlina*) *Kesselthal*, *ledinica* (*ledina*) *kleiner Anger*, *mehinica* (*mehina*) *das Häutchen von Beeren*, *južinica* (*južina*) *kleines Mittagsmahl*, *družinica* (*družina*) *kleine Familie*, *bradavičica* (*bradavica*) *Warze*, *cvetličica* (*cvetlica*) *Blume*, *daničica* (*danica*) *Morgenstern*, *gospodaričica* (*gospodarica*) *Hausfrau*, *grličica* (*grlica*) *Turteltaube*, *kličica* (*klica*) *Keimchen*, *lodričica* (*lodrica*) *ein kleines Läger*.

Као што се из примера види, наставак *ица* употребљава се у словеначком језику и код именица које су већ њиме саграђене,

као и у српскохрватском језику. Па ипак у овом случају поред њега често стоји и наставак *ка*:

lisičica || *lisička* (*lisica*) *Füchlein*, *prešlicica* || *prešlička* (*pre-slica*) *Spindel*, *žličica* || *žlička* (*žlica*) *Löffelchen*, *žrębičica* || *žrębička* (*žrebica*) *Stutenfüllen*, *rokavičica* || *rokavička* (*rokavica*) *ein kleiner Handschuh*, *smotničica* || *smotnička* (*smolnica*) *Pechnelke*, *golobičica* || *golobička* (*golobica*) *Taubenweibchen*.

Ово исто вреди и за „даљу деминуцију“ од деминутива на *ица*: и у овом случају *ица* има често поред себе и наставак *ка*: *vejičica* и *vejička* дем. од *vejica*, а ово дем. од *veja* *Zweig*, *metličica* || *metlička* (*metlica*, *metla*), *kravičica* || *kravička* (*kravica*, *krava*), *sklędičica* || *sklędička* (*skledica*, *skleda*), *sestričica* || *sestrička* (*sestrica*, *sestra*), *jagodičica* || *jagodička* (*jagodica*, *jagoda*) *Beerlein*, *nožičica* || *nožička* (*nožica*, *noga*) *Füsschen*, *kobilica* || *kobilčka* (*kobilica*, *kobila*).

Исп. и само *ица*: *meričica* дем. од *merica* (*mera*) *ein kleines Mass*, *jamičica* (*jamica*, *jama*) *Grübchen*, *gredičica* (*gredica*, *greda*) *Bälkchen*, *goričica* (*gorica*, *gora*) *Hügelchen*, *čutaričica* (*čutarica*, *čutara*) *Feldflasche*, *kapljica* (*kapljica*, *kaplja*), *ribičica* (*ribica*, *riba*), *stezičica* (*stezica*, *steza*), *ovčičica* (*ovčica* *ovca*), *kozičica* (*kozica*, *koza*), *glavičica* (*glavica*, *glava*) *Köpfchen*.

Или само *ка*: *bradička* (*bradica* *brada*) *Bärtchen*, *ostrvička* (*ostrvica*, *ostrv*) *Insel*, *deščička* (*deščica*, *deska*) *Brettchen*, *kadička* (*kadica*, *kad*) *kleiner Bottich*, *drobotinička* (*drobotinica*, *drobotina*) *Brösel*, *lopaticčka* (*lopatica*, *lopata*) *Schaufelchen*.

Интересантно је констатовати да наставак *ица* као наставак за „даљу деминуцију“ од деминутива на *ица* нема *ка* поред себе махом у оним случајевима у којима је и за просту деминуцију наставак само *ица*.

И код именица женског рода на сугласник у ном. једине наставак *ка* је доста чест:

ređica дем. од *ređ* *Reihe*, *rečica* (*reč*) *Sache*, *vasica* (*vas*) *Dorf*, *povestica* (*povest*) *Erzählung*, *zmetica* (*zmet*) *Springfeder*, *kadica* (*kad*) *Bottich*, *ostrvica* (*ostrv*) *Insel*, *nočica* (*noč*) *Nacht*, *ščetica* (*ščet*) *Bürste*.

Али је ипак овде чешћи наставак *са* ($\leq$ *ьса*):

kadca (*kad*) *kleiner Bottich*, *jetca* (*jel*) *eine kleine Tanne*, *jablanca* (*jablan*) *Apfelbaum*, *krvca* (*krv*) *Blut*, *mrkevca* (*mrkev*) *Möhre*, *misetca* (*misel*) *Gedanke*, *molitevca* (*molitev*) *Gebetchen*,

osca (os) eine kleine Achse, *bitca* (bil) Halm, *brškevca* (brškev) Pfirsich, *britevca* (britev) Rasiermesser, *brvca* (brv) Steg, *živačca* (žival) Thierchen, *zverca* (zver) ein wildes Thierchen, *telca* (tel) Podium, *vrvca* (vrv) Schnur, *smokevca* (smokev) Feige, *stvarca* (stvar) Geschöpfchen, *ponevca* (ponev) Pfanne, *previtca* (previt) Wiede, *vrzelca* (vrzel) Bresche; *klopca* || *klopica* (klop) Bänkchen, *nočca* || *nočica* (noč) Nacht, *pastca* || *pastica* (past) Mäusefalle, *pečca* || *pečica* (peč) ein kleiner Ofen, итд.

Што се тиче наставка *ka*, он је као једини деминутивни наставак код именица *a*-основа врло редак:

hižurka дем. од *hižura* „slaba hiža“, *grmučka* (grmuča) Haufe, *liška* (liša), *drička* (driča) Glitschbahn, *čunjka* (čunja) Schwein, *dolinka* (dolina) Thal, *osmička* (osmica) Achter, *opička* (opica) Äffchen, *korošička* (korošica) kleines Handbeil, *čačka* (čača) Spielzeug, *strinka* (strina) des Vatersbruders Frau, *kečka* (keka) das Haupthaar, *kvačka* (kvaka) Hacken, *kučka* (kuča) Büschel.

Чешћи је поред наставка *ica*:

jagodica || *jagodka* дем. од *jagoda* Beerlein, *hišica* || *hiška* (hiša) Mäuslein, *gnidica* || *gnidka* (gnida) Niss, *češuljica* || *češuljka* (češulja) abgerissener Zweig mit Blättern, *čašica* || *čaška* (čaša) Becherchen *čibica* || *čibka* (čiba) „кокош“, *bučica* || *bučka* (buča) Kürbis, *běbica* || *běbka* (beba) arme Närrin, *banjica* || *banjka* (banja) Wanne, *kašica* || *kaška* (kaša) Brei, *ročica* || *ročka* (roke), *sapica* || *sapka* (sapa) Athem, *siročica* || *siročka* (sirota) Weise, *pločica* || *pločka* (ploča) Platte, *sračica* || *sračka* (sraka) Elster, *tunjica* || *tunjka* (tunja) Künel, *tačica* || *tačka* (taca) Pfote, *svinjica* || *svinjka* (svinja) Schwein, *kračica* || *kračka* (krača) Unterschenkel, *košutica* || *košutka* (kožuta) Hirschkuh, *vejica* || *vejka* (veja) Zweig, *nožica* || *nožka* (noga) Fuss, *vodica* || *vodka* (voda) Wasser, *ograjica* || *ograjka* (ograja) Umzäunung, *bičica* || *bička* (bica) weibliches Schaf, *kočica* || *kočka* (koča) Häuschen, *drobotinica* || *drobotinka* (drobotina) Brösel, *drtinica* || *drtinka* (drтина) Brosame.

Код именица женскога рода на сугласник (махом старе основе на *i*), *ka* се употребљава као деминутивни наставак и само, без другог деминутивног наставка поред себе, и напоредно с наставцима *ica* и *ca*:

nitka дем. од *nit* Faden, *koštka* (košt) Knöchlein, *ritka* (rit) der Hintere, *goška* (gos) Gans, *koškoška* (kokoš) Hennchen,

postatka (postat), *perotka* (perot) Flügel, *piščatka* (piščal) Pfeifchen, *zibetka* (zibel) Wiege, *žrdka* (žrd) Vogelstange, *povedka* (poved) Aussage, *cevka* (cev) Röhrchen, *goška* || *gožca* (gož) Riemen, *basenka* || *basenca* (basen) eine erdichtete Erzählung, *rukovečka* || *rukovečca* (rukoveč) Handvoll, *lučka* || *lučca* (luč) Lichtchen, *ščetka* || *ščetica*, *ščetca* (ščet) Bürste, *miška* || *mišca* || *mišica* (miš) Mäuschen, *hčerka* || *hčerca* (hčer) Tochter, *uška* || *ušca* || *ušica* (uš) Laus, *pastrvka* || *pastrvca* || *pastrvica* (pastrv) Forellchen.

Деминутиви на *ka* и *ca*, да и то истакнем, праве „даљу деминуцију“ само помоћу наставка *ica*: *drobotinčica* (*drobotinka*, *drobotina*), *drtinčica* (*drtinka*, *drтина*), *klopčica* (*klopca*, *klop*), *hčerčica* (*hčerka*, *hčer*), *goščica* (*goska*, *gos*), *dolinčica* (*dolinka*, *dolina*), *bitčica* (*bilka*, *bil*).

Исп. најзад: *strančica* = *stranica* (strana) Seitenbrett, *skritčica* (*skril*) eine kleine Schieferplatte, *graničica* (grana) kleiner Zweig, *saničice* (*sani*) ein kleiner Schlitten.

И из овога краткога прегледа употребе наставка *ica* и *ka* у словеначком језику види се да данашња употреба наставка *ka* у њему значи, у ствари, његово задржавање у језику у оним случајевима у којима је употреба наставка *ica* због опште структуре основних речи била незгодна (мислим на употребу наставка *ka* кад именица на *a* у ном. једине). Према томе, и сва архаичност словеначког језика у овом правцу, у ствари је резултат формалног односа деминутивних наставка према гласовној структури основних речи. Само је у словеначком језику овај моменат много мање изражен него у бугарском, где речи на *ica* траже готово увек само наставак *ka*.

45. О великој продуктивности рефлексâ прасловенских наставка *ka*, *ka* у језицима западне и источне групе није потребно ни говорити. У свима је њима подједнако носилац деминутивног значења код именица женског рода постао наставак *ka* || *ka*. Непосредан је израз широке употребе његове у овим језицима читав низ сложених наставка — његових деривата: руско *eska*, *enka*, *eňka*, *oňka*, *oňka vňka*, *uška*, *aška*, *eška*, *oška*; пољско *ečka* *eňka*, *uška*, *oška* (исп. В е л и ć, о. с.); чешко *ečka*, *ička*, *čička*, *čičička*, *enka* || *enka*, *uška* *činka*, *čininka*, *ulenka* (исп. J. J í s h a, О zdobnělých slovech v české řeči 10).

Поред материјала код Миклошича и Белића за све словенске језике, исп. и примере за употребу деминутивног *ka* у пољ-

ском језику код Дорошевскога, о. с. 68—71, и Лосја, Граматука II 80 и д. и примере код Смал-Стоцкога, Abriss 71—73, за малоруски језик. Примере за употребу деминутивног *ica* у језицима западне и источне групе нећу ни наводити. И из материјала код проф. Белића види се јасно колико је деминутивна употреба овога наставка у свима њима спорадичног карактера.

с) Наставци *ьсь*, (*ькз*, *ькз*) || *икз*, *ькз*, *ькз* (*ьсь*).

46. Развитак ових наставака, тј. деминутивних наставака с елементима *k* и *s* код именица мушкога рода, не личи на резултат репартиције прасловенских дублета *ьсь* || *ькз* на основу карактеристичног сугласника у појединим групама словенских језика. Источне и западне словенске језике одваја у овом случају од јужнословенских језика други један моменат: велики развитак деминутивног *икз*.

У руском он је један од најпродуктивнијих деминутивних наставака: *брашникъ* (братъ) Bruder, *глазикъ* (глазъ) Auge, *валикъ* (валъ) Wall, *прушникъ* (прутъ) Stock, *вѣнчикъ* (вѣнецъ) Kranz, *дарикъ* (даръ) ein kleines Geschenk, *дворикъ* (дворъ) kleiner Hof, *дождикъ* (дождъ) Regen, *домикъ* (домъ) Häuschen, *дроздикъ* (дроздъ) kleine Drossel, *дубикъ* (дубъ) kleine Eiche и сл. (исп. Belić, о. с. 156, Miklosich, о. с. 250). Његова велика продуктивност у овом језику огледа се и у самосталној употреби његова деривата *ѝк*: *господчикъ* (господинъ) Herrchen, *соловчикъ* (соловей) Nachtigall, *дворянчикъ* „der junge дворянинъ“, *голубчикъ* и сл. (Belić, 157).

И малоруски стоји у овом погледу исто као и великоруски језик; и у њему је деминутивно *ик* врло широке употребе: *кошук* (кит) Katze, *домик* (дим) Haus, *мечик* (меч) Schwert, *носик* (нос) Nase, *песик* (пес) Hund, *орлик* (орел) Adler, *госћик* (гистъ) Gast, *косарик* (косар) Schnitter; *-чик*: *лисованчик* (лисован), *чубчик* (чуб) Schopf, *боярчик* (бояр) Wojare, *кусчик* (кус) Bissen (исп. примере код Смал-Стоцкога, I. с. 51—52).

У пољском је, исто тако, *ик* један од основних деминутивних наставака. Само у Линдеову речнику проф. Дорошевски је избројио преко 250 примера. За његову велику продуктивност у старијем језику исп. примере код Дорошевскога, о. с. 166—168, а за његову употребу у савременом језику исп. код Улашина, Gramatyka zbiorowa 231. Његов дериват *czyk* везан је и по употреби својој у деминутивној служби углавном за именице на *es* ($\leq$ *ьсь*); исп. и примере *fryzjerczyk* дем. од *fryzjer*, *kominiarczyk* (komi-

niarz), *stolarczyk* (stolarz) које наводи проф. Улашин (I. с.) као доказ за употребу наставка *czyk* с деминутивним значењем и изван именица на *es*.

И у чешком и словачком језику има доста примера употребе деминутивног *ик*.

Чешки језик; *křížik* (kříž) Kreuzchen, *kupecík* (kupec) „malý kupec“, *kyjík* (kyj) Prügel, *loktík* (loket) Ellbogen, *mečík* (meč) Schwertchen, *mlynářík* (mlynář) Müllerchen, *molík* (mol) „malý mol“, *mrazík* (mráz) ein kleiner Frost, *mužík* (muž) Männchen, *nápojík* (nápoj) Getränke, *nehtík* (nehet) Nägelchen, *nožík* (nůž) Messerchen, *orlík* (orel) Adler, *pokožík* (pokoj) Zimmerchen, *pekařík* (pekař) Bäcker, *pahrbčík* (pahrbek, pahrb) Hügel, *pník* (peň) Stamm, *pláštík* (plášť) Mantel итд.

Словачки језик: *bičik* (bič) kleine Peitsche, *bratřík* (brat) Brüderchen, *čapík* (čap) Zäpfchen, *čertík* (čert) Teufelchen, *červík* (červ) Würmchen, *dáždik* (dážd) kleiner Regen, *diablík* (diabol) Teufelchen, *dolík* (dol) kleine Grube, *grošík* (groš) Gröschchen, *kl'účik* (kl'úč) Schlüsselchen, *koník* (kôň) Rösschen, *krajík* (kraj) Rändchen, *krížik* (krík) Kreuzchen, *lesík* (les) Wäldchen, *mostík* (most) Brückchen, *orlík* (orol) kleiner Adler, *pekárik* (pekár) Bäckerjunge, *psík* (pes) Hündlein, *hájik* (háj) kleiner Hain, *klobučík* (klobuk) Hütchen, *kútík* (kút) kleiner Winkel, *páník* (pán) Herrchen, *prašík* (prach) Stäubchen.

47. Међутим јужнословенски језици наставак *икз* у деминутивној служби или сасвим не познају или је он у њима врло редак, — сведен је на неколико примера. У бугарском, на пример, нема ни трага од његове употребе. Ни српскохрватски примери *krajučak*, *коњичак* нису поуздан доказ за некадашњу употребу деминутивног *ик* у српскохрватском језику; они могу претстављати и старије *krajuć-ькз *коњиц-ькз (Belić, о. с. 156). Од три примера што их Миклошич наводи као деминутивне на *икз* из старословенског језика: *nožík* culter, *pětlík* gallus и *jerík* der vocal ь — први је узет из црквеноруских споменика XII века (исп. Срезњевски, Материјали II 463), други ни сам Миклошич у Речнику не наводи, а за трећи не каже одакле га је узео. И тако је од јужнословенских језика само словеначки језик очувао сигурне примере употребе старог наставка *икз*. Миклошич (о. с. 247) из словеначког наводи примаре *cuzik* mammula, *zézik*, *grozdik* cogumbus. За први од њих Плетершник не вели да је деминутив, другога код њега и нема, те остаје само трећи пример — *grozdik* као сигуран

деминутив. Њему можемо додати и примере *možik* дем. од *mož* Männlein, *nožik* (nož) Messerchen. А можда и примери типа *fantiček* дем. од *fant* Bursche садрже деминутивно *ik* у себи.

48. Ја сам се намерно задржао нешто више на развитуку наставка *ikz*. Од свих деминутивних наставака код именица мушког рода једини он у потпуности по своме развитуку одваја јужнословенске језике, и то све подједнако, од језика западне и источне групе. То је прво. А друго: његов развитак је у потпуну складу са природом опште репартиције деминутивних наставака на основу карактеристичних сугласника, *k* или *s*, у словенским језицима, тј. велики развитак деминутивног *ikz* — као наставка с елементом *k* — у источним и западним језицима природан је исто толико колико и његов губитак у језицима јужнословенске групе. Само то не значи да и код наставка *ikz* имамо „идеалан“ случај развитака једног деминутивног наставка са гледишта уопштавања наставака с елементом *k* у источним и западним језицима, а наставака с елементом *s* у језицима јужне групе. То би био случај само онда кад би прасловенска двојност *ikz* || *isz*, која се, као што смо видели, после треће палатализације може претпоставити била и слика данашњег односа западних и источних словенских језика према језицима јужнословенске групе у овом погледу; тј. кад би и наставак *isz* у језицима јужне групе био широке употребе онако као што је наставак *ikz* у језицима западне и источне групе. Међутим то не стоји. И рекао сам већ да и то има свога разлога, да наставак *isz* у јужнословенским језицима није могао узети ширег маха због других деминутивних наставака код именица мушког рода. А сад ваља додати и још нешто: да он у њима ни као континуант деминутивног *ikz* није могао бити продуктиван. Мора се претпоставити, наиме, да је још пре треће палатализације развитак деминутивних дублета *ьkz*, *ьkz* || *ikz* у дијалектима прасловенског језика из којих су се развили јужнословенски језици ишао ка уопштавању наставака *ьkz*, *ьkz* на штету наставака *ikz*. Само се на тај начин лако објашњава факат што неки јужнословенски језици релативно добро чувају наставак *ьkz*, *ьkz* у деминутивној служби. Према томе, код односа *ьkz*, *ьkz* : *ikz* могли бисмо имати врло рано, још прасловенско, дијалекатско диференцирање: задржавање овога односа у оним дијалектима прасловенског језика који су у даљем развитуку дали источне и западне словенске језике, а истискивање из њега наставак *ikz* у оним дијалектима из којих су се развили јужнословенски језици.

Одавде се види да је и суфиксна репартиција на основу сугласничке диференцијације код наставака с елементима *k* и *s* имала пуну примену само у оним случајевима где су за то и опште прилике биле „идеалне“. Стога је и сасвим разумљиво што развитак деминутивних наставака *ьсз*, *ьkz*, *ьkz* код именица мушког рода у словенским језицима није у потпуну складу са оним што бисмо очекивали: нису јужнословенски језици уопштили наставак *ьсз*, а западни и источни наставак *ьkz*, *ьkz*. Од јужнословенских језика ово вреди у потпуности само за бугарски језик: у њему је заиста *eu* једини деминутивни наставак код именица мушког рода.

Примери: *врџець* (врџъ) „врџъ“, *вџнець* (вџнець) „вџнокъ“, *дџбець* (дџбъ) „дуб“, *џарець* (џаръ) „џара“, *зобець* (зобъ) „зоб“, *зџець* (зџъ) „зџъ“, *изворець* (изворъ), *калемець* (калемъ) „камышъ“, *камџець* (камџъ) „камень“, *кестенець* (кестенъ) „каштанъ“, *класець* (класть) „колосъ“, *клинцець* (клинъ) „клинъ“, *клонець* (клонъ) „вџтвь“, *кџсець* (кџсъ) „кусокъ“, *кџџець* (кџџъ) „уголъ“, *лафець* (лафъ) „слово“, *лебедець* (лебець) „лебець“, *лисџець* (листь) „лист“, *ловець* (ловъ) „охота“, *лџвець* (лџвъ) „лџвъ“, *лџець* (лџкъ) „лџкарство“, *медець* (медъ) „мџдъ“, *млаџець* (млатъ) „молотъ“, *орељець* (орель) „орао“, *пласџець* (пласть) „пласть“, *пџрџенець* (прџстенъ) „перстенъ“, *пџрџець* (прџџъ) „прут“, *пџџець* (пџџъ) „тропа“, *рачець* (ракъ) „ракъ“, *робець* (робъ) „невольникъ“, *роџець* (рогъ) „рогъ“, *самарець* (самаръ) „самаръ“, *хлџмець* (хлџмъ) „холмъ“, *храсџець* (храсть) „кусть“, *цџвџець* (цџвџъ) „цџвџтокъ“, *чворець* (чворъ) „сукъ“ *здравець* (здравецъ) „неко цвеће“, *добџџець* (добџџъ) „животное“ итд.

У бугарском налазимо и један дериват овога наставака — наставак *чець*. И он врло ретко стоји сам. Геровљев речник бележи само један пример такве употребе његове: од именице *край* демин. гласи само *крайчець*. У свима другим случајевима он се употребљава напоредно с наставком *eu*:

баирчець || *баирець* дем. од баиръ „брдо“, *сминцець* || *сминнець* (сминъ) „грыжная трава“, *џрџнець* || *џрџнець* (џрџнъ) „колючка“, *хаберчець* || *хаберець* (хаберъ) „вџсть“, *изворчець* || *изворець* (изворъ), *врџшець* || *врџшець* (врџъ) „врџъ“.

Сад је само питање како је дошло до издвајања наставака *чець* у бугарском језику. Нема сумње да се при тумачењу његова

или има поред себе и наставак *ec* = *эс*. Овај последњи је случај нарочито чест.

Примери: *ek*: *darek* (dar) kleine Gabe, *kožušek* (kožuh) Pelz, *krapak* (krap) kleiner Krapfen, *čopek* (čop) Schöpfchen, *drumek* (drum) Halm, *mrazek* (mraz) kleine Kälte, *hlěbek* (hleib) Laibchen, *siněk* (sin) Söhnchen, *cvetěk* (cvet) Blütchen, *redek* (red) Reihe, *nošek* (nos) Näschen; *črněk* (črnec) Schwarzer, *gobček* (gobec) Maul, *krivček* (krivec) Krumfass, *mitček* (milec) Liebling, *mladček* (mladec) junger Mensch, *norček* (norec) Närrchen, *samček* (samec) der Einsame.

ek || *ec*: *griček* || *gričec* (grič) Hügelchen, *mlinek* || *mlinec* (mlin) kleine Mühle, *kljunek* || *kljunec* (kljun) Schnabel, *krěsek* || *krěsec* (kres) Feuer, *doměk* || *domec* (dom) Heim, *človeček* || *človečec* (človek) Menschlein, *glasek* || *glasec* (glas) Stimme, *golobek* || *golobec* (golob) Täubchen, *krtek* || *krtec* (krt) kleiner Maulwurf, *kupek* || *kupec* (kup) Häufchen, *jelěnek* || *jelěnec* (jelen) Hirschlein, *ježěk* || *ježec* (jež) Igelchen, *pasek* || *pasec* (pas) ein kleiner Gürtel, *voček* || *vočec* (volk) ein kleiner Wolf.

Даље, *ek* је у словеначком готово редован наставак за „даљу деминуцију“ од деминутива на *ec*, *ič* и *ek*:

měhirček (*měhirc*, mehirc) Blase, *kotetček* (*kotetčec*, kotel) Kessel, *kijček* (*kijec*, kij) Holzschlägel, *klinček* (*klinc*, klin) Pflöckchen, *gumbček* (*gumbec*, gumb) Knöpfchen, *hramček* (*hramec*, hram) kleiner Weinkeller, *medvedček* (*medvedec*, medved) kleiner Bär; *čotniček* (*čotnič*, čoln) kleiner Kahn, *krěmpljček* (*krěmpljič*, krempelj) kleine Krallen, *mostiček* (*mostič*, most) kleines Brücklein, *gradiček* (*gradič*, grad) Schlösschen, *možiček* (*možič*, mož) Männchen, *ěrviček* (*ěrvič*, ěrv) Würmchen, *vrtiček* (*vrtič*, vrt) ein kleiner Garten, *čebriček* (*čebrič*, čebër) Bottich; *sinček* (*siněk*, sin) Söhnchen, *ogonček* (*ogonek*, ogon) ein kleines Ackerbett, *grošček* (*grošek*, groš) Groschen, *klasček* (*klasek*, klas) Aehrchen, *kožušek* (*kožušek*, kožuh) Pelz, *cekinček* (*cekiněk*, cekin) Dukaten, *bobček* (*bobek*, bob) Böhnchen итд.

И најзад, наставак *ek* има у словеначком језику и један свој дериват — наставак *ček* (= *čэк*). Он је као засебан деминутивни наставак издвојен из случајева типа *murin* = *murinec* дем. *murinček*, *člěp* = *člěpek* дем. *člěpček*, *bratan* = *bratanec* дем. *bratanček*, *nun* = *nunec* дем. *nunček* или можда из случајева као *mladček* дем. од *mladec*:

mlad, *krivček* дем. од *krivec*: *kriv* итд. И доста је чест у језику, нарочито код именица на *ar*.

Примери: *menjarček* (menjar) Wechsler, *pepelarček* (pepelar) Aschenbrenner, *metlarček* (metlar) Besenbinder, *gospodarček* (gospodar) Hauswirt, *kuharček* (kuhar) Koch, *kozarček* (kozar) der kleine Ziegenhirt, *mlinarček* (mlinar) Müllerbursche, *čebelarček* (čebelar) der kleine Bienenzüchter; *virček* (vir) Quellchen, *pamček* (pam) ein kleines Kind, *ogetček* (ogel) Eckchen, *receljček* (recelj) Stielchen, *suhorček* (suhor) ein magerer Mensch, *levček* (lev) junger Löwe.

У неким случајевима наставак *ček* стоји поред наставка *ek*, исп. *košček* и *košek* дем. од *kos* Stück, *měhurček* и *měhurek* дем. од *měhur* Bläschen.

Друго: оба ова језика, заједно са старословенским, одваја од бугарског и свих осталих словенских језика врло широка употреба деминутивног *it'ь*: ст.-слов. иштѣ, српскохрв. *uћ*, слов. *ič*. То је факат. И ван сваке је сумње да је израз овога факта и данашњи однос српскохрватског и словеначког језика према бугарском језику у погледу употребе рефлексâ деминутивних наставака *ьсь* и *ькь*, *ькь*.

Бугарски језик који не зна за деминутивни наставак *it'ь* уопштавањем наставка *ьсь* сасвим је доследан општој системи развитка деминутивних наставака с елементима *k* и *s* у јужнословенским језицима. Међутим друга два јужнословенска језика — српскохрватски и словеначки — који су употребу деминутивног *it'ь* развили у врло широким размерама — чувају у подједнакој мери и наставак *ьсь* и наставак *ькь*, *ькь*.

Навели смо примере за употребу наставка *ькь*, *ькь* у српскохрватском и словеначком језику; сад ћемо их навести за употребу наставка *ьсь* у њима. И навешћемо најпре примере из српскохрватскога, па онда из словеначкога језика.

И међу деминутивима на *ац* у српскохрватском језику има хипокористика; али много мање него код деминутива на *ак*.

Примери:

деминутиви: *свѣшачац* (светац) der Heilige, *шаранац* (шаран) Karpfen, *шаначац* (танач) Weise, *разбојац* (разбој) Weberstuhl, *шовацац* (товар) Saumlast, *шаванац* (таван) Pfafond, *скушцац* (скут) Saum, *старацац* (старац) Greis, *народцац* (народ) Volk, *лукац* (лук) Lauch, *мостац* (мост) Brücke, *бунгурац* (бунгур) Grütze, *Иванац* (Иван), *киљерац* (киљер),

добрац (дроб) Eingeweide, дућанац (дућан) Laden, грашац (грах) Fасole;

хипокористика: диздарац (диздар) Thorwärter, градац (град) Stadt, крушац (крух) Brot, изворац (извор) Quelle, бобац (боб) Bohne, браћац (брат) Bruder, шипарац (шипар) шпруцац (прут) Ruthe, прозорац (прозор) Fenster.

У словеначком језику, наставак *ec* = *џс* ни у погледу продуктивности ни у погледу начина употребе не разликује се много од наставка *ek*. И он се употребљава сам, без другог наставка поред себе — нарочито код речи с полугласником пред крајњим сугласником у ном. једине, сем оних које су изведене наставцима *ec* и *ek*; али поред њега често стоји и наставак *ek*. За други случај његове употребе примери су већ наведени, — навешћемо сад неколико примера и за први случај.

Примери: *trudec* (trud) Mühe, *vratec* (vrat) Hälschen, *pastirec* (pastir) Hirtenknabe, *pavec* (pav) ein kleiner Pfau, *čikec* (čik) Öchslein, *obadec* (obad) kleine Bremse, *sodec* (sod) Tässchen, *potec* (pot) Weg, *košec* (kos) kleine Amsel, *javorec* (javor) kleiner Ahorn, *hlevvec* (hlev) kleiner Stall, *hrbec* (hrb) kleiner Hügel, *kijec* (kij) Holzschlägel, *klinec* (klin) Pflöckchen; *kotetc* (kotel) Kessel, *ražnjec* (raženj) Spiess, *odrc* (oder) Gerüst, *oglec* (ogel) Köhlchen, *parkeljc* (parkelj) eine kleine Klaue, *petrc* (petr) Gerüst in der Scheune, *piskrc* (pisker) ein kleiner Topf, *svedrc* (sveder) ein kleiner Bohrer, *vetrc* (veter) Windchen, *krempeljc* (krempelj) kleine Krallen, *čreveljc* (črevelj) Schuh.

Као наставак за „даљу деминуцију“ од деминутива на *ec*, *ek* -*ec* има поред себе најчешће и наставак *ek*:

zobčec || *zobčec* (*zobec*, *zob*) Zähnchen, *falatčec* || *falatčec* (*falatec*, *falat*) Stückchen, *križčec* || *križčec* (*križec*, *križ*) Kreuzchen, *krožčec* || *krožčec* (*krožec*, *krožek*, *krog*) kleiner Kreis, *kupečec* || *kupečec* (*kupec*, *kupek*, *kup*) Häufchen, *hlevčec* || *hlevčec* (*hlevvec*, *hlev*) kleiner Stall, *loparčec* || *loparčec* (*loparec*, *lopar*) Brotschieber.

50. Нема никакве сумње да два горња факта — велики развитак наставка *it'ь* с једне и употреба деминутивног *ькз*, *џкз* у истим размерама као и наставак *ьсв* у српскохрватском и словеначком језику с друге стране — стоје међу собом у узрочној вези. Што је више употреба наставка *it'ь* у деминутивној служби хватала маха у овим језицима, то је и општи развитак деминутивних наставака код именица мушкога рода у њима све више

значио уопштавање деминутивног *it'ь* на рачун наставака *ьсв*, *ькз*, *џкз*. На тај начин је и цео правац развитка деминутивних наставака код именица мушкога рода у овим језицима добио други смисао: за ове језике од значаја је било само да ли ће се деминутивна функција у језичком осећању више везати за елемент *t* или за елемент *k* || *c* у њима. Према томе, у њима је и однос *k* : *c* у овом случају добио сасвим спорадичан значај. Стога је сасвим разумљива и напоредна употреба рефлексâ прасловенских наставака *ьсв*, *ькз*, *џкз* у овим језицима.

Што се тиче западних и источних словенских језика, од њих само пољски показује ону доследност коју смо нашли у овом погледу у бугарском језику. У њему је деминутивног значења код наставка *ьсв* сасвим нестало. И то, као што се види из материјала код проф. Доршевског (о. с. 103—104), већ у првим епохама развитка пољског језика. У вези с тим, у њему је сасвим природан велики развитак деминутивних наставака *ek* || *'ek* са дериватима *aszek* || *'aszek*, *uszek* || *'uszek*, *iszek* || *yszek* и сл. (Ułaszyn, о. с. 232). У свима осталим језицима западне и источне групе, наставак *ьсв* је очувао своју деминутивну функцију. Исп. примере код Белића, о. с. 176. Али, дакако, и у њима је употреба његова у деминутивној служби много ужих размера него употреба рефлексâ прасловенских наставака *ькз*, *џкз*. То се лепо види и по примерима „даље деминуције“ од деминутива на *ьсв*, *ькз*, *џкз* у њима. Сви они подједнако за употребу наставка *ьсв* у овом случају — не знају. На пример: руско *kolokol'čikъ* (*kolokolecъ*, *kolokoъ*), *žbančikъ* (*žbanecъ*) (Miklosich, 250); чешко *ogareček*, *prsteček* (Belić, l. c.). Или: руско *глошочекъ* дем. од *глошокъ* дем. од *глошъ*, *вѣтерочекъ* (*вѣтерокъ*, *вѣтеръ*); малоруско *черейочок* дем. од *черейок* дем. од *черей*, *дзвіночок* (*дзвінок*, *дзвін*), *горобичок* (*горобчик*, *гороб*) (Смал-Стоцки, 68); чешко *ostrůvček* (*ostrov*), *okříneček* (*okřín*), *článeček*, *reménček* и сл. (исп. примере код Belića, l. c.).

51. После свега овога јасно је и зашто развитак прасловенских дублета *ьсв* || *ькз*, *џкз* у деминутивној служби у словенским језицима отступа унеколико од опште схеме развитка деминутивних наставака у њима. Пре свега, отступање се тиче, углавном, само јужнословенских језика, и то само оних у којима је деминутивно *it'ь* потиснуло у великој мери наставку *ьсв*, *ькз*, *џкз* у деминутивној служби. Бугарски језик, који за употребу деминутивних *it'ь* не зна, и у овом је случају, као што смо видели, сасвим доследан. Од западних и источних језика ову доследност показује само пољски

језик, у којему је и у свима другим случајевима у језичком осећању веза деминутивне функције с наставцима с елементом *с* изгубљена. Према томе, и искључива употреба деминутивног *ek* || *'ek* у пољском језику, ствар је само језичких прилика у њему. Одавде се види да чување деминутивног *ьсѣ* поред продуктивног *ькѣ*, *ькѣ* које налазимо у осталим језицима западне и источне групе у ствари боље одговара општим приликама под којима су се ови наставци у њима функционално развијали. Овде треба, наиме, водити рачуна још о једном моменту: у западним и источним језицима развитак прасловенских дублета *ьсѣ* || *ькѣ* *ькѣ* у смислу репартиције деминутивних наставака на основу карактеристичног сугласника у другим случајевима није претстављао основни чинилац у језику. Сви су они у врло широким размерама развили употребу деминутивног наставка *икѣ* који ни структурно није потпуно једнак са првобитним наставком *ькѣ*, *ькѣ*. Према томе, и за њих вреди исто оно што и за јужнословенске језике с деминутивним *ит'ь*: чим обележавање деминуције код именица мушкога рода није у њима било везано само за однос *ьсѣ* || *ькѣ*, *ькѣ*, већ и за наставак *икѣ*, ни развитак овога односа у смислу искључиве употребе наставака *ькѣ*, *ькѣ* и губитка наставка *ьсѣ* није имао у њима стварне подлоге. Иначе, велики развитак наставака *ькѣ*, *ькѣ* и *икѣ* у свима овим језицима сам по себи показује колико је и у овом случају деминутивна функција остала везана за наставке с елементом *к* у њима.

d) Наставци *ьсѣ* || *ько*, *ько*

52. Нигде репартиција деминутивних наставака с елементима *ж* и *с* на основу карактеристичног сугласника — не показује толико доследности колико код наставака *ьсѣ* и *ько*, *ько*; дакако, што се тиче јужнословенских језика. То је и сасвим природно кад се узме у обзир факат да су наставци *ьсѣ* и *ько*, *ько* били, углавном, једини носиоци деминуције код именица средњег рода.

У свима јужнословенским језицима, и у старословенском, и у бугарском, и у српскохрв. и у словеначком — наставак *ько*, *ько* изгубио је деминутивно значење. Из старословенског језика Миклошич (о. с. 264) наводи као деминутив пример *klъbъko* *glotus*; бугарско *клубо*, српскохрв. *клубе* потврђивали би, у неку руку, деминутивни облик ове именице. У бугарском и српскохрватском језику нема уопште примера за деминутивну употребу наставака *ко* код именица средњег рода. Још би најближе овој функцији његовој стајала прилошка хипокористика типа *ранко* (рано),

еуко (еце) у бугарском језику, која су, несумњиво, остаци од некадашње деминутивне употребе наставака *ко*. Ни словеначки језик не стоји боље у овом погледу: проф. Белић (о. с. 163) наводи у својој расправи само *jedrko* (поред којег имамо и *jedrce*) дем. од *jedro* Kern. Уз *jedrko* можемо додати и *jajčka*, као plur. tantum, деминутив од *jajca*. Као што је за све јужнословенске језике карактеристично отсуство деминутивне функције код наставака *ко*, тако исто за све њих подједнако вреди и велики развитак употребе деминутивног наставака *ьсѣ*. Уосталом, овакво стање и јесте прави израз самога смисла развитка прасловенских деминутивних дублета *ьсѣ* || *ько*, *ько* у јужнословенским језицима.

Примери:

Старословенски језик: *čędъce* (*čędo*) τεκνίον, *brašъnъce* (*brašъno*) „pourriture“, *mladętъce* (*mladę*) νήπιον (Meillet, о. с. 342—343). Примере *čręvъce* *horda*, *dręvъce* *arbor*, *kopijъce* *hasta*, *posъlanijъce* *epistola*, *rъsętъce* *catulus*, *slovъce* *vocula*, *vinъce* *vinum* узео је Миклошич из црквенословенских текстова (исп. Vergl. Gramm. II 314).

Бугарски језик: *блатъце* (блато) „болотечко“, *блюдъце* (блюдо) „блюдечко“, *брашънъце* (брашно) „мучица“, *бръдъце* (бръдо) „бърдие“, *винъце* (вино) „вино“, *влакънъце* (влакно) „волосокъ“, *връшънъце* (врѣтено) „веретено“, *гнъздъце* (гнъздо) „гнъздышко“, *житъце* (жито) „жито“, *златъце* (злато) „золото“, *зрънъце* (зръно) „зерно“, *килъце* (кило) „мъра сыпучихъ тълъ“, *клубъце* (клубе) „клубъ“, *колънъце* (колѣно) „колѣно“, *коришъце* (корито) „корыто“, *крилъце* (крило) „крыло“, *окуце* (око) „глазъ“, *оралуце* (орало) „орало“, *йерце* (перо) „перо“, *йросуце* (просо) „просо“, *ситъце* (сито) „сито“, *словуце* (слово) „слово“, *сѣнъце* (сѣно) „сѣно“, *рѣшѣтъце* (рѣшето) „решето“, *салуце* (сало) „сало“, *шѣстъце* (тѣсто) „тѣсто“, *чѣлуце* (чело).

Код именица средњег рода код којих се општи део свршавао на *-ep* (*итѣ*: *итеп-е*) добивен је перинтеграцијом наставак *епсе* ($\leq ep-ьсѣ$) који се данас употребљава као деминутивни наставак код свих именица средњег рода на *е* у номинативу јединице.

Примери: *сѣменъце* (сѣме) „сѣмя“, *прѣзименъце* (прѣзиме) „прозваніе“, *именъце* (име) „имя“; *йсенъце* (псе) „собака“, *дрѣвенъце* (дрѣво) „дерево“, *йилѣнъце* (пиле) „цѣплѣнокъ“, *йрасенъце* (прасе) „поросѣнокъ“, *бурѣнъце* (буре) „бочѣночекъ“, *кошѣнъце* (коте) „котѣнокъ“, *йжбенъце* (гѣбе) „грибочекъ“,

дѣшнице (дѣте) „ребѣнок“, *кученце* (куче) „песикъ“, *шеленце* (теле) „телѣнокъ“, *поленце* (полюе).

Сасвим је природно да и деминутиви на *e* ($\leq \epsilon$), *ле* и *че*, праве даљу деминуцију само помоћу наставка *енце*:

оченце дем. од *оче* дем. од *око* „глазъ“, *паренце* (*паре*, пара) „денѣга“, *прѣштенце* (*прѣште*, прѣстъ), *конченце* (*конче*, конь) „лошадаъ“, *кошченце* (*кошче*, кошъ) „верша“, *крѣштенце* (*крѣште*, крѣстъ), *каченце* (*каче*, каца) „кадка“, *зайченце* (*зайче*, заякъ), *нокшненце* (*нокше*, нокътъ) „ноготокъ“, *пѣшленце* (*пѣшле*, пѣтелъ) „пѣтушокъ“, *ножченце* (*ножче*, ножъ) „ножикъ“, *брашленце* (*брашле*, братъ) „братецъ“, *ножленце* (*ножле*, ножъ) „ножикъ“.

Неки пут се помоћу наставка *енце*, као помоћу наставака *e* и *че*, праве деминутиви од именице мушкога рода:

брашненце (братъ) „братецъ“, *соколенце* (сокољъ) „соколикъ“.

Дакако, наставак *енце* није остао по употреби својој везан само за именице на *e* у номинативу јединине; он се преноси и на именице средњега рода које се у номинативу свршавају на *o*: *стѣкленце* (стѣкло) „стекло“, *платненце* (платно) „платно“, *добрненце* (добро) и сл.

Српскохрватски језик:

че: *данце* (дно) Boden, *дрвце* (дрво) Baum, *гроче* (грло) Hals, *јелце* (јело) Speise, *колце* (коло) Rad, *словце* (слово) Buchstabe, *рушце* (рухо) Gewand, *сенце* (сено) Heu, *месце* (месо) Fleisch, *ооче* (око) Auge, *острвце* (острво) Insel, *вроче* (врело) Quelle, *зрнце* (зрно) Kern, *чеоце* (чело) Stirn; *стѣкалце* (стакло) Glas, *седалце* (седло) Sattel, *ведарце* (ведро) hydria, *ребарце* (ребро) Rippe, *писамце* (писмо) Brief, *брашанце* (брашно) Mehl;

анце, *енце*: *коританце* (корито) Trog, *чеданце* (чедо) Kind, *стѣкленце* (стакло) Glas, *шеленце* (теле) Kalb, *буренце* (буре) Fass, *дешенце* (дете) Kind, *дугменце* (дугме) Knopf, *јаренце* (јаре) ein junges Stück Ziegenvieh, *парченце* (парче) Stück, *прасенце* (прасе) Ferkel;

ашце, *ешце*: *грлашце* (грло) Hals, *брдашце* (брдо) Berg, *кориташце* (корито) Trog, *псешашце* (псето) Hund, *седашце* (седло) Sattel, *месташце* (место) Ort, *гнездашце* (гнездо) Nest, *рамешце* (раме) Schulter, *шемешце* (теме) Scheitel, *вимешце* (виме) Euter.

На који су начин постала ова четири деривата наставка *це* — наставци *анце*, *енце*, *ашце*, *ешце* — види код Белића, о. с. 178—179.

У словеначком језику наставак *џсе* јавља се у два облика, као наставак *се* и као наставак *џсе*. Ни употреба првога ни употреба другога наставка није сасвим устаљена. Први се употребљава махом код именица којима се општи део свршава на један сугласник, али га има и код именица што им се општи део свршава сугласничком групом. У овом последњем случају он је, истина, врло редак, ако се не рачуна с именицама које су направљене суфиксима *lo*, *no*, *to* итд., од којих деминутиви имају нарочити облик — с полугласником испред ових суфикса.

Примери: *koritce* (korito) kleiner Trog, *jezerce* (jezero) kleine See, *letce* (leto) Sommer, *detce* (delo) kleine Arbeit, *dence* (dno) Boden, *mesce* (meso) Fleischchen, *dletce* (dlet) Meisselchen, *kritce* (krilo) Rökchen, *kolence* (koleno) kleines Knie, *zrnce* (zrno) Körnchen, *žitce* (žito) Getreide, *šitce* (šilo) Pfrimchen, *vince* (vino) Wein, *vretence* (vreteno) eine kleine Spindel, *rešetce* (rešeto) eine kleine Reiter, *grtce* (grlo) Kehle, *satce* (salo) Schmer, *setce* (selo) Baustätte, *sence* (seno) Heu, *rebrce* (rebro) Rippchen, *vedrce* (vedro) Eimerchen, *jadrce* (jadro) Neff, *nedrce* (nedro) Busen;

krzence (krzno) rauhgares Fell, *vlakence* (vlakno) Faserchen, *stegence* (stegno) Schenkelchen, *dupetce* (duplo) Höhlchen, *debetce* (deblo) Baumstamm, *vesetce* (veslo) Ruderchen, *sedetce* (sedlo) ein kleiner Sattel, *povesence* (povesmo) Reiste, *društence* (društvo) kleiner Verein, *zeljce* (zelje) Kräutchen, *znamenjce* (znamenje) Kennzeichen, *veseljce* (veselje) eine kleine Freude; *temence* (teme) Scheitelchen, *vimence* (vime) Euterchen, *semence* (seme) Same, *slemence* (sleme) First, *pismence* (pisme) Schriftzeichen, *bremence* (breme) kleine Last;

deklečce (dekle) Mädchen, *detetce* (dete) Kindlein, *prasėtce* (prase) Schweinchen, *teletce* (tele) Kälblein;

črevęsce (črevo ген. *črevesa*) Darm, *koleęsce* (kolo ген. *kolesa*) Rädchen, *teletęsce* (telo — *teles*) Körperchen, *ušetęsce* || *ušetęsce* (uho — *ušesa*) Ohr, *očetęsce* || *očetęsce* (oko — *očesa*) Äuglein, *peręsce* || *peręsce* (pero ген. *peresa* и *pera*) Blättchen, *drevesęsce* || *drevesęsce* (drevo — *drevesa*) Bäumchen, *bedreęsce* || *bedreęsce* (bedro ген. *bedra* и *bedresa*) Schenkelchen;

jabotčce (jabolko) Aepfelchen, *męstce* (mesto) Städtchen.

Код наставка *zse* разликоваћемо два случаја његове употребе. Прво, он је једини наставак за „даљу деминуцију“ од деминутива на *se*: *drevešćece* (*drevešce*, *drevo*) *Bäumchen*, *žitčece* (*žitce*, *žito*) *Getreide*, *vedrečece* (*vedrce*, *vedro*) *Eimerchen*, *vinčece* (*vince*, *vino*) *Wein*, *šmenčece* (*semence*, *seme*) *Same*.

И друго: он се употребљава и као обичан деминутивни наставак, и то или сам или заједно с наставком *ice* или с наставком *se*.

Исп.: *jajčece* (јајце) *Eichen*, *klobčece* (klobko) *Knäuelchen*, *ognjiščece* (ognjišče) *Herdchen*; *gnęzdece* || *gnęzdice* (gnęzdo) *Nestchen*, *sołńčece* || *sołńčice* (solnce) *Sonne*, *ličece* || *ličce* (lice) *Wange*, *męstcece* || *męstce* (mesto) *Städtchen*, *srčece* || *srčce* || *srčice* (srce) *Herzchen*. Исп.: *spanjčece* || *spanjčice* (spanje) *Schläfchen*.

Као што се из ових примера види, наставак *zse* употребљава се у словеначком језику или само код именица којима се општи део свршава на сугласничку групу — кад год се употребљава као наставак за „даљу деминуцију“, или и код једних и код других именица: и код именица што им се општи део свршава на сугласничку групу и код оних којима се општи део свршава на један сугласник — у случајевима где је он обичан деминутивни наставак. У овом последњем случају, тј. код именица са једним сугласником пред наставком за ном. једине, он је врло редак.

Ја не мислим да ова данашња употреба наставка *zse*, као таква, објашњава уједно и његов постанак; тј. не верујем да је наставак *se* добио нарочити облик — *zse* — у оним случајевима где је његова веза с основним речима — с именицама средњег рода што им се општи део свршава сугласничком групом — била незгодна. Ту је незгоду могао уклонити наставак *ice*, који је већ био у језику. Пре ће бити да је данашња употреба наставка *zse* само резултат секундарног распореда деминутивних наставка (*se* и *zse*) код именица средњег рода; а да је он постао аналошки, — да је према *srčice*, *gnęzdice* добивено и *srčzce*, *gnęzdzce* по угледу на однос *ic* : *zic* код именица мушкога рода (исп.: *konjic* || *kon'zic*, *možic* || *možzic* и сл.).

53. Западни и источни словенски језици, који сем пољског такође чувају употребу деминутивног *zse*, показују и општим приликама својим код деминутива од именица средњег рода колико је у њима у овом случају главни, основни и продуктивни деминутивни наставак остао — *ьko*, *zko*.

У њима налазимо, пре свега, читав низ деривата наставка *ko*: исп. великоруско *яшко*, *очко*, *ушко*, *ышко*; малоруско *очко*, *уко*, *ушко*, *уко*, *енько*, *онько* (Смал-Стоцки, 69—70); пољско *атко*, *ејко*, *uszko*; чешко *атко*, *ејко*, *ејко*, *ијко*, *иско*, *атијко*.

Затим, у свима је њима носилац „даље деминуције“, и од деминутива на *ьko*, *zko*, и од оних на *ьse*, постао само наставак *ko*: руско *колѣночко* дем. од *колѣно* дем. од *колѣно* Кnie, *ведерчко* (*ведерко*, ведро) *Eimer*, пољско *czoteczko* (*czotko*, *czoło*), *wiadereczko* (*wiaderko*, *wiadro*) *Eimer*; чешко *jablěčko*, *pivečko*, *slovečko* и сл.; или великоруско *блюдечко*, малоруско *виконечко*, *веселечко*, чешко *věderěčko*, *topůrečko*, *seněčko* итд. (Belič, 163, 178).

Па ипак се не може рећи да је даншњи однос *-ce* : *-ko* уједно и дефиниција односа јужнословенских језика према језицима источне и западне групе — у погледу обележавања деминуције код именица средњег рода. Јужнословенске језике одваја одиста у овом случају од западних и источних словенских језика отсуство деминутивне функције код наставка *-ko*; али западне и источне језике не одваја од јужнословенских отсуство деминутивне функције код наставка *-ce*, већ чување деминутивног *-ko*, и то чување овога наставка као главног деминутивног наставка код именица средњег рода. Ово само као напомена.

Ја сам се задржао — да додам и још једну напомену — само на једном значењу наставка *ьko*, *zko*: узео сам у обзир само његову деминутивну употребу код именица средњег рода. И то из проста разлога: само у погледу развитка деминутивног значења овај наставак има примене у одређивању језичких разлика између јужнословенских језика са једне и источних и западних са друге стране. Али ово не значи нити да је деминутивно и једино значење његово нити да је њега у јужнословенским језицима и као наставак нестало. Исп. српскохрватско *йлачко*, *срдишко*, *дајко*, *својко*, *зеленко*; бугарско *лџско*, *йлачко*; словеначко *svatko* *rděčko* итд. Али нас се ови и овакви случајеви употребе наставка *ko* не тичу, те у њих нећемо ни улазити.

II Наставци (ьn) -ica || (ьn) -ia (nomina Ioci)

54. Видели смо да наставак *ica* у моционој служби код именица на *аць* и *аљ* у јужнословенским језицима стоји према наставку *ka* осталих словенских језика. То је прво значење наставка *ica* које одваја јужнословенске језике, иако не све довољно и у подјед-

накој мери, од језика источне и западне групе. Видели смо, после тога, да и према деминутивном *ica* у јужнословенским језицима стоји деминутивном *ka* || 'ка осталих словенских језика. Има и још један случај употребе наставка *ica* који одваја јужнословенске језике од језика источне и западне словенске групе; а то је — његова употреба за грађење именица које значе *nomina loci*. И у овој употреби наставка *ica* нема међу јужнословенским језицима никакве разлике, — нема разлике међу њима ни у погледу опште продуктивности самога наставка ни у погледу морфолошког домена употребе његове.

Познато је да је за морфолошки склоп именица које значе *nomina loci* у словенским језицима карактеристичан факат што ове именице имају у извесним случајевима у основици својој *nomina agentis* (у најширем смислу овога термина): исп. српскохрватско *ковач-ница, месар-ница, коњуш-ница, парионица* ($\leq$ *paril-ьница*). И ова *nomina loci* која имају за основу какав *nomen agentis*, и то *nomen agentis* на *аџь, аџь, иџь, *џь* — имају значаја за одређивање језичких разлика између јужнословенских језика са једне и источних и западних словенских језика са друге стране. У јужнословенским језицима, у неким искључиво а у неким готово искључиво, од именица на *аџь, аџь иџь* и некадашњих именица на **џь*, преко придева изведених наставком *џь*, праве се *nomina loci* наставком *ica*. И у свима је овим језицима, дакако, историски развитак образовања на *-аџьница, -аџьница, -иџьница, -џьница* итд. дао засебни наставак *nica*. Међутим у источним и западним словенским језицима налазимо нешто друго: у њима се *nomina loci* ове врсте праве помоћу наставка *ja*, а не помоћу наставка *ica*. Дабогме, и у њима је даљи развитак ових именица дао наставак *ja*. Према томе, доцнији однос *nica : ja* изражава сву разлику између јужнословенских језика са једне и источних и западних са друге стране у погледу грађења именица које значе *nomina loci*. И ја ћу од овога односа и поћи. Само ћу најпре дати материјал, па ћу тек доцније приступити питању односа наставака *ica* и *ja* у овој служби и покушати да осветлим историски смисао њихове доцније репартиције у словенским језицима и прилике које су до ње довеле.

55. Узећемо најпре старословенски језик. У Мејевој књизи *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave II* у којој су, како сам писац каже, наведени сви начини грађења речи у старословенском у ужем смислу — нема ниједнога примера на

ja који би био *nomen loci*. Да ли то значи да их у старословенском није уопште било или само да их у споменицама случајно нема, то не умем рећи. Миклошич (о. с. 121) из старословенског наводи као *nomen loci* који има за основу *nomen agentis* пример *krъstalnja* (*krъstati*) baptisterium, али без ознаке одакле је узет (исп. *Lexicon*, 319). Исти пример наводи и Востоков (*Словарь*, 373), али опет без ознаке одакле га је узео. Миклошич исто тако наводи и неколика примера као *nomina loci* којима није *nomen agentis* у основи: *stajnja stabulum, večerъnja* (*večerъňь*) tempus, officium vespertinum, *zautrъnja* (*zautrъňь*) tempus, officium matutinum. Ова два последња примера неће бити оно што Миклошич мисли да су, — именице саграђене наставком *ja* (*ъja*) од придевских општих делова; они су, као што се види из развитка њихова значења, супстантивизовани придеви. Сви су ови примери узети из црквених текстова српске или бугарске редакције, и можда показују да је образовања ове врсте у старословенском морало бити.

Ни наставак *ica* није чест у старословенском као наставак за *nomina loci* којима је у основи *nomen agentis*; Меје наводи само пример *umvalъnica* који би могао бити пример ове врсте. Код Миклошича (исп. о. с. 294) примера има више: *kovaъnica* officina fabri, *sokaъnica* coquina, *sgdilaъnica* tribunal, али ниједан није из старословенског језика у ужем смислу. Иначе, примера за употребу наставка *ica* за *nomina loci* којима није *nomen agentis* у основи у старословенском има доста: *мъзъница* (*мъзда*) Zollhaus, *мъгъница* (*мъгъ*) Zollhaus, *пѣвъница* (*пѣвънъ*) $\alpha\chi\rho\rho\nu$, *риџъница* (*риџънъ*) Kleiderkasten, *сѣпъница* (*сѣпъ*) „fenil“, *тѣмъница* (*тѣмънъ*) Gefängnis, *капишъница* (*капишънъ*) Tempel, *житъница* (*житънъ*) Scheuer (Meillet, о. с. 348—349, Vondrák, V. slav. Gramm² I 616, Leskien, Grammatik der altbulg. (altkirchenslavischen) Sprache 77—78).

56. Ни у бугарском језику нема сигурних примера за употребу наставка *ja* ($\leq$ *ъja*) као наставка за *nomina loci*. Примери типа *вечерня = вечерница* „вечерняя звѣзда“, *наковалня = наковалница* „наковальня“ не значе место. Истина, проф. Младенов — *Geschichte der bulgarischen Sprache* 188 и 192 — наводи и примере *spalъna* Schlafzimmer, *koňuъna* (*koňux*) Pferdestall, *peralъna* (*pera*) Waschstube. За два прва примера и сам Младенов вели да су новијера датума. Можда не би погрешно да је додао и да су русизми, као што је русизам, вероватно, и пример *богомолня* *Betzimmer* који се може наћи по бугарским речницима. Остаје, онда,

Младеновљево *peralĥa*, које у речницима није забележено, као једини пример употребе наставка *ĥa* у бугарском језику за грађење именица које су по значењу *nomina loci*.

Друкчије ствар стоји са наставком *ica*: њега у бугарском језику налазимо редовно код именица које су по значењу *nomina loci* а у основи им је какав *nomem agentis* на *аџь, аџь, иџь* или **џь*. И како придева преко којих су оваква *nomina loci* грађена нема у употреби, то се данас може говорити само о дериватима наставка *ица* у овој служби, о засебним наставцима *ница, арница, л-ница, ушница, ачница*.

Примери: *-ница*: брашнарница (брашнар) Mehlkammer, бџварница (бџвар) Böttcherwerkstätte, винарница (винар) Weinhhaus, вжглишарница (вжглишар) Kohlenbrennerei, грњчарница (грњчар) Töpferwerkstätte, гжкарница (гжкар) Gänsestall, златарница (златар) Goldschmiedwerkstätte, книжарница (книжар) Buchhandlung, коларница (колар) Wagnerwerkstätte, овошарница (овошар) Obstbude, њекарница (пекар) Backstube; забавачница (забавач) Kindergarten, подврџачница (подврџач) Buchbinderei, готвачница („поварња“, ковачница (ковач) Schmiede.

-арница: звџдарница (звџзда) Observatorium, краварница (крава) Kuhstall.

-л-ница: работилница (работя) Werkstatt, кжџалница (кжпџ) Badehaus, џљувалница (плювам) „сјдина за плюне вџ неџ“.

-ачница: њерачница (перж) „мојња“.

-ушница: конюшница (коњ) „конюшња“.

57. За два друга јужнословенска језика, српскохрватски и словеначки језик, подједнако је карактеристична искључива употреба наставка *ica* (*nica*) као наставка за грађење *nominum loci* којима је у основи какав *nomem agentis* направљен неким од горе поменутих наставака. У њима, дакле, нема ни трага од употребе наставка *'a* (*ĥa*) за грађење именица ове врсте.

Примери:

Српскохрватски језик: *-ница*: гвожђарница (гвожђар) Eisenladen, књижарница (књижар) Buchhandlung, коларница (колар) Wagenwerkstatt, кухарница (кухар) Küche, лончарница (лончар) Töpferei, месарница (месар) Fleischbank, њекарница (пекар) Backhaus; ковачница (ковач) Schmiede.

-арница: воштарница (восак) Ort, wo Wachs gepresst wird;

-ачница: џљувачница (плювати) Spruckparf.

-оница, -ионица: чиџаоница (читати) Lesehalle, мешаоница (мешати) Backstube, гостџионица (гостити) Wirthaus, делаоница (делати) Arbeitshaus; њерионица (прати) Waschhaus, шџџедионица (штедети).

-ушница: коњушница (коњ, *коњух) Pferdestall.

Словеначки језик: — *nica*: лончарница (lončar) Töpfenwerkstätte, brusарница (brusar) Schleiferwerkstätte, мизарница (mizar) Tischlerwerkstätte, орожарница (orožar) Waffenschmiede, овчарница (ovčar) Schäfferhütte, пежарница (pečar) Ofenfabrik, коларница (kolar) Wagnerwerkstätte, златарница (zlatar) Goldschmiedwerkstätte, звџдарница (zvezdar) Sternwarte и сл.; ковачница (kovač) Schmiede, крожаџница (krojač) Schneiderwerkstätte, конјушница (konjuh) Pferdestall.

-арница: цинкарница (cink) Zinkhütte, деларница (delati) Arbeitshaus, џјарница (liti) Giesserei;

-џ-ница: белџница (beliti) Bleichanstalt, борџница (boriti se) Kampfschule, џакатница (čakati) Wartezimmer, џистџница (čistiti) Putzraum, гостџница (gostiti) Wirthaus, хранџница (hraniti) Aufbewahrungsanstalt, игратница (igrati) Spielhaus, јаџатница (jahati) Reitschule, клатница (klati) Schlachthaus, коватница (kovati) Schmiede, леџџница (lečiti) Heilanstalt, моџритница (motriti) Observat, ноџџница (nočiti) Nachtherberge, оџравџница (opraviti) Geschäftslocal, писатница (pisati) Schreibstube, пратница (prati) Wachhaus, родџџница (roditi) Gebäranstalt, здравџница (zdraviti) Heilanstalt.

-џт-ница: јџџџџница (jesti) Speisesaal, перџџница (prati — perem) Waschhaus.

58. Што се тиче осталих словенских језика — језика источне и западне словенске групе — о употреби наставка *ica* у категорији *nominum loci* у њима ваља истаћи ово.

Прво: у свима њима налазимо *ica* као наставак за *nomina loci* којима није у основи *nomem agentis*.

Исп. пољско: *ciemnica* ein finsterer Ort, *tožnica* Schlafkammer, *piwnica* Weinkeller, *modlitewnica* = *modlitewnia* Bethaus, *po-ktadnica* Schatzkammer, *stražnica* Wachturm, *świątница* Tempel, *mięśnica* Fleischkammer, *młynica* Mahlhaus, *mównica* Rednerbühne, *księżnica* Büchersaal, *kuźnica* Schmiede, *rzeźnica* Schlachthaus итд.; руско (великоруско): *кузница* Schmiede, *жџџџџница* Kornkammer, *холодница* kaltes Haus, *курница* Räucherzimmer, *лечебница* Heilanstalt, *ложница* Schlafzim-

mer, молебница Bethaus, блажница Irrenhaus, божница kleine Kirche, виноградница Weinhaus, врачбница Krankenhaus, мякинница Spreukammer; чешко: *lednice* = ledárna, *cihelnice* = cihelna, *dílnice* = dílna, *dymnice* Rauchkammer, *chlebnice* = chlebovna, *chorobnice* = Krankenhaus, *jidelnice* = jídárna, *řízdnice* Reitschule; словачко: *božnica* Tempel, *drevnica* Holzkammer, *holubnica* Taubenhaus, *chlebnica* Brotkammer, *chudobnica* Armenhaus, *letnica* Sommerhaus, *obednica* Speisesaal, *ovocnica* Obstkeller, *mornica* Pesthaus, *mučnica* Mehlkammer, *ocotnica* Essigkammer, *potorančnica* Orangerie, *obecnica* Gemeindehaus, *strelnica* Schießstätte.

Друго: у полапском и у руском језику налазимо понеки пут наставка *ica* и у оним случајевима у којима се он иначе употребљава само у јужнословенским језицима, — тј. и кад *nomen loci* има какав *nomen agentis* у основи. Неколика примера овакве употребе наставка *ica* у полапском језику наводи проф. Лер-Сплавиньски у својој граматичи полапског језика.¹⁾ Али полапски језик и у другим приликама, и то и у погледу грађења речи и у погледу речника, показује неке сличности са јужнословенским језицима, у првом реду са словеначким. У питању је, дакле, овде слагање полапскога са јужнословенским језицима у читавом низу језичких црта, и само кад се тачно одреди значај тих црта, и историски и фактички, за утврђивање т. зв. прасловенских дијалекатских изоглоса, могу и поједини случајеви ове врсте имати корисну примену. А то, колико ја знам, још није урађено.

Примери као *почивальница* = *почивальня* Schlafzimmer, *молебница* = *молебня* Betstätte били би случајеви употребе наставка *ica* у руском језику и за *nomen loci* којима може бити *nomen agentis* у основи. Само су примери ове врсте у руском језику врло ретки; јер у њему оваква образовања најчешће *не значе место*:

исп.: *кроильница* Zuschneiderbrett, *мошальница* Haspel, *мыльница* Seifenbüchse, *йлевальница* Spuckkasten, *йоливальница* Giesskanne, *развивальница* Haspel, *бблильница* Schminkepföpfchen, *вбьяльница* Worfelmaschine, *мазильница* Schmierbüchse итд.

Иначе, у источним и западним словенским језицима наставак је за *nomen loci* којима је *nomen agentis* у основи *на* ($\leq$ *на*),

¹⁾ Није ми при руци Полапска граматика проф. Сплавиньскога, па не могу навести примере на *ica* из полапског језика.

а не *ница* ($\leq$ *на-ница*). Разуме се да је и у њима веза наставка *на* са различитим деловима општег дела у току развитка појединих језика довела до многих деривата овога наставка. Ја то нећу узимати у обзир, — навешћу само примере из свих ових језика за употребу наставка *на* за *nomen loci* у њима.

Руски језик: великоруски: *золотарня* (золотарь) Vergolderwerkstätte, *пекарня* (пекарь) Backstube, *псарня* (псарь) Hundestall, *веслярня* (веслярь) Rudermacherwerkstatt, *гусарня* (гусарь) Gänsestall; *брильня* (брильный, брить) Barbierstube, *бблильня* (бблильный, бблить) Bleichanstalt, *грбвальня* (грбвальный, грбвать) Wärmestelle, *ковальня* (ковальный, ковать) Schmiede, *купальня* (купальный, купать) Badehaus, *доильня* (доильный, доить) Melkerei, *квасильня* (квасильный, квасить) Ort, wo man etwas säuert, *копальня* (копальный, копать) Bergwerk, *красильня* (красильный, красить) Färberei, *мошальня* (мотальный, мотать) Haspelkammer, *мбсильня* (мбсильный, мбсить) Knetraum, *мяльня* (мяльный, мять) Walkanstalt; *конюшня* (конюхъ) Pferdestall.

Малоруски језик: *лікарня* (лікар) Spital, *столярня* (столяр) Tischlerei, *візарня* (віз) Wagenhaus, *варшарня* (варта) Wachthaus, *читальня* (читати) Lesehaus, *ковальня* (ковати) Schmiede, *їдальня* (їсти) Esszimmer, *сїальня* (спати) Schlafzimmer, исп. код Смал-Стоцкога, о. с. 26.

Пољски језик: *garncarnia* (garncarz) Töpferei, *gliniarnia* (glinka) Lehmkammer, *golarnia* (golarz) Barbierstube, *psiarnia* (psiarsz) Hundestall, *oślarnia* (oślarsz) Eselstall, *koziarnia* (koziarsz) Ziegenstall, *gwoździarnia* (gwoździarsz) Nagelschmiede, *koszykarnia* (koszykarz) Korbfabrik, *krowiarnia* (krowiarz) Kuhstall, *owczarnia* (owczarsz) Schafstall, *piekarnia* (piekarz) Bäckerei; *pralnia* (prać) Waschstube, *gorzelnia* (gorzeć) Branntweinbrennerei, *kopalnia* (kopalny, kopać) Bergwerk, *sypialnia* (sypialny, sypać) Schlafzimmer, *jadalnia* (jadalny, jadać) Esszimmer, *kowalnia* (kowalny, kować) Schmiede, *ogrzewalnia* (ogrzewać) Wärmestube, *gotowalnia* (gotować) Ankleidezimmer, *przędzalnia* (przędzalny) Spinnerei, *szwalnia* (szyć) Näherwerkstatt.

Словачки језик: *bečvárňa* (bečvár) Binderwerkstatt, *psiarňa* (psiar) Hundestall, *rybárňa* (rybár) Fischerhütte, *sedárňa* (sedat') Sitzungssaal, *sypárňa* (sypat') Kornhaus, *sklárňa* (sklár) Glasfabrik, *smoliarňa* (smoliar) Pechhütte, *čakárňa* (čakat')

Wartesaal, *čítárňa* (čítat') Lesezimmer, *drevárňa* (drevár) Holzkammer, *hlinárňa* (hлина) Lehmkammer, *hrnčiarňa* (hrnčiar) Töpferwerkstatt, *kolárňa* (kolár) Wagnerwerkstatt, *koniárňa* (koniár) Pferdestall, *kovárňa* (kovat') Schmiede, *mäsiarňa* (mäsiar) Fleischkammer, *mydlárňa* (mydlár) Seifensiederei, *mliekárňa* (mliekár) Milchkammer, *mučiarňa* (mučiar) Folterkammer.

Доњолужички језик: *bělarňa* (bělar) „бѣлильня“, *broňarňa* (broň) Waffenfabrik, *dfewarňa* (dfewo) Holzstall, *glědarňa* (glědar) Schauplatz, *grajarňa* (grajar) Spielhaus, *swiňarňa* (swiňar) Schweinestall, *knigtarňa* (knigtar) Buchhandlung, *koňarňa* (koňar) Pferdestall, *krowarňa* (krowar) Kuhstall, *kupařarňa* (kupař) Badehaus, *zarězarňa* (zarězař) Schlachthaus, *žětarňa* (žělař) Werkstätte, *wojcarňa* (wojcar) Schafstall, *šiřcarňa* (šiřcar) Druckerei, *kowalňa* (kowal, kowař) Schmiede, *sralňa* (srař).

59. Из наведених примера види се у каквом односу стоје јужнословенски језици према језицима источне и западне словенске групе у погледу употребе наставка *ja* (*ňa*) и *ica* (*nica*) у категорији *nominum loci*. Да тај однос још једанпут дефинишемо. У источним и западним словенским језицима налазимо за *nomina loci* оба наставка, и *ja* и *ica*; први — као главни, општи наставка: и код именица којима је *nomen agentis* у основи и код оних код којих то није случај; а други, углавном, само код именица којима није *nomen agentis* у основи. У јужнословенским језицима налазимо данас само наставка *ica*, и код једних и код других именица; у њима је наставка *ňa* као наставка за грађење именица које значе место где се нешто врши, налази, гради и сл., углавном, nestало. На нама је сад да пођемо даље: да покажемо и како је дошло до овога односа.

Изгледа ми више несумњиво него вероватно да су и јужнословенски језици као дијалекти прасловенског језика морали познавати, у извесним размерама, употребу наставка *ja* код именица које су по значењу *nomina loci*. На то упућује и сâм факат што су неки од њих, старословенски и бугарски језик, очували трагове од те употребе његове. Несумњиво је, исто тако, већ и по широкој и потпуно уопштеној употреби наставка *ica* у јужнословенским језицима и делимичној употреби његовој у полапском и руском језику да је развитак месног значења код њега производ прасловенске епохе језичког развитка. То је једно. Друго, што се тиче

јужнословенских језика, јасно је да велики развитак наставка *ica* и губитак наставка *ňa* у овој служби у њима стоје међу собом у узрочној вези, тј. да је ово стање производ већ поменутог основног фактора у историском развоју наставака за грађење речи: напоредне употребе двају наставака истог значења. И сам факат што је *ňa* у другој употреби својој, као наставак за грађење *nominum actionis*, широке продуктивности баш у овим језицима довољно то потврђује. Према томе, за разумевање историске перспективе развоја ових односа од важности је у првом реду функционални развој наставка *ja*. А да се у њ уђе, потребно је пре свега извршити анализу морфолошке структуре свих образовања — према одређеним категоријама — код којих се овај наставка употребљава. Именице типа **pekař-ъn-ja*, **kovač-ъn-ja* и сл. не претстављају тешкоћа ни са ове стране: *nomen agentis* + придевски наставак *ъnъ* + наставак *ja* — морфолошки су елементи њихова материјалног склопа. Али *ja* као *завршетак* не налазимо само код именица типа **kovač-ъn-ja*, већ и код именица којима је морфолошка структура друкчија; тј. налазимо га и код именица што су им у основи придеви на *ъnъ* који нису саграђени од именица које значе *nomina agentis* и код именица што су им у основи придеви без наставка *ъnъ*. И нема никакве сумње да је ово структурно тројство именица на *ja* било већ у прасловенском језику израз њихова унутрашњег, семантичког тројства, — да су именице на *ja* могле бити, према томе какав им је био морфолошки склоп, или *nomina loci* или *nomina actionis* или *Adjektivabstrakta*. Исп. за две последње категорије именица на *ja* — примере:

ст.—сл. рѣжда (**rědzъ*, лит. *rūdas*) Rost, чашта (чаштѣ) Dickicht, соуша (соушѣ) Dürre, тврѣжда (тврѣждѣ) Befestigung, тѣшѣта (тѣштѣ) Dicke; српскохрв. гушѣта (густ) Dickicht, суша (сух) Dürre, тврѣѣжа (тврѣд) Festigung, мѣча (мек) Weichheit; пољско *twierdza* (twardy) Befestigung, *susza* (suchy) Dürre, *dtuża* (długi) Länge, *cisza* (cichy) = cichość, *puszcza* (pusty) Wüstenei; словеначко *gošča* (gost) Dickicht, *męča* (mehek, mekek) die Weiche, *tołšča* (tolst) Fett, *puščča* (pust) ein wüstes Land, *ploščča* (plosk) Platte, *bliža* (blizek) Nähe, *maščča* Fett итд. Или: црквеносл. вѣдѣна libidines, вѣдѣна cibus; пољско *klótnia* (klócić) Zank, *gnušnia* (ст.-сл. гноушити сѣ) segnicies; великоруско бродня (бродить) Umhersteifen, возня (возить) Herumlaufen, грызня (грызть) Beisserei der Hunde; малоруско гребня (гребти) Rudern, балакня (балакати) Reden;

бугарско *испийшња* Erforschung, *свирниа* Pfeifen; словеначко *slutnja* (slutiti) Ahnung, *vožnja* (voziti) Fahren; српско-хрватско *грожња* (грозити) Drohung, *хишња* (хитати) Eile.

И само по себи је јасно да се значење радње код ових именица мора изводити из секундарне везе наставка *на* с глаголским општим деловима. Према томе, *nomina actionis* не претстављају основну, првобитну употребу наставка *да*. Она су по постанку, као што ћемо доцније видети, резултат везе наставка *да* с придевима који су имали и глаголе од исте основе поред себе; она, дакле, претстављају случај прелаза категорије *Adjektivabstrakta* у категорију *Verbalabstrakta*. Цео смисао таквога њихова развитка показује пољски језик с примерима типа *któtnia*, *gnušnia* са једне и *jašnia* (jasny) = jasnota, *ciešnia* (ciasny) = ciasnota, *ciemnia* (ciemny) = ciemnota, *próżnia* (próżny) = próżnota, *głośnia* (głośny) Stimmritze, *dtužnia* (długi) Länge, *równia* (równy) Ebene, *tajnia* (tajny) Geheime — с друге стране. Ови пољски примери показују да су и примери као српскохрватско *грожња* (грозан, гроза), *плашња* (плах), *љушња* (љут) и слични примери у осталим словенским језицима морали првобитно значити *грозоша*, *плахоси*, *љушина*. Две су, према томе, групе именица на *да* које ваља објаснити: *Adjektivabstrakta* и *nomina loci*.

Зашто ми сводимо употребу наставка *да* на две основне категорије — основне по њиховој вредности за разумевање развитка употребе наставка *да* —, на *Adjektivabstrakta* и на *nomina loci*? Ми тиме само истичемо суштину проблема развитка наставка *да*: постављамо питање односа ових двеју категорија једне према другој.

Факат је ово: прву везу наставка *да* с придевским општим деловима претстављају именице типа **such-да*, **tvьrd-да*; тј. помоћу наставка *да* грађене су у почетку апстрактне именице придевског значења. Овај факат — придевски карактер апстрактних именица на *да* — треба нарочито истаћи. Он нам показује од којих су придева на *внз* могле бити грађене именице помоћу наставка *да*: ја мислим само од оних који су били направљени од именичких општих делова; или од оних чији су општи делови имали именичку вредност; јер је само супстантивизација оваквих придева могла дати именице које су по значењу *Adjektivabstrakta*. Другим речима, на једној су страни били у прасловенском придеви типа српскохрв. *шужан*, *мушан*, *грозан*, старословенско *грѣшнѣнѣ*, *краснѣнѣ*, *безоумнѣнѣ*, *бѣднѣнѣ*, *бѣснѣнѣ*, *блѣднѣнѣ*.

честнѣнѣ и сл. који су супстантивизацијом помоћу наставка *да* давали апстрактне именице, а на другој придеви типа старословенско *докосѣнѣнѣ* (докоснѣти) *behriirbar*, *непозвиѣнѣнѣ* (позвиѣти) *inē-branable*, *непостѣнѣнѣнѣ* *immutable* (Meillet, о. с. 441, Leskien, *AltKirchenslavische Grammatik* 94—95) — код којих употребе наставка *да* није могло бити. Овим бих хтео да укажем на једну ствар: да *nomina actionis* на *внѣ* нису продукат екскурзивног покрета наставка *да*. Она су постала на други начин. Ево на који.

Прво, сва образовања на *внѣ* чувала су природу апстрактних именица придевскога значења док је њихова основа у језичком осећању имала номенску вредност. Друго, нека су такву природу своју и очувала, а нека је нису могла очувати. Треће, нису је могла очувати она образовања на *внѣ* код којих је основни, први морфолошки елеменат — онај што је био испред *вн* — био глаголског порекла, а номенске вредности. И нису је могла очувати зато што је код њих у језичком осећању успостављен семантички контакт с глаголима: што је њихов основни део у новој интерпретацији језичкога осећања добио глаголску вредност. Два су резултата ове нове интерпретације њихова основног дела: један формални — издвајање наставка *внѣ* као наставка за грађење именица од глаголског општег дела; а други семантички — добивање једне нове групе именица на *внѣ*, добивање именица на *внѣ* које су по значењу *nomina actionis*.

Један пример или псеудопример за ово: прасловенско **choldьнѣ* док је год у језичком осећању интерпретирано као именица направљена од придева **choldьнѣ* (**choldь*) — значило је „хладноћа“; чим је основно *chold*-добило у језичком осећању друкчију интерпретацију: чим је схваћено као општи део глагола **cholditi* — а не именице **choldь*, — добила је именица **choldьнѣ* и ново значење = хлађење, и нову поделу морфолошких елемената: **chold-внѣ*.

Какав је био даљи развитак *nominum actionis* на *внѣ* у прасловенском језику? Ја мислим овакав. Нека *nomina actionis* дала су, унутрашњим развитком свога значења, — *nomina loci*; тј. назив *радње* у неким је случајевима узет и за назив *мечѣ* на којему се та радња врши, — случај толико чест и документован у индоевропским језицима. Исп., уосталом, пољско *susznia* (suszyć) Trockenstube, руско *печня* (печь) Backstube, српскохрватско *радња* (радити) Kaufladen. На овај смо начин добили у прасловенском две групе именица направљених од глаголских општих делова:

једну с граматичком функцијом наставка *ьца* — *nomina actionis*, и другу без икакве функције наставка *ьца*, а с конкретним значењем самих именица — *nomina loci*. Сем семантичке, није било никакве друге разлике међу овим двама групама, — није било међу њима разлике у погледу природе њихова општег дела. Али ове две групе именица нису остале у свом првобитном односу. Словенски нам језици показују да је већ у прасловенском језику међу именицама на *ьца* које су биле *nomina loci* и онима што су значиле *nomina actionis* извршена извесна диференцијација, — да су ове две семантичке категорије и формално разграничене. Јасан је резултат тога њихова разграничења: веза *nomen agentis* + *ьца* постала је знак морфолошког склопа *nominum loci*, а веза *глаголска основа* + *ьца* остала је знак морфолошког склопа *nominum actionis*.

На што се, у крајњој анализи, своди разграничење горњих двеју група именица, именица на *ьца* које су значиле место и именица на *ьца* које су значиле радњу? Своди се на двојаку интерпретацију у језичком осећању њихова општег дела — номенску у оним случајевима у којима су именице на *ьца* значиле место, и глаголску — у оним случајевима у којима су именице на *ьца* значиле радњу. Како су могли општи делови као *kov-*, *bor-* код именица типа **kovьца* = ковачница, **borьца* = борионица у прасловенском језику добити номенску вредност? Само на један начин: на тај начин што су именице **kovьца*, **borьца* и сл. у језичком осећању доведене у везу с образовањима типа **kovь* = који кује, **borь* = који се бори. Образовања типа **kovь* ($\leq$ **kovis*), **borь* ($\leq$ **boris*), која одговарају индиским партиципима као санскритско *sahobhāriḥ* „portant la force“, нису била ретка у прасловенском језику; само су доцније, како је то тачно показао проф. Меје (Études II 344), проширена наставком *ko*: исп. *ловьць*, *ворьць*, *пласьць*, *творьць* у старословенском језику. И била су једина група *nominum agentis* код којих је општи део био једнак глаголској основи, — није било у њему вокалског елемента из инфинитивне основе у оним случајевима у којима глаголска основа није била једнака основи инфинитива; зато је и могло језичко осећање да с њима доведе у везу именице на *ьца* које су значиле место где се глаголска радња врши, а да остави везу наставка *ьца* с глаголском осномом за *nomina actionis*. По угледу на **kovьца* (: **kovь*), **borьца* (: **borь*) добили смо у прасловенском **pravьца* : **pravь*, **kovačьца* : *kovačь*, **pъsařьца* : *pъsařь* итд.; другим

речима, добили смо именице које својом структуром јасно показују како је језичко осећање објаснило граматичку вредност општих делова код именица типа **kovьца* = ковачница.

Да додам, најзад, и нешто што се само по себи разуме: да су *nomina loci* на *ьца* и *nomina actionis* на *ьца* и формално потпуно разграничена тек онда кад је нестало образовања типа **kovь*, **borь* из језика.

Чини ми се да нам горњи поглед на постанак и развитак *nominum loci* на *ьца* најбоље објашњава две ствари: прво, зашто код ових именица — код именица типа **kovьца* = ковачница — није очувана првобитна комбинација морфолошких елемената, глаголска основа + *ьца*; и друго, зашто код *nominum loci* на *ьца* формална и семантичка страна стоје у извесној противречности, — *pъsařьца* значи место за „псе“, а не место за „исаре“, *koňuшьца* значи место за коње, а не место за *коњушаре*.

После свега овога јасно је и шта могу претстављати по своме склопу именице типа **bělilьца*, **pralьца* и сл.: код њих се, и због паралелизма с именицама типа **pekařьца*, **konjuchьца* и због општег склопа *nominum loci* на *ьца* морају претпоставити *nomina agentis* у основи; наравно, *nomina agentis* из оне епохе развитка прасловенског језика када образовања на *-lo-* још нису била ушла као партиципи у глаголску систему (исп. Leskien, *Bildung der Nomina* 464). Уосталом, ово је већ Миклошич тачно истакао реченицом „*das thema bēlilь... muss als ein nomen agentis aufgefasst werden*“ (о. с. 122). Неће, према томе, бити у праву проф. Лос кад наставак *lnia* у пољском језику изводи из везе наставка *nia* с именицама на *dto* (о. с. 33).

Свестан сам замерке која ми се може учинити: *nomina loci* постају редовно преко придевских општих делова, а именице као **kovьца*, **kovačьца*, **pralьца* значе, према ономе што сам ја изнео, и по постанку непосредну везу наставка *ьца* с именичким општим деловима. На овакву замерку могу одговорити ово. Прво: у нашем случају није уопште реч о грађењу *nominum loci* помоћу суфикса; већ о унутрашњем развитку именица које су биле по значењу *nomina actionis*, о њихову прелажењу у *nomina loci*. Друго: не треба мешати две ствари код именица типа **kovьца*: развитак меснога значења код њих самих и развитак меснога значења код њихова наставка *ьца*. Оно прво значи унутрашњу мену именица типа **kovьца* = ковање у именице типа **kovьца* = ковачница, и то мену њихову без икаква учешћа наставка

ьца; а друго је — развитак месног значења код наставка *ьца* — продукат нове интерпретације у језичком осећању постанка именица типа **ковьца* = ковачница: оне су схваћене као именице саграђене помоћу наставка *ьца* од општих делова именице типа **ковь* = који кује. И тек кад су овако схваћене, постале су продуктивна група именица у језику.

Ја бих уопште *nomina loci* према њихову постанку и развоју поделио у две велике групе. За сваку су групу карактеристична два еволутивна ступња; само што та два ступња нису иста код обеју група.

I група	I	1. <i>*ковьца</i> = ковање $\geq$ <i>*ковьца</i> = ковачница (или: <i>потеп loci</i> постаје унутрашњим развојем значења какве именице)
		2. <i>*ков-ьца</i> : <i>*ков-</i> = „ковачки“ (NL улази у нов граматички однос: добива придевски општи део без видљивих знакова адјективности)
II група	I	1. <i>ковацьн-ьца</i> : <i>*ковацьн-</i> = „ковачки“ (или: NL постаје супстантивизацијом придевског општег дела са видљивим знацима адјективности)
		2. <i>коваць-ьца</i> : <i>*коваць-</i> = „ковачки“ (NL добива придевски општи део без видљивих знакова адјективности)

Сва *nomina loci* пролазе у своје развоју или кроз ступњеве прве групе или кроз ступњеве друге групе. Кроз ступњеве прве групе пролазе, прво, она *nomina loci* којима је завршетак какав суфикс што му је основна функција грађење апстрактних именица (**ковьца: ња*); друго, сва *nomina loci* која, значећи семантички преображај какве друге категорије именица, постају *nomina loci* преко деривата некога основног наставка (*овч-арица*: **овч-* = „овчји“, *овч-ара*: **овч-* = „овчји“). Кроз ступњеве друге групе пролазе *nomina loci* која су продукат развоја употребе некога наставка као таквога (*ковацьница: ња*).

Два би се закључка, истина доста смела, могла извести из свега овога: прво, да је перинтеграција као формални језички процес могућа — у оним случајевима где имамо посла с именицама направљеним од придевских општих делова — само зато што основне именице, оне од којих су придеви направљени, могу да прихвате функцију придевских општих делова; друго, да код образовања речи, или боље у творачкој апаратури грађења речи, имамо специјалан однос између придева и именица, — однос стари,

прајезички; и то однос из оне епохе језичког развоја када између придева и именице није било разлике по формалним знацима. Можда образовања као српскохрватско *борик*, *јелик*, *пољак*, *сељак* и сл. и јесу данашња језичка илустрација тога старог односа између именица и придева.

60. Ја се не бих на наставку *ьца* оволико задржавао да не сматрам да је функционална диференцијација код њега у прасловенском језику била од значаја за његов даљи развој у словенским језицима, и то у оном смислу који је за нас нарочито важан: и његов општи развој — а не само његова употреба у категорији *nom. loci* — одваја јужнословенске језике од језика источне и западне групе. Стоји ово: велики развој наставка *ьца* као наставка за грађење именица које значе *nomina actionis* показују само јужнословенски језици.

Примери:

Бугарски језик: *свирња* (свирамъ) „свирение“, *скишња* (ски-тамъся) „скитане“, *слушња* (слушамъ) „штане“, *слушња* (слутж) „слутња“, *срџња*, *срџишња* (срџжся, срџитый) „срџња“, *сѣсийња* (сѣсипж) „разорение“, *прѣпирња* (прѣпирамъся) „споръ“, *псувња* (псувамъ) „бранъ“, *пѣзња* (пѣздж) „бздехъ“, *сбирња* (сбирамъ) „собрание“, *изѣрашња* (из-пратж) „пратенје“, *изѣишња* (изпитвамъ) „изпитванје“, *дразња* (дразнж) „дразненје“, *друсња* (друснж) „друсанје“, *свирња* (свирж) „свирение“, *врѣшња* (врѣж) „врѣња“, *вукња* (вучж) „бѣзденје“, *длѣбња* (длѣбамъ) „длѣбанје“, *ирашња* (иратж) „провозы“, *прикажња* (прикажж) „приказка“, *про-викња* (провикамъ) „провикванје“, *прѣдња* (прѣдж) „прѣдѣнје“, *шлайња* (тлапамъ) „худая молва“, *прѣпирња* (препирамъся) „прѣпирание“, *усукња* (усучж) „треперанје“, *ходња* (ходж) „походка“ и сл. (исп. и примере код Мladenova, Geschichte 192).

Српскохрватски језик: *грѣња* (грѣтити) Geschimpf, *гашња* (гатати) Erzählung, *хишња* (хитан, хитати) Eile, *грожња* (гроза, грозан, грозити) Drohung, *јежња* (јежа, јежити се) Schauer, *копња* (копати) Umgraben, *купња* (купити) Kauf, *мражња* (мразити) Verfeindung, *патшња* (патити) Qual, *мржња* (мрзити) Hass, *пажња* (пазити) Beachtung, *плашња* (плашити се) Schrecken, *пратшња* (пратити) Begleitung, *прошња* (просити) Betteln, *скишња* (скитати се) Herumtreiberei, *шетшња* (шетати) Spaziergang, *штѣдња* (штѣдети) Sparsamkeit, *мушња* (му-

тити) (исп. Leskien, Grammatik 291, Даничић, Основе 202—203).

Српскохрватски нам језик показује и како је дошло до издвајања наставка *ьца* и везе његове с општим глаголским деловима у прасловенском језику: примери типа *мржња*: *мрзан*, *мрзиши*, *мушња*: *мушан*, *мушиши*, *грожња*: *грозан*, *грозиши* давали су могућности да се именице на *ьца* у језичком осећању непосредно вежу за глаголе поред себе, а из те је везе перинтеграцијом добивен наставак *ьца* као наставак за прављење именица од општих глаголских делова. И ја мислим — то сам већ рекао — да су тек после везе с глаголским општим деловима, или управо због те везе, именице на *ьца* добиле значење радње.

Словеначки језик: *kupnja* (kupiti) Kauf, *krivnja* (kriviti) Verschulden, *kradnja* (krasti) das Stehlen, *košnja* (kositi) Mahd, *kopnja* (kopati) Huarbeit, *hlapnja* (hlapen, hlapiti) Ausdünstung, *hitnja* (hiteti) Eile, *grožnja* (grozen, groziti) Drohung, *gažnja* (gaziti) Waten, *grdnja* (grditi) Beschimpfung, *bernja* (brati-berem) Sammlung, *brodnja* (broden, broditi) Fahrt zu Schiffe, *lovnja* (loviti) Jägerei, *prihodnja* (prijoditi) Ankunft, *priprošnja* (prijositi) Fürbitte, *privožnja* (privoziti) Zufahren, *prošnja* (prositi) Bitten, *režnja* (rezati) Rebenschnitt, *rodnja* (roditi) Zeugung, *sečnja* (seči) Ausschortung des Fleisches, *slutnja* (slutiti) Ahnung, *sponožnja* (sponositi) Verwerfen, *šetnja* (šetati) Spazieren, *težnja* (težiti) Bestrebung, *točnja* (točiti) Ausschanken, *učnja* (učiti) Lehren, *vežnja* (vezati) Binden der Reben, *vožnja* (voziti) Fahren, *zmetnja*, *zmotnja* (zmota, zmoten, zmotiti), *zaprošnja* (zaprošiti) Ersuchen.

Употреби наставка *ћа* за *nomina actionis* у јужнословенским језицима одговара, донекле, употреба наставка *ка* у језицима источне и западне словенске групе. Исп.: великоруско *вложка* = вложеніе, *возка* = das Führen, *вшечка* = втечение, *мазка* = мазание, *грызка* = грызение, *покидка* = покидание, *прочка* = прочение, *добирка* = добирание, *дубка* = дубление, *измѣшка* = изметание, *добирка* = добирание, *помазка* = помазание; пољско *gospodarka* (gospodarzyć), *głodówka* (głodować), *naganka* (naganiać), *orka* (orać), *składka* (składać), *wędrówka* (wędrować), *zasadzka* (zasadzać) (Улашин, Gramatyka zbiorowa 228), *stojączka* Stehen, *rozgadka* Unterhaltung, *rozłączka* Trennung, *ucieczka* Flucht; чешко *donáška* (donášeti) Zutragung, *dorážka* (dorážeti) = dorážení, *loudka* (louditi) = louzení, *obdělka* (obdělati) Bearbeitung, *obcházka* (obcházeti) =

obcházeti, *obráčka* (obraceti) = obraceni, *obráčka* (obráčiti) Wendung, *obřízka* = obřezání; словачко *dodávka* (dodávať) Zustellung, *donáška* (donašať) Zutragung, *obchádzka* Umgang, *obráčka* Wendung, *obrezka* Verschneidung.

61. По употреби наставка *ћа* за грађење именица које значе радњу глаголску јужнословенским језицима стоји најближе руски језик. Само је у њему употреба овога наставка у морфолошком смислу ограничена; његова веза са глаголским општим деловима има у руском језику само у једном случају карактер продуктивног односа: кад се њиме граде именице од „интензива“ на *otati*, *otěti* (в.-р. отать, м.-р. отіти). И као што је тачно Миклошич (о. с. 122) запазио, интензивну нијансу која је карактеристична за основне глаголе чувају и од њих изведене именице. Овај факат показује и како треба разумети употребу наставка *ћа* у језицима источне групе код именица које су *nomina actionis*, своје врсте, по значењу. Она је продукт екскурзивног покрета наставка *ьца* resp. *ьћа*, и значи *оживљавање* везе овога наставка с глаголским општим деловима преко његова везивања за „интензиве“ с елементом *t*; стога образовања на *ошња* не могу бити никакав доказ да је употребе наставка *ьћа* за *nomina actionis* у руском језику било више него у западословенским језицима. А за нас је *што* важно.

Одавде се види и у каквом односу стоје источни словенски језици према јужнословенским у погледу употребе наставка *ћа* за грађење именица које значе радњу глаголску. Пре свега, међу њима има и фактичке разлике: у источним језицима је оваква употреба наставка *ћа* сведена, углавном, на везу његову с глаголима на *ошати*, *ошатиши*, који и семантички и морфолошки претстављају засебан глаголски ред у језику; у јужнословенским језицима, напротив, употреба његова нема ничег заједничког са морфолошким ликом основних глагола: помоћу наставка *ћа* граде се у њима поменуте именице подједнако од свих глагола. Затим, у историско-еволутивном погледу употреба наставка *ћа* у руском језику значи нешто друго него у јужнословенским језицима: у руском језику до ње је довело семантичко скретање прасловенског *ьца*, а у јужнословенским језицима употреба наставка *ћа* претставља продужење старе, основне, прасловенске употребе наставка *ьца* за *nomina actionis*. Овим сам хтео да истакнем две ствари: прво, да је паралелизам међу источним и јужним словенским језицима у погледу употребе наставка *ћа* за грађење именица

које значе радњу, уколико тога паралелизма уопште има, сасвим случајног карактера и друго, да ово значење наставка *ћа* у језицима источне групе ни најмање не стоји у вези са функционалном репартицијом наставка *ьца* у прасловенском језику, што се, као што ћемо видети, за јужнословенске језике мора претпоставити.

Навешћу, после овога, још само неколико примера употребе наставка *ћа* за *nom. actionis* у руском језику.

Великоруски језик: *бѣгошња* Gelaufe, *пѣскошња* „piskъ тпогичъ“, *скришшња* „сильное скрипѣние“, *сѣукошња* pulsatio Geklopfe, *шолкошња*, *шрескошња*, *хлошшња*, *шаркошња* и сл. (Миклошич, о. с. 122).

Малоруски: *шуйшња* (тупотіти) das Poltern, *воркошња* (воркотіти) das Brummen, *цакшња* (цакотіти) das Zetern, *лошшња* (лопотіти) das Schlagen, *белькошња* (белькотіти) das Plappern, *гукшња* (гукотіти) das Hallen, *рокошња* (рокотіти) das Donnern, *шамшшња* (шамотіти) das Säuseln и сл. (Смал-Стоцки, о. с. 25).

Исп. са овим примерима врло ретке примере као великоруско *возня* = Herumlaufen, малоруско *цребня* = Rudern — и много чешће примере типа великоруско *долбня* Schlägel, *вззня* Riemenzeug an der Kleidung, дијал. *пжшња* Saatfeld, *пшовшња* Düngerwagen, *пшршња* Brachfeld, *лвшња* feuchter Schnee.

Шта налазимо у овом погледу у западнословенским језицима? Најмање употребе наставка *ћа* код именица које значе радњу глаголску: исп. наведено пољско *гнушња*, *кѣбшња*. У њима именице на *ћа*, саграђене од глаголских општих делова, имају најчешће значење конкретно: предмета којег се глаголска радња у извесном правцу тиче, места на којему се глаголска радња врши, оруђа којим се она врши и сл. Исп. пољско *тѣмшња* Steinbruch, *плешња* geflochtene Peitsche, *пѣходшња* Fackel, *тѣѣшња* Presse, *ушвѣшња* Planscheibe, *роштупшња* Spaltfrucht, *втѣѣшња* Lanze, *брѣдшња* Netz, *бишња* „danina“, *дѣвѣшња* Hebel; чешко *бернѣ* Steuer, *пѣходнѣ* Fackel итд.

Из свега овога што је речено о развоју наставка *ћа* и *ьца* излази ово:

1. да смо већ у прасловенском добили два облика наставка *ћа*, — *ћа* и *ьца*; и то *ћа* као наставак за *Adjektivabstrakta*, а *ьца* као наставак за *nomina actionis* и *nomina loci*.

2. да наставак *ьца* нема у свима словенским језицима исти развој: у јужнословенским језицима његовим рефлексом *ћа*

граде се именице које су по значењу *nomina actionis*, а у источним и западним језицима помоћу наставка *ћа* граде се *nomina loci*. Или: *ьца* је у јужнословенским језицима очувало граматичку функцију своју, а у источним и западним језицима је, углавном, без ове функције остало, — за наставак *ьца* у њима се везало конкретно значење.

3. да овакав однос наставка *ћа* и *ьца*: *ћа* за *Adjektivabstrakta* према *ьца* за *nomina loci* у источним и западним словенским језицима, а *ћа* за *Adjektivabstrakta* према *ьца* за *Verbalabstrakta* у јужнословенским језицима, — значи, несумњиво, „ликвидирање“ с граматичким моментом у употреби наставка *ћа* у језицима прве групе, а чување тога момента код наставка *ћа* у језицима друге групе.

За далеки одјек ове у неку руку прасловенске функционалне „подвојености“ наставка *ћа* и *ьца* — овога сужавања њихове употребе и значења у оним дијалектима прасловенског језика из којих су се развили источни и западни словенски језици и чувања општијег карактера употребе њихове само у јужнословенским језицима — ја сматрам и грађење наставка *ѣа* у српскохрватском и словеначком језику, тј. додавање наставка 'а ($\leq$ *ћа*) наставку *ѣа* у оним језицима у којима је *ћа* чувало природу наставка за грађење апстрактних именица од придевских општих делова.

62. Остало је, најзад, још само једно питање: како је дошло до употребе наставка *ѣа* за грађење именица које значе *nomina loci* и зашто је таква употреба његова постала црта јужнословенских језика — у оним случајевима у којима *nomina loci* имају *nomen agentis* у основици.

Нема нарочитих тешкоћа ни у првом ни у другом делу овога питања. Ваља само имати у виду овај факат: употребе наставка *ьца* за *nomina loci* морало је бити у извесној мери и у јужнословенским језицима, — на то упућују остаци његове употребе у старословенском и бугарском језику; а употребе наставка *ьца* морало је бити у источним и западним језицима словенским и у оним случајевима где *nomina loci* имају *nomen agentis* у основи, — то показује употреба наставка *ѣа* у полапском и руском језику. Ово може значити само једну ствар: да се историски однос *ьћа* (у западним и источним словенским језицима) према *ьца* (у јужнословенским језицима) своди у даљој перспективи на напоредну употребу ових двају наставка у категорији *nominum loci* у прасловенском језику.

Видели смо на који је начин наставак *њца* добио месно значење; да видимо сад на који га је добио наставак *њса*.

Нема паралелизма у развоју наставака *ња* и *њса*; основна употреба наставка *њса* није значила грађење апстрактних именица придевске природе: њиме уопште, бар у прасловенском језику, апстрактне именице нису грађене; стога код њега не морамо претпостављати оне семантичке мене што смо их претпостављали код наставака *ња* и *њца*. То је прво што ваља истаћи. Даље, потребно је разликовати две етапе употребе наставка *њса* за *nomina loci*: прву, док се *nomina loci* на *њса* нису разликовала по своје морфолошкој склопи од осталих образовања на *њса*: исп. српскохрватско *ћумурница* Kohlenbrennerei, *ризница* (Kleider-) Kammer, *хлебница* Brotkammer, *житница* Getreide са једне и *ножница* Messerscheide, *мучница* Mehlkasten, *снијежница* Schneewasser, *зобница* Hafersack — с друге стране; или пољско *убоџница* Armenhaus, *куџница* Schmiede и *солница* Salzfass, *szachownica* Schachbrett, *szczelnica* Stopfbüchse; и другу, када *nomina loci* на *њса* добивају и нарочити морфолошки склоп, када и по својој морфолошкој структури постају *nomina loci*: исп. српскохрватско *вожђарница* Eisenladen, *ковачница* Schmiede, *чишаоница* Lesehalle. Или: потребно је разликовати употребу наставка *њса* у случајевима као *chlěbъnica* од употребе његове у случајевима као *chlěbъњnica*. У каквом односу стоје ове две употребе наставка *њса* и зашто ми одвајамо једну од друге?

Морфолошки склоп именица типа *chlěbъnica* и именица типа *chlěbъњnica* — није исти; у првом случају имамо *chlěbън-њса*, а у другом *chlěbъњн-њса*. То је прво. Друго: морфолошки склоп именица прве групе показује *када* су именице на *њса* *могле* значити *nomina loci*; а именица друге групе — *када* су то *морале* значити. Другим речима: именице типа *chlěbъњnica* према онима типа *chlěbъnica* значе граматичко издвајање *nominum loci* на *њса* од осталих образовања са завршетком *њnica*. На што се своди ово граматичко издвајање *nominum loci* на *њса*: на развоју употребе наставка *њса* или на асимилацију именица типа *chlěbъnica* именицама типа **pъsaњnica*, **pralъnica*? Ја мислим на ово прво, на развоју употребе наставка *њса*, — на његову употребу за супстантивизацију придева на *њлз* направљених од именица које су биле по значењу *nomina agentis*. Нас се не тиче, шта су ови придеви значили у прасловенском језику; и не тиче нас се у каквом су унутрашњем односу били према именицама од којих су били направљени: да ли

су по значењу били ближи њима или њиховим општим деловима. Главни је за нас ово: да су они претстављали засебну групу придева међу придевима на *њлз*, — чим је њихова супстантивизација могла дати јединствену групу именица — *nomina loci* — издвојену и семантички и формално од осталих именица на *њnica*.

Шта је било даље са именицама типа *chlěbъњnica*? Најпре смо код њих добили нов распоред морфолошких елемената: однос *chlěbъњnica*: *chlěbъњ* изазвао је код именице *chlěbъњnica* нову поделу на морфолошке елементе, — поделу на општи део *chlěbъњ-* „хлебарски“ и наставак *њnica*; и то поделу која, на крају крајева, значи само једно, оно о чему смо већ говорили: замену придевског општег дела с граматичким знацима адјективности (*chlěbъњн-*) — придевским општим делом без тих знакова (*chlěbъњ-*).

Дошли смо, најзад, до употребе наставака *њца* и *њnica* у истим речима, до дублета типа **kovaњnica* || *kovaњnica*, **pralъnica* || *pralъnica* и сл. Какав је резултат ове напоредне употребе наставака *њца* и *њnica* за *nomina loci* у прасловенском језику — показују нам словенски језици: јужнословенски су језици уопштили употребу наставка *њnica*, а источни и западни наставак *њца*.

У јужнословенским језицима имамо и овде оно што имамо у свима другим случајевима код наставака за грађење речи: уопштавање новијег облика, новије суфиксне варијанте, новијег начина грађења речи.

Једну бих напомену још додао уз именице типа *chlěbъnica*, тј. уз *nomina loci* што им није *nomen agentis* у основи. Код њих немамо резултате репартиције односа *њца*: *њnica*, — именице типа *chlěbъnica* познате су свима словенским језицима. Откуда то? Отуда што именица типа **chlěbъњnica* = *Brotkammer* није ни могло бити у прасловенском језику; у њему је веза наставка *њца* с номенским општим деловима била могућа само у једном случају: кад су били по среди општи делови именица које су по значењу *nomina agentis*. Ово је врло важно истаћи. Ово нам показује колико конкретно значење наставка *њца* — његова употреба за *nomina loci* — није производ развоја употребе наставка *ња*, онако као што то имамо код наставака *њса* и *њnica*, већ значи семантички скок наставка *њца* као наставка за *Verbalabstrakta*.

III Наставци *ot'a*, *ota* || *ota*

63. Од свих словенских језика, само српскохрватски и словеначки језик знају за наставак *ot'a* поред наставка *ota*. Према томе,

овај их наставак одваја како од језика источне и западне словенске групе тако и од старослов. и бугарског језика. Он је, дакле, као наставак црта западног дела јужнословенске заједнице.

Да видимо, најпре, употребу наставка *ot'a* (*oħa*, *oħa*) у овим језицима и његов однос према наставку *ota*.

а) Српскохрватски језик.

Наставак *oħa*: *бистроħа* (бистар) Klarheit, *бледоħа* (блед) Blässe, *вредноħа* (вредан) Würdigkeit, *врсноħа* (врстан) Brauheit, *крашхоħа* (кратак) Kürze, *лакоħа* (лак) Leichtigkeit, *мирноħа* (миран) Friedfertigkeit, *стидноħа* (стидан) Scham, *танкоħа* (танак) Dünne, *тешкоħа* (тежак) das Trübsal, *тешноħа* (тесан) Enge, *тупоħа* (туп) Stumpfheit, *хладноħа* (хладан) Kälte, *хромоħа* (хром) Lahmheit и сл.

oħa || *oħa*: *сїрахоħа* || *сїрахоħа* (страх) *terribile visu, dictu*, *глухоħа* || *глухоħа* (глух) Taubheit, *доброħа* || *доброħа* (добар) Güte, *чистоħа* || *чистоħа* (чист) Reinheit, *слепоħа* || *слепоħа* (слеп) Blindheit.

oħa: *грехоħа* (грех) *catum*, *срамоħа* (срам) Schande, *јакоħа* (јак) Stärke, *јасноħа* (јасан) Helle, *лепоħа* (леп) Schönheit, *људскоħа* (људски) humanitas, *мекоħа* (мек) Weichheit, *немоħа* (нем) Stummheit, *простоħа* (прост) Einfalt, *сухоħа* (сух) das Trockne, *тешкоħа* (тѣскъ) Enge.

Као што се из примера види, помоћу оба ова наставка праве се у српскохрватском апстрактне именице и од придевских и од именичких општих делова. Међу овим наставцима, дакле, у погледу употребе њихове — нема никакве разлике. То је прво. Друго, нема никакве разлике, у семантичком погледу, ни међу именицама њима изведеним: и именице саграђене наставком *oħa* и оне што су саграђене наставком *oħa* иду у исту групу именица. Најзад, ни именице које су направљене и помоћу једнога и помоћу другог наставка не разликују се по значењу: оне су синоними. Изузетак чини само *чистоħа* и *чистоħа*. За прву се именицу данас све више везује значење „чистоће“ у материјалном смислу, а друга чува апстрактно значење (исп. Белић Н Ј I, 2, 73). Али ова диференцијација значења не потиче од односа *oħa*: *oħa* код ове именице; она је само резултат везивања једне нијансе значења именице *чистоħа* = *чистоħа* за један гласовни склоп речи, а друге за други. То довољно показује и сам факат што овакве разлике у значењу код именица саграђених и једним и другим наставком имамо само у оним случајевима у којима је диференцијација по

значењу могућа. Из овога је јасно да данашња разлика у значењу између именица на *oħa* и *oħa* које су направљене од истог општег дела, уколико те разлике уопште има, нема у даљој перспективи никакве везе са генезом гласовне диференцијације склопа ових двају наставка.

б) Словеначки језик.

Наставак *oħa*: *лазноħа* (*lazen*) Musse, *ласноħа* (*lasen*) Leichtigkeit, *бистроħа* (*bister*) Schnelligkeit, *хитроħа* (*hiter*) Schnelligkeit; *oħa* || *ota*: *малоħа* || *malota* (*mali*) Kleinigkeit, *лахоħа* || *lahkota* (*lahk*) Leichtigkeit, *краткоħа* || *krotkħa* (*krotek*) Lahmheit, *крхкоħа* || *krhkħa* (*krhek*) Zerbrechlichkeit, *крепоħа* || *krepkħa* (*krepek*) Rüstigkeit, *краткоħа* || *kratkħa* (*kratek*) Kürze, *драгоħа* || *dragħa* (*drag*) Theuerung, *мехоħа* || *mehkħa* (*mehek*) Weichheit, *догоħа* || *dogħa* (*dog*) Länge, *чврстоħа* || *čvrstħa* (*čvrst*) Festigkeit, *чистоħа* || *čistħa* (*čist*) Reinheit, *голоħа* || *golħa* (*goł*) Nacktheit, *гостоħа* || *gostħa* (*gost*) Dichte, *грдоħа* || *grdħa* (*grd*) Abscheulichkeit, *белоħа* || *belħa* (*beł*) Weisse, *бистроħа* || *bistroħa* (*bister*) Klarheit, *бледоħа* || *bledħa* (*bled*) Bläse, *брзоħа* || *brzħa* (*brz*) Schnelligkeit.

ota: *глуħа* (*gluh*) Taubheit, *худоħа* (*hud*) Böse, *хромоħа* (*hrom*) Lahmheit, *дремоħа* (*drem*) Schläfigkeit, *бесноħа* (*besen*) Tollheit, *грехоħа* (*greh*) Sünde, *благоħа* (*blag*) Edelmuth, *блазноħа* (*blazen*) Wahnsinn, *босоħа* (*bos*) Barfüssigkeit, *кривоħа* (*kriv*) Krümme, *јасноħа* (*jasen*) Heitre, *хладноħа* (*hladen*) Kühle, *грозоħа* (*groza*) das Grauen, *чрноħа* (*črn*) Schwärze, *глобоħа* (*globok*) Tiefe, *дробноħа* (*droben*) Kleinheit итд.

Словеначки се језик, као што се из наведених примера види, у погледу употребе наставка *oħa* и *ota* у свему слаже са српскохрватским језиком. Само је у њему употреба ових наставка код истих именица, изгледа, ширих размера него у српскохрватском језику. И у њему је, исто као у српскохрватском, у неким случајевима дошло до диференцијације значења код именица које су саграђене и помоћу наставка *ota* и помоћу наставка *oħa*; и то, донекле, у истом смислу као у српскохрватском језику. Исп.: *лепоħа* = die Schönheit, *лепоħа* = Pracht, Schnuck, *доброħа* = die Güte, *доброħа* = die gute Qualität. И сами примери показују да је овде по среди само везивање конкретније нијансе у значењу ових именица за облик на *oħa*, и ништа више.

64. Овако ствар стоји са употребом наставка *ota*, *oħa*, *oħa* у српскохрватском и словеначком језику. Главно је да се њихова

данашња употреба у овим језицима своди на потпуно једнакост у функционалном погледу наставака *ota* и *ot'a*. Према томе, за питање генезе наставка *ot'a* не би ништа дало испитивање синтаксичке стране данашњих образовања на *ota* и *ot'a*, тј. испитивање да ли факат што се данас наставак *ota* јавља само код једних именица, наставак *ot'a* код других, а код неких, опет, оба наставка заједно има везе са значењем основних придева или именица. Већ и потпуна једнакост ових наставака показује колико је данашњи распоред њихов сасвим случајног карактера. Али ја мислим, исто тако, да се при испитивању морфолошке структуре именица типа *чишћоћа* || *чишћоша* не сме полазити ни само од формалног момента, од односа *оћа* || *оша*. То би се могло чинити само онда кад међу наставцима *ot'a* || *ota* ни по времену постанка њихова не би било никакве разлике. Међутим тако није. Категорија апстрактних именица изведених наставком *ota* већ је у прасловенском као таква била потпуно формирана, а то за именице на *ot'a* не стоји, јер њих познаје само српскохрватски и словеначки језик. Стога, по моме мишљењу, данашње српскохрватско *сѣрахоћа* и *сѣрахоша* још не значи да морфолошки елементи који би се добили формалном анализом код именица ове врсте — именица + придевски наставак *ot* + наставци *a* и *ta* као наставци за просту супстантивизацију придевских општих делова — показују и како треба разумети грађење наставка *ota* уопште и у вези са тим првобитно формирање именица овога типа. Они би то показивали само онда кад би наставци *a* и *ta* били и по времену употребе за грађење именица ове врсте заиста паралелни наставци. Онда би било јасно да су они у састав наставка *ota* ушли само као наставци за просту супстантивизацију, а то би, са своје стране, упућивало на придевски карактер некадашњих образовања на *ot* и, у даљој перспективи, на већу старину именица типа *срамоша*, *сѣрахоша*, *вехоша*, *дрѣмота*, *грехота*, него *лейоша*, *доброша*, *глухота*, *црнота* и сл.

Овим сам хтео само да истакнем колико однос *ot'a* || *ota* у српскохрватском и словеначком језику, због тога што у историјском погледу не значи напоредну употребу наставака *a* и *ta*, нема никаква значаја за разумевање постанка ових наставака уопште. Уосталом, Бругман у анализи наставака *otā*, *ētā* и не издваја наставак *a* као морфолошки елемент уопште: он ова два наставка своди на *e+ta* и *o+ta*. И само додаје да је резултат везе наставка *tā* с придевским и именичким општим деловима био

већ у праиндоевропском формирање категорије апстрактних именица типа ст.-инд. *pūrnatā* (*pūrñás*) Fülle, *dirghatā* (*dirghás*) Länge, готско *hauhiþa* (*hauhs*) Höhe, *diupiþa* (*diups*) Tiefe, келтско *duhet* (*du*) Schwärze, *dahet* (*da*) Güte, лит. *nūgata* (*nū'gas*) Nacktheit, *sveikatā* (*sveikas*) Gesundheit и сл. (о. с. 416—417). Према овоме што Бругман претпоставља за праиндоевропски језик, прасловенски би показивао само даљи степен језичког развитка: у њему се из односа *dobrъ: dobrotā*, *strachъ: strachotā* добива перинтеграцијом наставак *ota* који, због познате морфолошке унификације свих старих придевских основа у прасловенском језику, постаје општи наставак за грађење апстрактних именица од придевских општих делова. И као такав наставак остаје он и у току засебног развитка свих словенских језика. Само се у српскохрватском и словеначком језику ствара поред њега и наставак *ot'a*. И питање је зашто и на који начин.

65. На ово питање одговор је већ упола дат; и дат је раније, кад је била реч о наставцима *ta*, *ъta*. Тада је речено да је наставак *'a* ($\leq ta$) сачувао у јужнословенским језицима општију природу употребе своје; он је у њима остао слободно граматичко средство за прављење апстрактних именица од придевских општих делова. То значи да су јужнословенски језици у извесној епоси свога развитка морали знати за дублете типа **jash-a* || *jasn-ota*, **tēsñ-a* || *tēsñ-ota*, **lastñ-a* || *lastñ-ota*, **grozñ-a* || *groz-ota* са једне и *suša* || *suhota*, **mečā* || *mečota*, **gost'a* || *gostota* и сл. — са друге стране. Или, у центар цела питања о постанку наставка *ot'a* ваља ставити два односа: један старији, општи јужнословенски — **tēsñ-a* || *tēsñ-ota*: *tēsñъ*, и други млађи, српскохрватско-словеначки — **tēsñ-ot'a* || *tēsñ-ota*: *tēsñъ*. Онај први је однос у бугарском и старословенском језику упрошћен, из њега је нестало првога члана те је дао однос *tēsnota*: *tēsñъ*; а у српскохрватском и словеначком језику место њега дошао је други однос, са новим чланом — **tēsnot'a*.

Као што се види, и на једној и на другој страни — и у бугарском и старословенском, и у српскохрватском и словеначком језику — имамо, на крају крајева, једну исту ствар: елиминисање из језика именица на *ñā* које су биле по значењу *Adjektivabstrakta*; само што је то елиминисање у српскохрватском и словеначком језику надокнађено стварањем новог наставка — *ot'a*. Оба ова факта — уклањање именица типа *tēsñ-a* из језика и грађење новог наставка *ot'a* — значе, по моме мишљењу, исто: они показују да апстрактне именице типа **tēsñā* у јужнословенским језицима нису имале ничега

лексичкога у себи; тј. да је у овим језицима наставак 'а ($\leq \text{ia}$) био жив, продуктиван наставак, онакав какви су били и други наставци којим су апстрактне именице грађене. Једино кад се ово узме у обзир постаје разумљиво зашто у западним и источним словенским језицима налазимо *Adjektivabstrakta* на *ha*, а у јужнословенским их језицима — нема. Исп. за ово макар пољско *ciemnia* = 1. *miejsce ciemne*, 2. *ciemność*, *jasnia* = 1. *miejsce jasne*, 2. *jasnota* и руско *жидня* = *Dünne*.

То значи уклањање именица типа **tēsna* из јужнословенских језика, ако се оно посматра у вези с питањем природе и развитка наставка 'а ($\leq \text{ia}$) у овим језицима. Али ако се ово уклањање узме само за себе, као факат, онда оно значи нешто друго: с једне стране, „победу“ наставак *ota* над наставком 'а, а с друге — потпуно разграничење између именица типа **mōt-ъna*, код којих је *na*, у облику *ъna*, било суфикс (*nomina actionis*) и именица типа **tēsna* — код којих је *na* било само гласовни завршетак, а суфикс је био 'а (*Adjektivabstrakta*). Последица тога разграничења ово је: завршетак *na* постао је знак именица које су по значењу *Verbalabstrakta*.

Све ово што сам изнео о развитку именица типа **tēsna* у јужнословенским језицима изнео сам ради тога да покажем колико су оба горња односа — и однос *tēsnota*: *tēsny* у бугарском и старословенском језику и однос **tēsnot'a* || *tēsnota*: *tēsny* у српскохрватском и словеначком језику подједнако резултат напоредне употребе наставака 'а и *ota* као двају наставака исте граматичке вредности. У прва два језика та је напоредна употреба завршена уопштавањем једнога наставка на штету другог, а у друга два — у српскохрватском и словеначком, напоредна употреба наставака 'а и *ota* довела је до контаминације њихове, до грађења наставака *ot'a* у оним случајевима где су *Adjektivabstrakta* могла бити и с наставком 'а и с наставком *ota*. Суфиксне контаминације ове врсте нису ретке; и нису ретке баш у јужнословенским језицима; а у њима, опет, нису ретке баш у оним случајевима где су по среди наставци за грађење апстрактних именица: исп. старословенско *мнлостъинъ* (= *мнл-ост-ъинъ*) или српскохрватско *босошња* (= *босот + иња*), *сухошња*, *хромошња*, *голошња* итд.

66. Две напомене треба још додати, после свега овога.

Прва: наставак 'а ($\leq \text{ia}$) није ушао само у састав наставака *ota*; њега налазимо као саставни део и других наставака којима се граде апстрактне именице придевскога карактера: исп. старо-

словенски акуз. множ. *радшѣ* од **радшѣ* (= *radost + 'a*) или именице типа *slabošča* ($\leq \text{*slabost-'a}$) у словеначком језику.

Друга напомена: нешто налик на српскохрватско *oča* и словеначко *oča* имају и италски језици, латински и умбриски језик. У њима налазимо наставак *itiā* (*itiē-s*): исп. лат. *pueritia*, *lanitia*, *dūritia*, умбр. *uhretie* „auctoritate“. И научници о њему различито мисле. Мајер-Липке — *Archiv für lateinische Lexikographie* VIII 334 — мисли за њ да је италска иновација. Покровски га — *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXXV 241—244 — доводи у везу с наставцима *oča* и *oča* у словеначком и српскохрватском језику и мисли да смо још у индоевропском прајезику могли имати наставак *tiā* (*ē-tiā*, *ō-tiā*). И Бругман — *Grundriss*² II, 1, 194 — наводи именице на *oča* из српскохрватскога језика, али их наводи само као паралелу латинско-умбрискоме *-etiā*; а за ово — за италско *etiā* — мисли да је продукат формалне асимилације старих именица на *-etiā* именицама типа *militia* (*mīles*), *divitiae* (*dīves*), *inertia* (*iners*). Према томе, он је за италско порекло латинско-умбриског *-etiā*.

Ако је тачно да је наставак *ot'a* у српскохрватском и словеначком језику постао онако како је горе изнесено, као што је тачно да од свих словенских језика само ова два језика за њ знају, онда је дискусија око тога да ли се и српскохрватско-словеначко *-ot'a* и латинско-умбриско *-etiā* свде на заједничко индоевропско **ōtiā*, **ētiā* или не — излишна.

IV Наставци *ača* и *ara*

67. И за ова два наставка зна само српскохрватски и словеначки језик. Према томе, и они су и као наставци, по својој структури, и по употреби својој иновација западног дела јужнословенске језичке целине.

Узећу најпре наставак *ača* и показаћу данашњу употребу његову у оба ова језика редом; прво у српскохрватском, па онда у словеначком језику.

Наставком *ača* граде се у српскохрватском језику именице и од глаголских, и од придевских и од именичких општих делова; дакле, у морфолошком погледу његова употреба у овом језику није ничим ограничена. Ја ово истичем зато што то није случај и са њему паралелним наставком код именица мушкога рода — *ac*; или бар не у оним случајевима где је *ac* продуктиван наставак у језику.

Именице саграђене наставком *ача* од *глаголских* општих делова имају данас двојако значење: оне су или *nomina agentis* или *nomina instrumenti*.

а) *Nomina agentis* су доста ретка, и што је главно, готово су увек без *masculinum*-а на *ач* поред себе: *нарикаче* (нарицати) *Klageweib*, *превртача* (превртати) „*Umdreherin*“, *шумарача* (шумарати) *Herumtreiberin*, *удавача* (удавати се) *das zu verheiratende Mädchen*.

б) *Nomina instrumenti* су, напротив, честа и у овој употреби *ача* претставља продуктиван наставак у језику:

дрљача (дрљати) *Egge*, *испирача* (испирати) *Wischlappen*, *махача* (махати) *Klopfbrett*, *покривача* (покривати) *Kotze*, *пошпирача* (потпирати) *Stütze*, *повезача* (повезати) *Kopftuch*, *сапињача*, (сапињати) *Knüpfband*, *запињача* (запињати) *Sperrholz*, *зујача* (зујати) *Brummkreisel*, *вејача* (вејати) *Art Sieb*, и сл. (*Leskien, Grammatik 239*).

Није потребно нарочито истицати да су ова два значења код наставка *ача* само продукат његова унутрашњег развика; развика значења *радника* као носиоца глаголске радње у значење *средства* помоћу којег се нека радња врши толико је чест и обичан код наставака за грађење речи у свима језицима, да се и код овога наставка већ *a priori* могао очекивати.

У оним случајевима где се њиме граде именице од придевских општих делова, наставак *ача* || *'ача* са својим дериватима *њача* и *овача* један је од најпродуктивнијих наставака у језику. И употреба његова у овом случају своди се на просту супстантивизацију основних придева: именице њиме саграђене врло су различита значења, — оне могу значити ма који предмет који може бити носилац оне особине што је основни придев значи:

Примери: *мекача* (мек) *Art Apfel*, *меденача* (меден) *Glöckchen von Bronze*, *ветрењача* (ветар) *Windmühle*;

мешњача (месан, месо) *Fleischwurst*, *зимњача* (зимни, зима) *Winterapfel*, *сламњача* (сламни, слама) *Strohsack*;

њача: *кровњача* (кров) *Strohütte*, *лубњача* (луб) *mit Bast gedeckte Hütte*, *пашњача* (пас) *Art Waffengürtel*, *зорњача* (зора) *Morgenstern*;

овача: *брестовача* (брест, брестов) *Ulmenstück*, *церовача* (цер, церов) *Stock aus Zereiche*, *храстовача* (храст, храстов) *Eichenstock*, *лесковача* (леска, лесков) *Haselstock*, *комовача* (ком, комов) *Tresterbranntwein*, *маковача* (мак, маков) *Mohnkuchen*.

И од именичких општих делова граде се именице помоћу наставка *ача* || *'ача*, и то именице врло различита значења; дакле, и и овде је употреба наставка *ача* израз граматичке функције његове:

копљача (копље) *Fahnenlanze*, *пламењача* (пламен) *starke Sonnenhitze*, *рамењача* (раме) *Achselstück*, *крилача* (крило) *eine Vogelart*, *плетивача* (плетиво) *Strickbeutel* итд.

Словеначки се језик разликује од српскохрватског у погледу употребе наставка *ача* најпре даљим функционалним развикам овога наставка. У њему је он, поред поменутих значења која смо нашли у српхрв. језику, развио и сва три т.зв. *експресивна* значења: пејоративно, ампликативно и деминутивно. Проф. Белић је показао како је дошло до развика ових значења и у каквом односу она стоје међу собом, те се ја на њима нећу задржавати (I. с. 145—146 и 155—156).

Друга разлика између српскохрв. и словеначког језика, која је од нарочитог значаја за разумевање постанка овога наставка уопште, у томе је што се *'ача* у словеначком језику употребљава у неким случајевима и за *nomina agentis masculini*: *убијача* (убијати) *Todtschläger*.

Иначе, овај је наставак у словеначком језику отприлике исте продуктивности као и у српскохрватском, и по *основним* функцијама и значењима својим једнак је српскохрватском *ача*. И у словеначком је, као у српскохрватском језику, у вези с гаголским општим деловима развио двојако значење: именице њиме саграђене по значењу свом су или *nomina agentis* или *nomina instrumenti*; или се бар свде на ове две групе именица.

а) *Nomina agentis*: *берача* (м. *berač*, брати-берем) *Weinleserin*, *попевача* (м. *popavač* *Sänger*, *popovati*) *Singvogel*, *потепача* (м. *potepač*, *potepati* се) *Landstreicherin*, *пohaјача* (м. *pohajač*, *pohajati*) *Müssiggänger*, *пoteзача* (м. *potezáč* *Vagabund*, *potezati*) *ein liederliches Weib*, *жњача* (м. *žnjač*, *žeti*, *žanjem*) *Schnitterin*, *зијача* (м. *zijač*, *zijati*) *Gafferin*, *тежача* (м. *težak*) *Tagelöhnerin*, *doјача* (*doјiti*) *eine milchende Kuh oder Ziege*.

Међу наведеним примерима свега их је два где наставак *ача* значи радницу, у ужем значењу те речи: *берача* и *жњача*. У свима другим случајевима, изузевши *тежача* где је веза с основним глаголом и онако прекинута и *попевача* и *doјача* које не иду у категорију лица уопште, у значењу ових именица врло је изразита детериоративна нијанса. Али, то и наведени примери показују,

детериоративно значење код ових именица није у самом наставку *ača*; оно долази од значења основних глагола.

На ове детериоративе који су направљени од глаголских општих делова надовезују се они што су направљени од именичких и придевских општих делова:

gluhača (gluh) pej. taubes Weib, *blatnjača* (blato, blaten) die Kothige, *bedača* (beda) ein dummes Weib, *vampača* (vamp) ein dickwanstiges Weib, *zaspanjača* (m. zaspanjak) ein verschlafenes Weib, *bikača* ein dickköpfiges Weib.

Ни овде, као ни горе као детериоратива саграђених од глаголских општих делова, детериоративно значење није у наставку *ača*; или боље: именице њиме саграђене нису детериоративи због њега, већ због значења својих основних делова. То значи да међу именицама на *ača* саграђеним од глаголских и придевских општих делова и нема правих детериоратива (реч је само о наведеним примерима); или тачније, има их у толико уколико се помоћу наставка *ača* граде именице и од оних придева и глагола који имају детериоративне нијансе у значењу. Шта значи, онда, употреба наставка *ača* у горњим примерима, и у оним где су по среди глаголски и у оним где су по среди придевски и именички општи делови? Она не претставља основну употребу наставка *ača*; основну употребу његову значе, свакако, *nomina agentis*. Она значи померање основне употребе овога наставка, и то прво померање употребе његове, — његово везивање и за *nomina attributiva*, у нашем случају за *nomina attributiva* с детериоративном нијансом. Уз ова детериоративна, стоје права *nomina attributiva*, без детериоративне нијансе у значењу:

levača (lev) die Linkhändige, *pobožnjača* (pobožen) Frömmlerin, *hahača* (hahati) ein prahlhaftes Weib, *gizdača* (gizdav) „gizdava ženska“.

Ја мислим да *nomina attributiva* значе раскрсницу у развитку употребе наставка *ača* уопште; и то раскрсницу од које *detiorativna nomina attributiva* полазе једним путем, а права *nomina attributiva*, опет, другим. Прва — детериоративна *nomina attributiva* — уносе детериоративно значење и у сам наставак *ača* и доводе до употребе његове у случајевима као:

vrbača (vrba) ein schlechter Weidebaum, *travača* (trava) schlechtes Gras, *suknjača* (suknja) pej. Rock, *kostača* (kost) grosser Knochen.

У овом правцу — наставак *ača* иде и даље, добива амплификативно значење: *kozača* (koza) grosse Ziege, *svinjača* (svinja) = velika svinja, *nogača* (noga) grosser Fuss итд.

Међутим друга — права *nomina attributiva* — проширују употребу наставка *ača* и изван категорије лица, уводе овај наставак и у категорију предмета и своде га, на тај начин, на просто граматичко средство за прављење именица од придевских и именичких општих делова. И у овом правцу — развитак наставка *ača* у словеначком језику исти је као и у српскохрватском језику: и у словеначком је употреба његова у овом случају израз његове граматичке функције, и у њему наставак *ača* има своје деривате *njača* и *ovača*.

Примери:

ača: *trdača* (trd) „trdo jabolko“, *krivača* (kriv) „zakrivljen nož“ *kroglača* (krogel) „neka vrsta sliv“, *trakača* (trak) Regenbogen, *hoturača* (kotur) „neko jabolko“, *krastača* (krasta) gemeine Kräte, *tikvača* (tikva) Schödel, *drevača* (drevo) Holzaxt, *bradljača* (bradlja) „koža ki volu pod vratom visi“, *usnjača* (usnja) Lederkoffer, *škornjača* (škornja) Stoefel.

ača: *zelenjača* (zelen) „neko zeleno jabolko“, *spletanjača* (spleten) geflochtener Korb, *lesenjača* (lesen) Bretterbude, *vetrenjača* (vetren) Windbüchse, *bednjača* (bedno) hohler Baumstamm, *apnjača* (apno) Kalkwasser, *trnjača* (trn) Zitterroche, *drenjača* (dren) „drenova palica“.

njača: *slamnjača* (slamen, slama) Strohsack, *sirovnjača* (sirov) „sirov kolač“, *svitnjača* (svilen, svila) seidenes Kleid, *šibnjača* (šibje) aus Ruthen geflochtener Korb, *bekovnjača* (bekov) Weidekorb, *zakotnjača* (zakot) Winkelschuhle, *topnjača* (top) Kanonenboot, *žabnjača* (žaba) Hahnenfuss, *ribnjača* (riba) Fischbehälter, *travnjača* (trava) Grastuch.

ovača: *trnovača* (trnov) Dornstock, *brezovača* (brezov) Birkenstab, *bukovuča* (bukov) „bukova palica“, *drenovača* (drenov) ein Stock aus Kornelholz, *glogovača* (glogov) Weissdornstock, *vozlovača* (vozel) Knopfraupe.

б) *Nomina instrumenti*, исто као и у српскохрватском језику, претстављају врло широку категорију у језику. Управо веза наставка *ača* с глаголским општим деловима на овом значењу његову данас и почива.

Примери: *puhača* (puhati) Feuerfächer, *kopača* (kopati) Schürhaken, *zalivača* (zalivati) Giesskanne, *zapinača* (zapinati)

Schnalle, *zaslanjača* (zaslanjati) Schirmbrett, *strugača* (strugati) Schabemesser, *zapirača* (zapirati) Sperrklinke, *vezača* (vezati) Rebenband, *ščipača* (ščipati) Kneifzeige, *grejača* (grejati) Wärmepfanne, *brisača* (brisati) Handtuch, *pihača* (pihati) Blaszeug zum Anfachen des Feuers, *perača* (prati-perem) Waschbleuel, *vzdigača* (vzdigati) Hebel, *zabijača* (zabijati) Weberschlagbaum, *povijača* (povijati) Binde, *kuhača* (kuhati) Köchllöffel, *klepača* (klepati) Ruhglocke, *snovača* (snovati) Weberhapsel, *sejača* (sejati) Säekorb, *igrača* (igrati) Spielzeug итд.

68. Овако стоји ствар са употребом и значењима наставка *ača* у српскохрватском и словеначком језику. Узећемо сад одмах и наставак *ara*, јер мислим да се у погледу постанка ова два наставка не разликују међу собом; тј. мислим да су оба постала на исти начин.

У погледу наставка *ara*, разликују се српскохрватски и словеначки језик, и разликују се и у погледу продуктивности овога наставка и у погледу броја значења његових. У српскохрватском он има два главна значења: именица на *ara* у њему су у једним случајевима *nomina agentis feminini*, дакле значе радницу, а у другим — *nomina loci*. Прве су изведене од глаголских и (много ређе) именичких, а друге само од именичких општих делова.

а) *Nomina agentis*: *белјара* (м. *белјар*, белити), *Bleicherin*, *гашара* (м. *гашар*, гатати) *Wahrsagerin*, *каршара* (м. *каршар*, карта) *Kartenlegerin*, *врачара* (м. *врачар*, врачати) *Wahrsagerin*, *подложара* (подложити) *Kupplerin*; *шравара* (трава) = жена која даје траве, *уштитчара* (уштитак) = која меси и продаје уштитке.

в) *Nomina loci*: *дрвара* (дрвар, дрво) *Holzhammer*, *брашара* (брашнар, брашно) *Mehlhammer*, *грнчара* (грнчар, грнац) *Törferei*, *гвожђара* (гвожђар, гвожђе) *Eisenladen*, *хлебара* (хлебар, хлеб) *Brotkammer*, *овчара* (овчар, овца) *Schafstall*, *сенара* (сено) *Heuboden*, *стражара* (стражар, стража) *Wachthaus*, *свилара* (свилар, свила) *Seidenfabrik*, *угљара* (угљар, угаљ) *Kohlenbrennerei*, *вунара* (вунар, вуна) *Wollfabrik*, *црепар* (црепар) *Ziegelscheune*, *цедуљара* (цедуљар) = кућа где се плаћа калдрма, *дашчара* (даска) *Bretterhütte*, *вошшара* (восак) *Haus zum Wachpressen*, *сужњара* = где бораве сужњи, *шпалара* *Stockbehälter*, *вретенара* = котарица у којој се држе вретена (Leskien, о. с. 244).

Као што се из примера види, значење је ових именица у данашњем језику прилично сужено: оне значе место где се налази, где је оно, место за оно — што основна реч значи. Према томе, оне стоје по значењу свом у директној вези са основним речима, а не са именицама на *-ar*, преко којих су постале.

У словеначком језику код наставка *ara* налазимо само друго значење, тј. њиме се граде само *nom. loci*; и нема много оваквих именица њиме саграђених:

ovčara (ovčar, ovca) Schafpferche, *kravara* (kravar, krava) Pferche für Küche, *konjara* (konjar, konj) Pferche für Pferde, *kozara* (kozar, koza) Ziegenhütte, *kladara* (klada) Blockhaus, *sladara* (sladar, slad) Malzhaus, *novčara* (novac) Münzkammer.

69. Сад ваља поставити питање, како је дошло до грађења наставака *ača* и *ara* у српскохрватском и словеначком језику; шта они по својој генетичкој страни претстављају: фемининални облик наставака *ačъ* и *arъ* или нешто друго¹⁾?

Мислим да после свега онога што је речено о формирању појединих моционих односа код изведених речи у словенским језицима не треба нарочито истицати да наставци *ača* и *ara* не значе и по постанку своме, као што то данас значе, фемининални облик наставака *ačъ* и *arъ*; тј. да нису постали додавањем наставка *a* као наставка за *femininum* — именицама на *ačъ* и *arъ*. То је прво. А друго: на такав постанак наставака *ača* и *ara* могло би се помишљати само онда кад би наставак *a* и у другим приликама код изведених речи имао функцију наставка за грађење *femininum*-а од *masculinum*-а. Међутим стоји овај факат: придевски карактер именичке моције, њезино обележавање помоћу наставка *a*, огледа се само у двама категоријама изведених речи — код *nominum agentis* и код пејоратива (или амплификатива). Први случај претстављају два наша наставка, *ača* и *ara*, у српскохрватском и словеначком језику, а други — различити ампли-

¹⁾ Једна напомена: не изгледа нимало вероватно да наставак *ara* треба одвојити од наставка *ača* и довести га у везу с именицама типа старослов. *кошара*, српскохрв. *кошара*, *кусшара*, руско *кошара*, пољско *koszara*, *тошара*, словеначко *košara*, *pustara*, бугарско *кошара* итд. Ако претпоставимо да је наставка *ara* у српскохрватском и словеначком језику — оно *ara* за које су примери наведени раније — продукт ширења употреба завршетка *ara* из случајева као *кошара*, онда остаје нејасно зашто су именице ове врсте постале продуктивне само у српскохрватском и словеначком језику; а што је главно, нејасно остаје и нешто друго, — цео развитак употребе наставка *ara* у српскохрватском језику.

фикативно-пејоративни наставци, неједнако, уосталом, развијени у појединим словенским језицима (исп. Christiani, A. slav. Phil. XXXIV 336—70, Vondrák, ib. XII 47—79). С друге стране, само у овим двома категоријама, и код именица које значе *носиоца особине*, имамо неслагање између природног и граматичког рода: имамо наставак *a* и код именица које значе мушка лица. Или: у једним истим категоријама у једним случајевима крајње *a* је карактеристика masculinum-а, а у другим femininum-а. У вези с тим, и цело питање постанка наставака *ača* и *ara* своди се, у крајњој анализи, на два засебна проблема; на питање, шта претставља крајње *a* у њима и на питање — на који су начин именице њима саграђене постале *nomina agentis feminini*.

Ја полазим од претпоставке да су оба ова наставка постала на исти начин, и наставак *ača* и наставак *ara*, и да је значење „раднице“ основно значење код њих оба, тј. да су у почетку ова два наставка били наставци само за *nomina agentis*. А као наставци за *nomina agentis*, они су могли бити добивени само на један начин: проширењем наставака *ačb* и *ačb* елементом *a* који је већ у балтичко-словенској епоси језичког развитка имао као засебан наставак у језику значење „радника“ и *носиоца особине*. Проф. Белић је показао како је дошло до развитка ових значења код наставак *a* и истакао колико употреба фемининалних наставака, с крајњим *a*, за грађење именица које значе мушка лица претставља, у ствари, само ширење употребе овога наставак у појединим језицима. Нама је остало да пођемо за један корак даље од овога: да покажемо зашто су ови наставци с крајњим *a* остали као наставци за *nomina agentis masculini* у једним случајевима — исп. наставак *ьса* $\leq$ *ьс + a* (Belić, o. c.) који је, као што је познато, узео широког маха у језицима западне словенске групе (Ramberg, Pr. fil. XI 17—94) — а у другим су случајевима, опет, постали наставци за *nomina agentis feminini* — исп. наставке *ača* и *ača*. Управо, наш задатак чини само друга половина овога питања, на нама је да се позабавимо моционом меном наставака *ača* и *ača*.

Треба имати у виду ово: и српскохрватски и словеначки језик морали су знати, према ономе што ми мислимо о постанку наставака *ača* и *ača*, у извесној епоси свога развитка за напредна образовања типа *beračb* || *berač-a*, *gatačb* || *gatač-a* и сл.; и нити је било какве разлике између именица на *ač-a* и оних на *ačb*, нити између именица на *ač-a* и оних на *ačb*; није било међу

њима разлике ни у семантичком ни у моционом погледу, — све су биле у почетку *nomina agentis*, у најширем значењу тога термина. Шта је могло бити даље с овим дублетима, с наставцима *ačb* и *ačb* с једне и наставцима *ač-a* и *ač-a* с друге стране?

Прво, да млађи облик ових наставака, онај с крајњим *a*, постане продуктиван и потисне старије облике на *ačb* и *ačb* или им бар морфолошки ограничи употребу — наравно, ово ограничење могло је доћи после извесне функционалне репартиције међу овим наставцима, онакве, отприлике, какву налазимо код наставака *ьса* и *ьсb* у западнословенским језицима. Друго, да код наставака *ač-a* и *ač-a* дође до изражаја њихов граматички моменат, да они постану наставци за *nomina agentis feminini*.

Наставци *ač-a* и *ač-a* нису могли потиснути наставке *ačb* и *ačb*, а ево због чега.

Немамо права претпостављати да је додавање наставак *a* већ готовим наставцима за *nomina agentis masculini* било узело широког маха у јужнословенским језицима; можемо само тврдити да је тога додавања и другде било, а не само код наставака *ačb* и *ačb*. Тако, на пример, у старословенском наставак *ьса* имамо сâм, без напоредног *ьсb*, само у неколика примера, као *гравьца гарах*, *кравьца fur*; иначе, поред облика на *ьса* стоје најчешће и облици на *ьсb*: *ивьца* || *ивьць едах*, *ивьца* || *ивьць sponsoг*, *сѣчьца carnifex* || *сѣчьць qui secat*, *гравьца* || *гравьць getex*, *сопьца* || *сопьць tibicen* и сл.

У бугарском и српскохрватском језику може се говорити о траговима употребе наставак *ьса*, односно наставак *a* — само на основу значења наставак *ьса* у неким случајевима, на основу данашње употребе његове и за *nomina agentis* односно *nomina attributiva masculini*: исп. бугарско *лъжевница* т. „обманщик“, *шврѣдица* т. „скупец“, *самица* т. „одинокӣй“; српскохрватско *коњокрадица* *Pferdedieb*, *удворица* *Höfling*, *доселица* = човек који се досели, *гладница* *der Hungrige*, *џрица* *Kläger*, *џрзница* *Störenfried*, *улажица* *Schmeichler*, *улизица* *Speichellecker*, *изелица* *Vielfrass*, *несмелица* *Zaghafter*, *џридошлица* *Ankömmling*, *сусталица* *leicht Ermüdender*, *варалица* *Betrüger*, *џодмуклица* = подмукло чељаде, *охоллица* *der Hoffärtige* (Leskien, o. c. 236).

Одавде се види да су и именице на *ač-a* и *ač-a* морале бити у почетку доста ретке у српскохрватском и словеначком језику. И поред њих као таквих, именице на *ačb* и *ačb* остале су на својој старој, основној семантичкој линији; а оне саме, тј. именице на

ač-a и *ař-a*, морале су да се на неки начин одвоје, диференцирају, од својих основних облика на *ačь* и *ařь*.

Ово је била само анализа прилика у којима су се развијали наставци *ač-a* и *ař-a* поред наставака *ačь* и *ařь*; а из тих прилика ја не бих хтео да изводим и моциону промену код наставака *ač-a* и *ař-a*; тј. не мислим да она значи нужан моменат у еволуцији ових наставака као напоредних наставака наставцима *ačь* и *ařь*. Нужно је у њиховој еволуцији било нешто друго, оно што смо малопре рекли — њихово функционално одвајање од наставака *ačь* и *ařь*. Ова функционална диференцијација између облика с крајњим *a* и облика без тога *a* чини основни смисао развитка наставачких дублета типа *ьсь* || *ьса* у категорији *nomina agentis* у словенским језицима. Ње је морало бити и код наставака *ač-a* и *ačь*, *ař-a* и *ařь*. У чему је била она?

Чини ми се да ваља разликовати две етапе у развитку наставака *ač-a* и *ař-a*: ону када су ова два наставка били наставци за *nomina agentis masculini*, и ону која је дошла после ове — када су они постали наставци за *femininum*. Ја бих дао овакву карактеристику прве етапе њихова развитка. Прво, у почетку смо имали *berač* = *berač-a*, *gatařь* = *gatař-a*; тј. *a* је било нека врста покретног суфикса и могло се додавати наставцима *ačь* и *ařь* у свима случајевима. Друго, у оним случајевима где именице на *ačь*, *ač-a* и *ařь*, *ař-a* нису биле на путу да постану *nomina attributiva* и *nomina peiorativa* — *a* је чувало и даље овакву природу употребе своје. И чувало ју је за дуго, као што показује наставак *ara* — а не *arja* — у словеначком језику. Уосталом, развитак *ařa* $\geq$ *ara* у словеначком ја објашњавам овом паралелом: као што је *ьс + a* (: *ьсь* = *ес*) = *ьса*, а не **ьча* (исп. старослов. *ловьчин* $\leq$ **lovьс-ьји*) у западнословенским језицима, тако је и *ař + a* (: *ařь* = *ар*) = *ара*, а не **arja* у словеначком језику. Треће, то није био случај и код именица направљених овим наставцима које су улазиле у *nomina attributiva* или *nomina peiorativa*; код њих су облици на *ač-a*, *ař-a* постајали све искључивији. Ово је већ значило извесну диференцијацију облика на *ačь* и *ač-a*, *ařь* и *ař-a*, бар на једноме подручју употребе ових наставака. Том диференцијацијом — врло непотпуном — облика на *ač-a* итд. од облика на *ačь* итд. ја објашњавам два момента у развитку наставака *ač-a* и *ař-a* у српскохрватском и словеначком језику: превагу атрибутивног елемента у развитку целокупне употребе наставака *ač-a* и у српскохрватском и у словеначком језику; и — употребу наставака *ara* за *nomina peiorativa*

masculini у дијалектима српскохрватског језика: исп. црногорско *јарадара* = који краде јарад, *женара* = сукњарош, *ђевојчара*, *смоквара* = који краде смокве итд.

Друго је нешто моциона мена наставака *ač-a* и *ař-a*. Она је оригиналан факат у развитку ових наставака. И до ње је дошло тек онда када је изгубљена у језичком осећању „етимолошка“ анализа именица као *berač-a* (: *berač-*), *gatař-a* (: *gatař-*) и када су ове именице доведене у везу с општим деловима глагола и именица од којих су њихове основне речи на *ačь* и *ař-a* биле направљене; тј. када су добивени нови односи у језику: *ber-ač-a*: *berg*, *gat-ara*: *gat-ati*. Шта је учинило да се наставци *ač-a* и *ara* у овим новим односима осете као наставци за *femininum*; је ли употреба наставака женског рода као носилаца *femininum-a* у категорији лица имала у себи нечега што је могло изазвати моциони преокрет и код наставака *ač-a* и *ara*? Мислим да јесте.

Видели смо раније, у одељку о формирању појединих моционих односа у прасловенском језику, да се помоћу моционих наставака прави *femininum* од *masculinum-a* или на бази именичке или на бази суплетивне моције. Видели смо, затим, да је резултат даљег развитка ових односа био и самостална употреба моционих наставака, без напоредних речи с наставцима мушког рода. Исп. наведено српскохрватско *родилица*, *дојилица*, *везилица* или старословенско *doilica*, *krъmilica* и сл. За све ове речи од значаја је само један однос, онај према основним глаголима: *роди-лица*: *роди-ши*, *доју-лица*: *доју-ши*, *вез-илица*: *вез-ши*. И држим да је апстракција овога стадијума развитка моционих наставака нашла примене код наставака *ač-a* и *ara*: и они су на основу овога момента постали знаци *femininum-a*. На овај начин је у српскохрватском и словеначком језику добивена нарочита врста „фемининалних“ наставака, добивени су наставци којима је сам развитак дао значење *femininum-a*, а не однос према наставцима за мушки род.

После свега овога разумљиво је и зашто у српскохрватском нема данас поред именица на *ač-a* које значе „радницу“ и напоредних облика мушког рода на *ač*. Јасно је да и данашње српскохрв. *гајар-гајара*, словеначко *berač-berača* нема, *по пореклу свом*, ничега заједничког са употребом наставака *a* код именица женског рода. Уосталом и сам факат што односи типа *ač-ač-a*, *ar-ara* нису постали продуктивни у смислу моционе системе — довољно то показује.

70. Остало је још питање функционалног развитка ових наставака у српскохрватском и словеначком језику. Рекао сам што мислим о развитку наставка *ača* у словеначком језику — да су *nomina attributiva* дала правац његову развитку. То вреди, по свој прилици, и за српскохрватски језик; само што у њему наставак *ača* није развио сва значења која има у словеначком језику. Српскохрватски језик, на пример, не зна за његова *експресивна* значења; па ни лична *nomina attributiva* њиме саграђена нису честа у српскохрватском језику. Према томе, *ača* је у српскохрв. језику по употреби својој остало још мање везано за категорију лица него у словеначком језику. То значи да је свођење употребе његове на просту граматичку функцију у овом језику било још природније него у словеначком. Иначе је развитак наставка *ača* и у српскохрватском ишао истим путем као и у словеначком језику: *nomina agentis*, као основна група именица на *ača*, дала су и у њему лична *nomina attributiva*, а ова су увела наставак *ača* у категорију предмета и свела његово реално значење на најширу граматичку функцију; довела су до употребе његове за грађење именица од именичких и придевских општих делова међу којима (именицама) сем формалне нема никакве друге везе.

Што се тиче наставка *ara*, његов је развитак прилично прост. И сама данашња употреба његова у српскохрватском језику показује како га ваља разумети. Факат је ово. Своје основно значење „раднице“ чува *-ara*, пре свега, у оним случајевима који имају глаголски општи део у основици. То је стога што у тим случајевима општи делови именица на *ara* не могу добити никакву другу вредност сем глаголску. Међутим код именица као *хлебара*, *брашнара*, *овчара* и сл. имамо нешто друго, — код њих је могућа двојака интерпретација њихова општег дела: *именичка* и *придевска*. Прва — именичка интерпретација била је у почетку код свих именица на *ara* с именичким општим делом у основици; и гарантовала је за значење „раднице“ — у најширем смислу те речи — код њих али је остала само код неколике именице ове врсте: исп. *шавара* = жена која даје траве, *ушћичара* = која меси и продаје ушћике. Друга, придевска интерпретација заменила именичку готово код свих именица с именичким општим делом у основици; и увела је све те именице или — преко односа *chlěb-ara* : **chlěb-* = „хлебни“ — у *potina loci* или — преко односа исте врсте — у именице које значе нешто за што је карактеристично оно што основна реч значи: исп. *кашчара* = воденица, *пошчара* = воденица, *гуж-*

вара = пита, *јајара* = шљива, *комадара* = ракија, *кришкара* = капа, *мекињара* = чорба, *бадњара* = воденица, *ужинара* = торба, *желудара* = трава, *смоквара* = пита, *сабљара* = риба, *сшруњара* = торба, *шћалара* = крава, *ушара* = сова. Исп. и именице *глухара* = гљива, *шупљара* = секира којима су и формално придеви у основици.

Наставак *ara* у словеначком не претставља ништа ново према ономе што нам у погледу његова развитка показује српскохрватски језик. Он је у њему очуван само у вези с именичким општим деловима, и именице њиме саграђене имају у словеначком само значење места за оно што основна реч значи. Према томе, словеначки је очувао само последњу фазу развитка употребе овога наставка.

V Наставци *ља* (*иља*, *аља*) и *алјка*, *илјка*

71. а) Наставак *ља*. Налазимо га и у бугарском, и у српскохрватском и у словеначком језику. И у сва три ова језика има значење — *раднице*. У српскохрватском и словеначком језику он је продуктиван наставак, а у бугарском се само делимично одржао: потисли су га из употребе други наставци.

Показаћу најпре његову данашњу употребу у сва три ова језика редом.

Почећемо са српскохрватским језиком. У њему се данас готово само на основу етимолошке анализе може говорити о наставку *ља*. Иначе је веза овога наставка с основним глаголима на *иши*, *иши* дала наставак *ља*, *иља*. То се јасно види и по преношењу ових наставака на глаголе који немају у инфинитивној основи гласова *a* и *и*.

Примери: *ља*: *пирља* (прести) *Spinnerin*. Ово је ваљда једини пример где бисмо данас наставак *ља*, судећи по томе што немамо ниједнога другог примера са завршетком *еља* — могли имати (исп. и слож. *злџирља*, *шћнкоирља*, *хштроирља*). *иља*, *аља*: *музџља* (мусти) *Melkerin*, *пдрџља* (прати — перем) *Wäscherin*, *илџиља* (плести) *Strickerin*, *вџиља* (вести) *Stickerin*, *бџиља* (белити) *Bleicherin*, *дџиља* (дојити) *Amme*, *рџиља* (родити) *Wöchnerin*, *вџиља* (водити) *Führerin*, *двџиља* (дворити) *Aufwärterin*, *судџиља* (судити) = која суди, *свџиљџиља* (свијетлити) = која свијетли, *мџиљџиља* (молити) = која моли, *маџиљџиља* (мастити) = која масти, *жуџиљџиља* (жути) = жена која жуто бојадише; *швџиља* (шити) *Näherin*, *пвџиља* (прати) *Wäscherin*, *гребџиљџиља* (гребенати) *Krämplerin*,

primālja (примати) Hebamme, *škālja* (ткати) Weberin, *zajēvālja* (запевати) Klageweib, *nižālja* (низати) = која ниже, *okrešālja* (окретати) Dreherin.

Из словеначког језика наводи Миклошич (о. с. 105) свега шест примера. Али материјал из Плетершниковог речника показује да се словеначки у погледу продуктивности овога наставка не разликује много од српскохрватског језика. Ни у погледу деривата наставка *lja* нема међу овим језицима знатније разлике: и словеначки зна за наставак *ilja*, *alja*, али поред њих познаје и наставак *elja*; сем тога, у њему је основни наставак *ilja*, док је *alja* сведен на свега неколико примера.

Примери: *lja*: *šilja* (šiti) Nähterin; *elja*: *švélja* (šiti) Nähterin; *prēlja* (presti) Spinnerin; *alja*: *šivālja* (šiti) Nähterin, *prālja* (prati) Wächerin; *ilja*: *možilja* (možsti) Melkerin, *nečilja* (netiti) Heizerin, *rodilja* (roditi) Gebälerin, *kupilja* (kupiti) Käuferin, *vračilja* (vračiti) Heilkünstlerin, *vodilja* (voditi) Führerin, *šivilja* (šiti) Nähterin, *perilja* (prati-perem) Wächerin, *vzgojilja* (vzgojiti) Erzieherin, *terilja* Flachsbrecherin.

Међутим у бугарском језику наставак *ла* ($\leq$ *Pa*, *lja*) само се донекле одржао. У речницима сам могао наћи свега два примера употребе његове: *шкала* (ткама) „ткачиха“ и *родила* „жена родила наскоро“. Па и ова два примера имају поред себе и облике на *ка*: *шкалка* = *шкала*, *родилка* = *родила*. Остале именице које су могле бити направљене наставком *lja*, уколико их уопште има у језику, данас овакве облике једино и имају: *доилка* (дож) „жена хванџта да подана дѣта“, *прелка* (предж) = предачка. Иначе је употребу наставка *lja* у бугарском језику потиснуо наставак *ачка*: *бблачка* = схр. белиља, *пѣрачка* = схр. периља, *плешачка* = схр. плетиља, *предачка* = преља и сл.

Као што се види, у бугарском је језику наставак *ла* потиснут из употребе или додавањем наставка *ка* именицама њиме саграђеним или ширењем употребе напоредних образовања на *ачка*. Али је карактеристично да наставак *ка* у првом случају не уноси какву специјалну нијансу у наставак *ла*: именице на *алка*, *илка* не разликују се по значењу од оних на *ла* ($\leq$ *lja*). Овај је факат врло важан, он показује и како треба разумети постанак наставака *алјка* и *илјка* у српскохрватском и словеначком језику.

72. Шта претставља наставак *љја* по својем постанку? Ја у њему налазим три наставка, сва три за *nomina agentis*: *l + bji + a*. И мислим да су све именице на *љја* у почетку биле мушка *nomina*

agentis, или бар и мушка и женска подједнако. Њихов улазак у *nomina agentis feminini* — производ је нових односа у којима су се ове именице у извесној епоси развитка јужнословенских језика нашле. И по томе би именице на *љја* биле потпуно паралелна категорија именицама на *аџа* и *ара*, те и за њих вреди све оно што је речено о моционој мени именица на *аџа* и *ара* (исп. стр. 141).

Три су факта која ме наводе на горње објашњење наставка *љја* у јужнословенским језицима: 1) именице *баљји*, *тскаљји* у старословенском језику, 2) дужина вокала испред *ља* у српскохрватском језику и 3) употреба наставка *арја* за грађење именица које значе женска занимања у галичком дијалекту српскохрватског језика (исп. *везарја* = везиља, *вљачарја* = „вљачиља“, *месарја* = жена што меси хлеб на свадби, *нишарја* = она што љуља, Белић, Галички дијалекат 153). Сва три ова факта дају понешто за разумевање постанка наставка *љја* у јужнословенским језицима. Најважнији је други од њих, дужина вокала пред наставком *ља* у српскохрватском језику; од њега полази и проф. Белић у свом универзитетском курсу српскохрватског језика. А најважнији је зато што нам показује да се српскохрватско *ља* своди на *l + bji*, а не на *l + ja*; и што нам даје право да проблем постанка наставка *љја* заменимо питањем преображаја именица типа *тскал-бји* = Weber у именице типа *тска-љја* = Weberin.

Ваља најпре нешто рећи о именицама типа *тскаљји*. Оне су прасловенска творевина. Постале су на исти начин као и именице типа руско *коваль* ($\leq$ *koval-jь) или српскохрватско *чувалац* ($\leq$ *čival-ьць*); тј. и њима су у основи некадашња *nomina agentis* на *тљ*, која су доцније проширена наставком *бји* (вални $\leq$ **balъ + бји* (: *ba-ti $\geq$ *ba-ja-ti*); *тскални* $\leq$ *tskalъ (: *tska-ti*) + *бји*).

У старословенском налазимо ширење употребе наставка *бји*, његово додавање другим наставцима: *ловџини*, *сокаџини* итд. (Дручкије мисле о именицама на *џји* Јагић, А. slav. Phil. XX 522, и Погорелов, Образование именъ существительныхъ съ окончаниемъ -чи въ древнеболгарскомъ языкѣ, Варшава, 1914). Остатака од овакве употребе наставка *бји* налазимо и у осталим словенским језицима: исп. руско *ловчій*, *гончій*, *кравчій*; пољско *krajczy*, *towczy*, *koniuszy*; чешко *lovčī*, *krajčī*, (Vondrák, Vergl. Gramm.² I 512). Није јасан узрок овога преношења наставка *бји* на друге наставке истога значења с њим; али је сигурно да оваква употреба његова значи пун паралелизам ономе што имамо код наставка *а* као наставка за *nomina agentis*. Ја бих хтео овом

особином наставка *ъји* — његовим преношењем на друге наставке — да објасним наставак *арја* у галичком дијалекту српскохрватског језика; управо, хтео бих да данашње галичко *арја* изведем из некадашњег *аѣ + ѣји*. И у ту сврху узимам однос *měsařъ = měsař-ъји = měsař-a* као прасрпски. А узимам га с пуним правом, — и с обзиром на старословенско *ловаца = ловачни, сокачъ = сокачни*, и с обзиром на српскохрватско *gatařъ = gatař-a*. Две су се измене десиле у нашем односу *měsař-ъји = měsař-a = měsarъ*. Прва је — добивање облика *měsař-ъја*: да ли контаминацијом облика *měsařъји* и *měsařa*, или ширењем наставка *a* и на именице на *ъји*, то је немогуће одредити. А друга — издвајање именице *měsařъја* из горњег односа уопште; она је ступила у непосредну везу с глаголом *měsiti*. Ова нова веза изазвала је две промене код ње: учинила је, прво, да она постане *femininum* и то, друго, да постане *femininum* направљен помоћу наставка *аѣја* од општег дела глагола *měsiti*. Другим речима, именица *měsařъја* добила је нову интерпретацију у језичком осећању; а та нова интерпретација њезина довела је до издвајања наставка *аѣја* који је постао наставак за грађење именица које значе женска занимања; и ту функцију његов нови облик *арја* у галичком дијалекту и данас има.

Није случајно што именице на *арја* у галичком дијалекту стоје без *masculinum*-а поред себе; онако исто као што су без *masculinum*-а поред себе и именице на *ља* у осталим говорима српскохрватског језика и у словеначком и бугарском језику. Нису ова два наставка добивена из односа према именицама мушкога рода; већ су направљени као специјални наставци за грађење именица које значе женска занимања. И, по моме мишљењу, грађење и једнога и другога, и наставка *аѣја* и наставка *ља*, било је више ствар цивилизације него резултат језичкога импулса. Стога није потребно претпостављати да је именица као *tskalъји* у оним језицима у којима је дошло до грађења наставка *ља* било више него у оним у којима до тога грађења није дошло. У целом питању постанка наставка *ља* главно је ово: именица као старословенско *balъји, tskalъји* морало је бити и у српскохрватском, словеначком и бугарском језику. И у овим су језицима те именице — у заједничкој епоси њихова развитка — додавањем наставка *a*, добиле, поред основних, и нове облике: **tskalъj+a, *pralъj+a*. Ови су нови облици њихови у језичком осећању доведени у непосредну везу с глаголима *tskati, prati*; а та је веза учинила своје: изазвала је структурни „поремећај“ код именица **tskalъја, *pralъја*, њихову

нову поделу на морфолошке елементе — **tska-лъја (tska-ti), *pra-лъја (:pra-ti)* — и учинила је да се оне осете као *femininum*-и.

На тај је начин издвојен наставак *лъја*. Он није морао постати продуктиван; али је постао, а постао је стога што је као наставак за грађење именица које значе *радницу* — био *нужан*.

73. Има и других објашњења именица типа *pralъја*. И има их тројаких.

Лескин, на пример, за именице на *ља* у српскохрватском језику каже: „die Wörter sind wohl Weiterbildungen der *l*-Participien (Grammatik der serbo-kroatischen Sprache 234). Ово је и сувише неодређена и необразложена мисао; а најгоре је што се из ње не види на што Лескин своди српскохрватско *ља*, — на *l+ъја* или на *l+ја*. Много би била, бар теориски, срећнија једна друга комбинација с партиципима на *l*: било би исправније наставак *ља* изводити из везе наставка *ја* с партиципима на *лз* из оне епохе развитка прасловенског језика у којој су они још били *nomina agentis*; а било би исправније стога што би се функција наставка *ја* у том случају сводила на грађење *femininum*-а од *masculinum*-а, а ту функцију он има: исп. старословенско *господъ — господжа, тьсть — тьшга*, српкохрв. *шаст — шашта, крмак — крмача*.

Но — онда би остале неразумљиве две ствари: зашто нема именица типа *шкѣља* у свима словенским језицима и, друго, зашто је вокал пред наставком *ља* дуг у српскохрватском језику.

Није вероватније ни Брезниково објашњење наставка *лја* у словеначком језику. Он га своди на *dlo* за *nomina instrumenti* и *ја* за *femininum* (исп. *Slovnica*² 167); претпоставља, дакле, да су од именица на *dlo* које значе оруђе којим се глаголска радња врши помоћу наставка *ја* саграђене именице које значе *радницу* као носиоца глаголске радње. Оставићемо на страну факат што гласовни облик наставка *dlo* већ претпоставља прасловенско порекло наставка *лја*; узећемо у обзир нешто друго: у духу је словенских језика развитак нових значења не даљом деривацијом, већ унутрашњом променом значења где год за ту промену има семантичких услова. А *nomina instrumenti* тих услова имају; исп., уосталом, српскохрватско *бајало Zauberer, бешало Schwätzer, дупкало Necker, измишљало Spintisierer, викало Schreier* итд.

Брезник је овај моменат сметнуо с ума; а сметнуо је с ума и још две врло важне замерке које се могу учинити његову објашњењу наставка *лја* у словеначком језику. Ево које.

Прво, да су именице као *tkalja*, *pralja* постале онако како Брезник мисли да су постале — велико је питање да ли би оне значиле оно што у јужнословенским језицима значе; чини ми се да би у том случају код њих било много „природније“ једно друго значење: *pralja* = која прави или продаје „прала“, *гребенаља* = која прави или продаје „гребенала“ и сл.

Друго и најважније: наставак *да* нема значење наставка за грађење именица које значе радницу; он има само функцију наставка за грађење *femininum*-а од *masculinum*-а (исп. горе наведене примере из старословенског и српскохрватског језика). А овом се функцијом његовом веза *dl(o) + да* не може објаснити.

У једноме ипак Брезник може имати право: можда се словеначко *lja* не може извести из *lɔja*, због гласовних разлога (мислим на развитак групе — *lɔj*—). У том случају га ваља одвојити од српскохрватског *ља*; именице типа *tkalja* у словеначком језику не би у том случају биле истога порекла с именицама типа *прѧља* у српскохрватском језику: оне прве би биле, по својој пореклу, прасловенски *femininum*-и направљени наставком *да* од именица — партиципа типа **tɔkalɔ* = ткач и сл; или бар могле би то бити по функцији наставка *да* у њима.

Брезник се несумњиво у свом тумачењу постанка наставка *lja* у словеначком језику једним делом повео за Вондраком: Вондрак (о. с. 512) чешко *pradli* „lotor, lotrix“, *švadli* „sutor“ (исп. Gebauer, Mluvnice III 241 и 257) објашњава на сличан начин, тј. из *prádlo + lji*. — У ствари, код ових двају чешких примера питање је у овоме: је су ли они континуанти старијих облика **pralɔji*, **švalɔji* или су постали онако како их Вондрак објашњава. Ако су оно прво, онда је све код њих јасно: и њихова данашња моциона двојност — *pradli* = *Wäscher, Wäscherin*, *švadli* = *Näher, Näherin* — и њихова данашња малобројност; а, у вези са овим другим, разумљив је и њихов данашњи облик, са завршетком *dlj*: облици **pralɔji*, **švalɔji* добили су у чешком језику, због своје структурне усамљености, елемент *d* од именица типа *prádlo*. Уосталом, овога аналошког уношења сугласника *d* и у облике који га нису имали било је у чешком језику и у другим случајевима (исп. о томе код Gebauer, о. с. I 409, Vondrák, о. с. 534—535; и Havránka, Slavia VII 772—776). Ни Вондраково објашњење именица *pradli*, *švadli* није, као комбинација, невероватно. Само што је он узео као факат оно што би имао тек да докаже: изводећи *pradli* ≤ **prádl-ɔji*, он признаје извесно ширење употребе наставка

ɔji у чешком језику и изван оквира његове основне употребе у словенским језицима, а примери као *lovčí*, *krejčí* не веле да је таквог ширења употребе његове у чешком језику било (ако га је и било, ваља рећи зашто је дало језику свега две именице, и то оне које лако могу бити непосредни континуанти прасловенских образовања на *ɔji*).

74. β) Наставци *aljka*, *iljka*. У српскохрватском и словеначком језику они су наставци за *nomina instrumenti*. И у оба су ова језика исте продуктивности. У бугарском, као што смо видели, они имају и друго значење: значе, као и наставак *lja* — радницу; иако доста ретко.

Примери:

а) српскохрватски језик: *чагрѧља* (чагртати) Klapper, *казѧља* (казати) Uhrzeiger, *махѧља* (махати) Klopfbrett für den Hanf, *навијѧља* (навијати) Art Garnwinde, *акретѧља* (окретати) Art Riegel, *прошивѧља* (прошивати) Art grosser Nadel, *пухѧља* (пухати) Blasserohr, *сновѧља* (сновати) Vörrichtung zum Zetteln, *стрѧља* (стрцати) Spritze, *свѧрѧља* (свирати) Flöte, *сисѧља* (сисати) Zupf, *штипати* Lichtputze; *скретѧља* = оно чим се железничка кола скрећу с једних шина на друге, *шѧрѧља* = справа за шарање, *шѧља* Pendel, *умѧља* = камен повелик што се њим с рамена умеће, *вѧља* = дрво што се метне на њега пређа кад се навија, *зѧрѧља* = нека справа (исп. Даничић, о. с. 301). Исп. и примере *садѧља* (садити) Pflanzholz, *увлачѧља* (увлачити) = справа којом се свитњак у гаће увлачи који показују да се наставак *алѧ* употребљава и изван глагола на *ати*.

За наставак *илѧ* наводи Лескин (о. с. 239) само један пример: *сѧлѧ* (сопити) Art grosser Flöte.

Исп. и *нарадѧља* (нарадати) = женска глава која нарада као *poten agentis*.

б) словеначки језик. Он се у погледу ових образовања разликује од српскохрватског језика само у једноме: у њему је наставак *iljka* нешто чешћи. Истина, Миклошич наводи из словеначког језика само два примера на *iljka*, и то оба са *aljka*: *praljka* (прати) „malleus lotorius“, *bzikaljka* „syringa“ (о. с. 267). Али то не значи, као што ћемо видети да се словеначки језик у погледу продуктивности ових наставака разликује од српскохрватског језика.

Примери:

aljka: *regetâljka* (regetati) Ratsche, *sesâljka* (sesati) Sangpumpe, *samoprâljka* (-presti) Spiennmaschine, *ščetâljka* (ščetati) Weberkarde, *štrcâljka* (štrcati) „otročja brizgalnica od bezgovine“, *umêtâljka* (umetati) Butterrührkübel, *zarežâljka* (zarežati) Einschneidesäge, *škrebetâljka* (škrebetati) Kinderklapper, *držâljka* (držati) Handhabe, *hitâljka* (hitati) = prača, *hodâljka* (hodati) Krücke, *pecâljka* (pecati) „debela ploščica... s katero tla zabivajo in trdijo“.

iljka: *vrtîljka* (vrtiti) Rotationsmaschine, *hodîljka* (hoditi) Krücke.

с) Бугарски језик:

дрънкалка (дрънкамъ) „побрякушка“, *зашегалка* (затегамъ) „корсетъ“, *махалка* (махамъ) „большое веретено“, *писалка* (пишъ) „перо“ *поливалка* (поливамъ) „лейка“, *притискалка* (притискамъ) „прессъ“, *теглилка* (тегљъ) „вѣсъ“ *брънкалка* (брънкамъ) „погремушка“, *врѣтѣлка* (врѣтж – врѣтѣљ) „мотушка“, *точилка* (точъ) Nudelholz, *чистилка* (чистъ) Putzlarpen, *бухалка* (бухамъ) Schlagbrett, *пералка* (перж) „валѣкъ“, *игралка* (игражъ) „игрушка“.

Примера ове врсте има у бугарском језику доста. Али и уз ове што сам их навео ваља додати једну напомену: они не морају бити оно што су примери на *aljka*, *iljka* у српскохрватском и словеначком језику; или бар многи су од њих могли постати на други начин: везом наставака *ало*, *ило* и наставка *ка*, као што су постали примери на *alka*, *ilka* у другим словенским језицима, а од јужнословенских језика — у словеначком. Није искључена и још једна могућност њихова постанка: неки могу бити и старе именице на *aljъ* и *iljъ* које су проширене наставком *ка*, па су тек у новом облику, на *ка*, постале продуктивне.

Не може се, на основу онога што је у речницима дато, утврдити како је који од горњих примера постао: на први или на други или на трећи начин; или су можда сви постали на исти начин, само на који?

75. Шта претстављају наставци *aljka*, *iljka* у српскохрватском, словеначком и — с горњим ограничењем — у бугарском језику?

Миклошич (о. с. 269—270) вели за именице на *алка* у српскохрватском језику ово: *Einige auf aljka auslautende wörter scheinen dieses statt alka oder avka angenommen zu haben*: кажалка: **kaza-v-ka*. Ово није никакво објашњење постанка наставака *алка* у српско-

хрватском језику; ово је само претпоставка о замени ничим необразложених облика типа **kaza-v-ka*, **snova-l-ka* као основних — облицима *казалка*, *сновалка* као доцнијим. Тешко је открити разлоге који су навели Миклошича на ову претпоставку, а још теже ју је прихватити. Уосталом, ја је и не наводим да се њоме помогнем при објашњењу наставака *aljka*, *iljka*, већ да поводом ње кажем нешто друго: да међу именицама на *aljka* у српскохрватском и словеначком језику може бити доста образовања на *aljъ* која су проширена наставком *ка* (исп. о *aljъ* и њему сличним наставцима с елементом *l* код Доршевскога, *Prace filologiczne* XIV 71—93).

Иначе, при објашњењу постанка наставака *aljka*, *iljka* мора се имати у виду овај факат: и у српскохрватском, и у словеначком и — опет с горњим ограничењем — у бугарском језику налазимо и наставке *alja*, *ilja* и наставке *aljka*, *iljka*. Ја не велим да овај паралелизам мора значити да су ови последњи наставци деривати оних првих, али мислим да се он ипак на то своди. Држим, наиме, да је старији облик наставака *aljka*, *iljka* био *al-j-ka*, *il-j-ka*, где је *alj-* $\leq$ *al-ja* $\leq$ *albja*, *ilj-* $\leq$ *il-ja* $\leq$ *ilbja*. Већ и сам облик на који сводим данашње наставке *aljka*, *iljka* показује да они као језичка новина не могу бити производат заједничке епохе развитка оних језика у којима се јављају; њихово је грађење ствар еволутивног паралелизма бугарског, српскохрватског и словеначког језика, и то паралелизма који може бити само одјек ранијег заједничког развитка ових језика. Али ови наставци нису важни за наш посао само као знаци тога паралелизма, већ и као деривати наставака *alja* и *ilja*.

Остало нам је још да објаснимо наставак *ка* који је ушао у наставке *aljka*, *iljka*: да покажемо на што се своди он као наставак и на што се своди његово додавање именица на *alja*, *ilja*.

Стоји овај факат: именице на *aljka* и *iljka* претстављају једини случај где *nomina agentis* (на *alja*, *ilja*) нису развитком унутрашњег значења дала *nomina instrumenti*, већ су ова добивена употребом нарочитог наставака. Управо, данашње српскохрватско *окрепшала* = Drehkran према *окрепшала* = Dreherin у односу према другим наставцима који су у исто време наставци и за *nomina agentis* и за *nomina instrumenti* (*ау*, *ача*, *ица* итд.) — претставља суплетивизам своје врсте у језику. Ово би већ показивало да наставак *ка* у наставке *aljka*, *iljka* није ушао као наставак за *nomina instrumenti*; *ка* као такав наставак није било потребно кад су именице на *alja*,

ilja већ и по своје унутрашњем развиту могле дати именице које значе *оруђе* којим се глаголска радња врши. То је прво што се мора узети у обзир при објашњењу постанка наставака *aljka* и *iljka*. Друго: нисам нашао у српскохрватском и словеначком језику именица на *lja* (*alja*, *ilja*) које би значиле оруђе, и ако не велом да их не би могло бити; и обрнуто: именице на *aljka*, *iljka* не значе, сем по изузетку, *радницу* у њима. То значи да су ове две категорије именица у српскохрватском и словеначком језику оштро разграничене, и семантички и морфолошки. И питање је да ли нам та данашња морфолошка разграниченост њихова у овим језицима даје нешто, прво, за разумевање постанка наставака *aljka* и *iljka* у њима и, друго, за разумевање употребе ових наставака само код именица које су по значењу *nomina instrumenti*. Мислим да даје.

Пре свега, она не може бити непосредан формални израз већ израније створеног семантичког двојства код наставака *alja* и *ilja*: нису именице на *alja*, *ilja* добиле наставак *ka* у оним случајевима у којима су значиле или могле значити оруђе којим се глаголска радња врши да би се тако и формално издвојиле у засебну групу именица; данашња разлика у значењу између именица на *alja*, *ilja* и именица на *aljka*, *iljka* — *nomina agentis*: *nomina instrumenti* — може бити само резултат секундарног везивања једнога значења њихова само за облике на *lja* (*alja*, *ilja*), а другог — само за облике на *ka* (*aljka*, *iljka*). Другим речима: и у српскохрватском и у словеначком језику морали смо у почетку имати оно што налазимо данас у овом погледу у бугарском језику: именице као *шкаља*, *браља*, *тоџиља*, *перилја* и именице као *свираљка*, *шећалка*, *ходалјка*, *самопрељка* некада су биле семантички иста група именица, онако исто као што је данас у бугарском језику *шкалка* = *шкалка*, *родилка* = *родилка*. Сад већ није тешко рећи шта претставља наставак *ka* у наставцима *aljka*, *iljka* у овим језицима; он је само моци оно појачање основног наставка *lja*; управо, он је израз формалне асимилације наставака *alja* и *ilja* паралелним наставцима *ačka*, *arka* ($\leq$ *ačka*, *ařka*).

Али ова асимилација није била никакав општи покрет — мали је број именица на *alja*, *ilja* имао и облике на *ka* поред себе, — била је, по свој прилици, онаква какву и данас имамо у неким случајевима у словеначком језику: исп. *pod snehalja* = *pod sneha* Begleiterin der Braut, *žnjačica* = *žnjača* Schmitterin, *postopačka* = *postopača* Müssiggängerin.

Овом „спорадичношћу“ основних облика на *aljka*, *iljka* лако се објашњава природа функционалне репартиције између наставака *alja*, *ilja* и *aljka*, *iljka* у српскохрватском и словеначком језику. Ваља само поћи од ових двају „односа“ као основних:

а) *praljka* = *pralja* = 1) *Wäscherin*, 2) *Waschbleuel*. Или: оба облика, и онај на *ka* и онај на *lja*, у почетку су могли значити и *радницу* — уколико је њима обележавано лице које глаголску радњу врши, и *оруђе* — уколико је њима обележаван предмет којим се глаголска радња врши.

б) *grebenalja* = 1) *Krämpplerin*, 2) „гребенало“. Или: и именице на *lja* поред којих није било облика на *ka* могле су имати, према приликама, оба значења — и значење раднице и значење оруђа. Ово стање није за дуго остало, прво су се промениле прилике код односа а): *praljka* се свела само на значење под 2), а *pralja* — само на значење под 1). Овакве су прилике добивене и код именица типа *grebenalja*, код којих није било облика на *ka*: однос *praljka* — *prati* учинио је да се и код њих створе облици типа *grebenaljka* (: *grebenati*) као *nomina instrumenti*, а да се основни облици на *lja* сведу само на значење раднице. Отишло се и један корак даље: извршено је, према природи основних глагола, и лексичко разграничење између именица на *lja* и оних на *ljka*; тако да данас немамо употребе и једног и другог наставка у истим речима — ни у српскохрватском ни у словеначком језику.

76. Да завршим одељак о наставцима *alja*, *aljka* итд. једним малим екскурсом, и то екскурсом који се тиче наставка *alja*. Именица типа српскохрватско *браља* има и у руском језику; и то махом у његовим дијалектима; исп. примере: *жалья* (жати) диј. = жница, *бралья* (брати) диј. = мастерица, снимајућа узоры на бранья ткани, *вралья* (врати) = врилица, *сјалья* (спати) пеј. = жена, која много спитъ. Рекао бих да ови руски примери нису далеко од именица на *lja* у јужнословенским језицима: они могу с њима бити истога порекла, као што су истога склопа; само ми се чини да је развитак именица на *альја* (*алья*) у руском језику ишао другим путем, а не оним којим је ишао развитак именица типа *thalja* у јужнословенским језицима. Ево по чему то закључујем.

Пре свега, именица на *альја* у руском језику — има мало. Затим, међу њима има и пејоратива: *вралья*, *сјалья*. И најзад, неке именице на *альја* имају и мас. на *аль* поред себе: *враль* — *вралья* (врати). Уз ова три факта ваља додати и још два, много важнија. Прво: руски језик зна за *nomina agentis* мушкога рода на *аль*

(= *al-jv*): *коваль* (ковать) *Schmied*, *враль* (врать) *Lügner*, *хапаль* (хапать) *pej. Dieb*, *сїрадаль* диј. *Mäher* (*Vondrák*, о. с. 567, *Christiani*, I. с. 361). За овај последњи пример — *сїрадаль*—вели Доршевски да је „w každyм razie nieznanу rosyjskiej mowie potocznej“ (*Prace filol. XIV 71*). Друго, именице на *альја* претстављају само један случај употребе наставка *ја* у руском језику, и то онај случај где је *ја* саставни део наставка којим се, бар у неким случајевима, граде именице које значе женска занимања; а у другим случајевима *ја* је обичан моциони наставак, њиме се од *masculinum-а* граде *femininum-и*: исп. *бвгунья, крикунья, грызунья* итд.

Мислим да нам све ово што је речено о именицама типа *бральја* у руском језику показује да ћемо најближе бити истини ако овако схватимо њихов развитак. Некада смо у руском језику имали дублете типа *враль = вральја (*vralbji)*, **жаль = жальја (*želbji)*; тј. у руском су језику именице на *альја* у почетку биле мушка *potina agentis*, или бар и мушка и женска подједнако, и као такве, биле су напоредна образовања именицама на *аль*, које су и формално биле именице мушкога рода. Односи типа *враль = вральја* изазвали су две промене код именица на *альја*: учинили су, прво, да се именице типа *жальја, вральја*, као облици с крајњим *а*, сведу на именице само женскога рода, тј. на *вральја = вральја*, *жальја = жница*; а затим, изазвали су у језичком осећању друкчију интерпретацију постанка именица типа *вральја, жальја*: њих је језичко осећање објаснило као именице направљене помоћу наставка *ја* од именица мушкога рода на *аль*. На тај је начин издвојен наставак *ја*, и на тај је начин добио функцију наставка за грађење *femininum-а* од *masculinum-а*, па је са том функцијом у руском језику врло чест.

Неколике напомене

1) Одељак о наставку *иѣ* (ст.-слов. иштѣ, српскохрв. *иѣ*, слов. *ie*) одвојио сам од своје расправе; он ће изаћи, као засебан чланак, у идућој књизи Филолога.

2) Нисам уопште улазио у питање природе јужнословенског прајезика. Сам назив *јужнословенски прајезик*, који сам употребио на неколико места у својој расправи, узео сам у оном значењу у којем га узима проф. Белић: да њиме обележим епоху јужнословенске језичке узајамности — „ужу јужнословенску епоху развитка јужнословенских језика“, за коју проф. Белић вели да је „више језичка заједница неголи заједнички прајезик“ (дакле, у неку руку: *gemeinsüdslavisch*, а не *ursüdslavisch*).

3) Нема код мене никакве разлике, у значењу, међу терминима *суфикс* и *наставка* за грађење речи; употребљавао сам оба та назива — на неким местима један поред другог — али много више други, домаћи, него први.

4) Нисам, сем на неким местима, дирао у правосиц примера које сам наводио (то вреди нарочито за бугарски и немачки језик); или, примере и њихова значења наводио сам онако како су у речницима дати: хтео сам да се по самим примерима види одакле су узети.

Redukcija čestih glasova i obimnih glasovnih skupova

Davno je već zapaženo da izvesne vrste reči, naročito lična i geografska imena, pokazuju takve promene svog obima koje izazivaju stvaranje dubleta. Pored starijeg oblika sa normalnim obimom nalazimo i novije skraćene oblike, čiji je glasovni sastav u tolikoj meri izmenjen da ga je teško objasniti glasovnim zakonima. Na osnovu takvih krupnih i upravo patoloških promena pokušao je osamdesetih godina prošlog veka Hugo Schuchardt u svom poznatom delu „*Ueber die Lautgesetze gegen die Junggrammatiker*“ da ospori izuzetnu važnost glasovnih zakona, koju je radikalna mladogramatičarska škola vatreno zastupala. On je izneo pri tom slučajeve kao što su razne romanske dijalekatske varijante vulgarnolatinskog *seniorem* i špansko *usted*, koje je očevidno postalo od starijeg punog oblika za oslovljavanje *vuestra merced*. Zaista se nije mogla razumeti nejednaka sudbina istih glasova i slogova u raznim rečima na istom prostoru i u isto vreme. Stoga je izgledalo da je Schuchardtov prigovor protiv mladogramatičarskog shvatanja o apsolutnoj i bezuslovnoj važnosti glasovnih zakona potpuno opravdan.

Docnije su se množili sve češći primeri, koji su jasno pokazivali da izvesni glasovni skupovi, naročito oni sa većim obimom, kao po nekom pravilu nose na sebi sva obeležja patološke fonetike i glasovnog bezakonja. Tako je među ostalim i P. Kretschmer (*Jagić-Festschrift* 551) naveo ceo niz leksičkih, najviše onomastičkih primera iz klasičnih i modernih jezika koji nesumnjivo utvrđuju činjenicu da se mnoga imena lokalnog i dijalekatskog porekla javljaju, tako reći, u dva izdanja. Jedno starije i potpunije pripada obično književnom jeziku, a ono drugo, skraćeno izdanje, sa redukovanim glasovima lokalnom govoru. Učeni i oprezni bečki lingvista pošao je pri tom od imena *Polis*, koje je, sudeći i po turskom *Istanbul*, zamenilo obimni i potpuni oblik *Konstantinopolis* u lokalnom govoru. Budući